

**PRIMĂRIA ȘI CONSILIUL LOCAL AL MUNICIPIULUI SEBEȘ
CENTRUL CULTURAL „LUCIAN BLAGA” SEBEȘ
MUZEUL MUNICIPAL „IOAN RAICA” SEBEȘ**

**BIBLIOTHECA MVSEI SABESIENSIS
VI**

MIHAI-OCTAVIAN GROZA

**MARELE RĂZBOI ÎN MEMORIALISTICA
ROMÂNILOR DIN SEBEȘ**

MIHAI-OCTAVIAN GROZA

Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș

ARGONAUT/MEGA
Cluj-Napoca, 2018

Seria:
•ISTORIE•DOCUMENTE•MĂRTURII

BIBLIOTHECA MVSEI SABESIENSIS
VI

MUZEUL MUNICIPAL
„IOAN RAICA” SEBEȘ

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Groza, Mihai-Octavian

Marele război în memorialistica românilor din Sebeș /
Mihai-Octavian Groza. - Cluj-Napoca : Argonaut, 2018

Conține bibliografie, index

ISBN 978-973-109-803-6 (Argonaut)

ISBN 978- (Mega)

Foto coperta I: www.europeana1914-1918.eu.

Orice corespondență se va adresa / Please send any mail to the following address:

Muzeul Municipal „Ioan Raica” Str. Mihai Viteazul, nr. 4, Sebeș

515800, jud. Alba, Romania

Tel. 0258735240; e-mail: muzeulsebes@gmail.com

Tehnoredactare: Myrobiblion

Coperta: Myrobiblion

© Autorul & Muzeul municipal „Ioan Raica” Sebeș

Editura Argonaut

Str. Ciucaș, nr.5/15

Cluj-Napoca

Tel. 0730.015.485

e-mail: edituraargonaut@yahoo.com

www.editura-argonaut.ro

Consilier editorial atestat: Emil POP

Editura Argonaut este acreditată CNCIS/CNCS din anul 2002

*Dedic aceste pagini, frânturi din propriile frământări,
memoriei dragului meu profesor, mentor și prieten, Nicolae
Boçsan, precum și părinților mei, Cornel și Mariana, cei
care au dat și dau sens muncii mele!*

CUPRINS

Prefață.....	9
Cuvânt înainte.....	11
Argument.....	15
Marele Război în memorialistica românilor din Sebeș.....	21
Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri	39
Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu.....	55
Experiența „graniței culturale” (1916-1918) reflectată în memorialistica preotului cărturar Sebastian Stanca	83
Dorin Pavel, memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri la Sebeș.....	135
„Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol”. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Gușia despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)	173
Rezumate	187
Bibliografie.....	197
Anexe fotografice.....	219
Indice de nume	227

PREFAȚĂ

Să te încumeți să scrii despre Primul Război Mondial, când știi cât s-a scris, este un mare curaj, dar și o dovadă de încredere în puterea ta de a descifra faptul istoric într-o altă manieră, prin memorialistica românilor din Sebeș. Asta o face Mihai-Octavian Groza în cartea sa, dezvăluindu-ne, în același timp, și vocația sa de istoric adevărat.

Cartea ne poartă printre oamenii pe care îi cunoaștem, știm unde au copilărit, au locuit, pe cine au avut vecini și multe altele legate de viața lor care s-a împletit cu cea a comunității și a destinului nostru ca popor. Lecturând, se creează impresia că stăm și ascultăm vorbele lor. Trăim efectiv momentul nu numai al faptelor de război, dar suntem prezenți în istorie alături de Lucian Blaga, viitorul filosof și rudele lui, de căpitanul Ilie Stricatu, de preotul cărturar Sebastian Stanca, de Dorin Pavel, cel care va deveni părintele hidroenergeticii românești și de locotenent-colonelul Ioan Guția care a luptat pe frontul italian. Ne poartă cu ei pe la școlile frecventate, ne introduc în atmosfera acelor zile de război și a evenimentelor premergătoare Marii Uniri. Pe unii îi însoțim în prizonerat, în trecerea graniței în Regatul României pentru a susține eliberarea Transilvaniei și înfăptuirea Unirii.

Persoanele întâlnite pe parcursul lecturii au pregătit și experiențe diferite, dar toate sunt animate de un singur crez: dragostea de țară și popor. Ne învață că patria este casa părintească, strada, șura, vecinii, grădina și nu pot fi rupte cu granițe închipuite de mai marii vremii și puterile pe care le reprezintă. Au trăit și momentul disprețului acelora alături de care românii au conviețuit mai multe secole. Cărmuitorii țării n-au înțeles mersul vremii!

Mihai-Octavian Groza ne demonstrează, prin faptele prezentate, că sentimentele sunt mai presus de granițe, de tăria armelor sau de voința mai marilor vremii. A face istorie înseamnă a

revărsa dragoste și acolo unde este chiar și neputință într-un moment.

Lucrarea omagiază personalități importante ale Sebeșului, care ne-au lăsat moștenire memoriile din perioada atât de fierbinte a Marelui Război și premergătoare Marii Uniri, îmbogățind istoria culturală a Sebeșului. Totodată, ea este și o pledoarie pentru cercetarea surselor memorialistice care aduc cu sine o suită de emoții și sentimente, elemente de ordin afectiv, deosebit de energizante în formarea de convingeri. Lucrarea prezintă chestiuni de interes public, mai ales în acest an, al centenarului, urmărind și elogiul unei atitudini din unghiul moralității, fără a ieși din dimensiunea raționalului. Stimulează atenția prin exemple concrete și mai puțin cunoscute. Este originală, nu în sensul că tratează o temă care nu a mai fost tratată, ci că expune în manieră personală informații existente, interpretează fapte și, mai presus de toate, originalitatea presupune onestitate intelectuală. La toate acestea se adaugă rigoarea aparatului critic, alcătuit cu respectarea normelor academice.

Lectură plăcută cititorului, iar autorului, care ne-a oferit o lecție de istorie sentimentală, felicitări!

Prof. Ionel Cârcoană
Colegiul Național „Lucian Blaga” Sebeș

CUVÂNT ÎNAINTE

Cercetător cunoscut peisajului cultural local, celui național și chiar internațional datorită volumelor, studiilor, articolelor și recenziilor pe care le-a publicat deja, dar și a bogatei activități editoriale¹ și culturale desfășurate,² Mihai-Octavian Groza vine de această dată în fața cititorilor, cu un important și necesar volum dedicat memorialisticii Primului Război Mondial din urbea Sebeșului.

Rod al unor strădanii de documentare susținute, întreprinse vreme de mai mulți ani, acesta apare într-un moment cum nu se

¹ Căci, începând cu anul 2013, este membru fondator, iar din anul 2014, redactorșef al periodicului „Astra Salvensis”, editat de către Despărțământul ASTRA Năsăud, Cercul Salva, în parteneriat, din 2015, cu Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș (periodicul fiind indexat în SCOPUS, ErihPlus, Ebsco, CEEOL, IndexCopernicus, Ulrichsweb și Repec și fiind în curs de indexare Web of Science și având, în acest moment, un colegiu editorial multinațional, un comitet științific și colaboratori de pe 5 continente, dar și citări în diferite zone ale globului), iar din anul 2015, este directorul anuarului științific „Astra Sabesiensis” al Despărțământului ASTRA „Vasile Moga” Sebeș pe care l-a înființat cu un an înainte, care s-a impus și el în peisajul cercetării istoriografice, având autori din mai multe țări, citări în diferite periodice prestigioase din țară și străinătate și fiind deja indexat în baze de date internaționale precum: ErihPlus, CEEOL, Index Copernicus, Ebsco, și în curs de indexare SCOPUS.

² Lucrările lui sunt, de altfel, citate de către reputați istorici contemporani din țară și din străinătate și sunt menționate, de asemenea, și în repertorii de specialitate precum *Anuarul Istoriografic al României*, editat de către un grup de istorici de la Cluj-Napoca (momentan numărul 4, dedicat anului 2014, se află sub tipar), sau repertoriul dedicat contribuțiilor Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca la investigarea primei conflagrații mondiale. În plus, pentru întreaga activitate de cercetare, a primit de-a lungul timpului mai multe premii și distincții de la instituții precum: ASTRA, Uniunea Studenților din România, Arhivele Naționale sau Episcopia Ortodoxă Română a Caransebeșului, și a fost invitat să facă parte, în mod onorific, ca urmare a contribuțiilor științifice, din mai multe foruri, societăți și instituții cu caracter științific din spațiul românesc.

poate mai potrivit, în care România aniversează un secol de la Marea Unire. De altfel, cu acest prilej, s-a scris foarte mult, atât cu privire la evenimentul pomenit în sine, cât și la cele din anii care l-au precedat și care, pe căi ce, în anumite clipe, nu erau lesne de anticipat, au condus la el. Dacă, însă, mulți dintre cercetători au preferat să planeze cu autosuficiență în sfera publicisticii de popularizare, să emită sau să editeze texte în mod neprofesionist, sau să scrie lucrări ce nu beneficiază de o abordare obiectivă, fapt care scade mult din valoarea lor, istoricul sebeșean pe care-l avem în vedere, a reușit să realizeze aici câteva valoroase restituții documentare, oferind în același timp și texte cu vădită valoare istoriografică, sau reevaluări critice ale anumitor surse, în lumina descoperirilor mai noi, sau a unor analize întreprinse cu profesionalism și minuțiozitate.

Bazându-se pe experiența editorială anterioară, dar și pe competența pe care a dobândit-o atât ca student, masterand și doctorand al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul universității clujene, și ca apropiat și ucenic, al celui care a fost, regretatul profesor și istoric Nicolae Bocșan, dânsul oferă aici o frumoasă abordare de istorie locală. Una ce nu se rezumă, însă, la evidențierea unor fapte și evenimente în mod trunchiat, nu prezintă în chip arid informații ci, folosindu-se de un veșmânt narativ de bună calitate, oferă cititorului date privitoare la modul în care au perceput românii din Sebeș conflagrația și urmările ei. În plus, corelează evenimentele locale și biografiile personalităților aduse în atenție cu spațiul internațional, evidențiind atât contextul în care s-au petrecut anumite lucruri, cât și modul în care, interacțiunea cu oameni din alte spații sau cu alte concepții, i-a influențat pe autorii sebeșeni în redactarea memoriilor lor.

Segmentată în șase părți mari și acompaniată, după „metehnele” științifice ale vremii, de un argument, rezumate în mai multe limbi de circulație internațională, o listă bibliografică amplă, anexe fotografice (care se constituie într-o altă contribuție valoroasă a lucrării), dar și indici de nume, întocmiți spre a facilita lectura unui cititor grăbit, interesat doar de o anume personalitate

evocată și contribuția ei, lucrarea îi aduce în atenția celor care se apleacă asupra ei pe Lucian Blaga, Ilie Stricatu, Sebastian Stanca, Dorin Pavel și Ioan Guția. Înainte de a prezenta modul în care se reflectă imaginea conflagrației în textele memorialistice ale fiecăruia dintre ei, dânsul oferă o prezentare panoramică a memorialisticii sebeșene și a modului în care se regăsește imaginea conflagrației în textele subsumate acestuia. În plus, pentru a ajuta un eventual cercetător care nu este întru totul familiarizat cu contextul local, sau cu anumite aspecte ce țin de tradiție, dânsul oferă, în cadrul aparatului subsidiar, scurte biografii ale fiecăruia dintre cei menționați, dar și explicații ale unor cuvinte devenite arhaisme, regionalisme, sau ale unor termeni de specialitate.

Datorită ținutei științifice de zile mari, a designului plăcut, a perspectivei multiple pe care o oferă asupra conflagrației (și de pe mai multe flancuri, căci, în timp ce locotenent-colonelul Guția a luptat sub flamura Imperiului Austro-Ungar, căpitanul Ilie Stricatu a avut experiența ambelor fronturi, Lucian Blaga și Dorin Pavel au observat evoluția lucrurilor din afara câmpului de bătaie, cel dintâi fiind student, iar cel de-al doilea elev de liceu, iar părintele Sebastian Stanca a cunoscut evenimentele cu precădere prin prisma informațiilor care-i parveneau în lagăr), și a vastului material documentar pe care nu doar că îl aduce în atenție, dar îl și analizează critic, comparându-l fie cu puțina istoriografie existentă, fie cu alte surse convergente, lucrarea domnului Mihai-Octavian Groza se constituie, așadar, într-o valoroasă contribuție istoriografică, nu doar pentru Sebeș, ci și pentru cercetarea românească dedicată subiectului abordat. Își va găsi cu certitudine locul, atât în bibliotecile cunoscătorilor și a pasionaților de istorie, cât și în cele ale cercetătorilor, dar și în lucrările de specialitate, unde va fi de bună seamă citată între contribuțiile de frunte. Ar fi necesar să slujească drept model unor întreprinderi viitoare cu caracter similar!

Având în vedere toate cele evidențiate, ca prieten, coleg și cititor al istoricului Mihai-Octavian Groza, nu pot decât să îl felicit pentru demersul întreprins și frumoasele rezultate pe care, în ciuda

tinereții, le are în palmares, să recomand volumul de față și să îi doresc mult spor și pană inspirată în viitoarele demersuri pe care le va întreprinde!

Pr. Maxim (Iuliu-Marius) Morariu
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

ARGUMENT

De ce o carte despre Primul Război Mondial în memorialistica românilor din Sebeș? Chiar dacă, fizic, s-a „născut” în anul celebrării centenarului Marii Uniri, ideea publicării unui astfel de volum datează din anii 2014-2015, ca rezultat al nenumăratelor discuții purtate cu regretatul istoric clujean Nicolae Bocșan, al cărui ultim ucenic am avut cinstea să fim. De la domnia sa, pe lângă direcțiile de cercetare recomandate, am învățat ceea ce înseamnă dragostea față de meleagurile natale și respectul față de înaintași. Puține comunități transilvănene se pot lăuda cu un trecut precum cel al Sebeșului nostru drag, cu personalitățile și patrimoniul său, cu modelele de conviețuire seculară, elemente ce-i conferă o aură distinctă, de poveste (oricât de ciudată ar părea această sintagmă venită din partea unui istoric). Prin urmare, volumul de față, publicat în anul centenar, s-a născut din drag de Sebeș, din dorința de a oferi orașului natal și locuitorilor săi un strop de recunoștință față de ceea ce ne-au oferit până în momentul de față, dar și ca un pios omagiu adus generației Marii Uniri.

În același timp, volumul de față este și rezultatul unor „frustrări” intelectuale, asumate de autor, acumulate în anii din urmă în fața „ofensivelor” diferiților diletanți asupra cercetării istoriei Primului Război Mondial și Marii Uniri. Profesori de liceu, medici, ingineri, chiar și istorici care de-a lungul carierei s-au ocupat de alte perioade, pentru care comemorarea secolului scurs de la izbucnirea Primului Război Mondial a constituit doar terenul prielnic unei afirmări, au denaturat sau compromis o serie de teme sensibile. Chiar și într-un oraș mic, precum Sebeșul, există astfel de „personaje”, „relicve” ale regimului trecut, extrem de vocali care, prin scrierile și ieșirile publice (de cele mai multe ori mânate de interese materiale), compromit teme de cercetare și tind, uneori cu succes, să imprime manifestărilor solemne dedicate centenarului Marii Uniri o tentă

festivistă. Din fericire pentru noi, astfel de personaje sunt ușor de identificat și ocolit, însă, extrem de greu de marginalizat și taxat ca atare. Astfel, în fața diletantismului, încercăm să prezentăm o lucrare, o cercetare științifică riguroasă, rezultat al unor demersuri editoriale de dată recentă, care respectă un anumit plan și o anumită metodologie de lucru.

Începând cu anul 2016, prin atelierul de cercetare deschis în jurul anuarului „Astra Sabesiensis” (singura publicație din mediul științific românesc care, până în momentul de față, și-a dedicat, integral, două, în curând trei numere istoriei Primului Război Mondial și Marii Uniri), am încercat și am reușit, în mare măsură, să oferim și o altă imagine a războiului, reflectată îndeosebi în însemnările memorialistice lăsate de diferiții participanți la eveniment. Din cadrul dezbaterilor desfășurate în acest atelier de cercetare s-au născut o serie de volume,¹ studii și articole de specialitate,² publicate în țară sau străinătate, care au propus o altfel

¹ Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015; Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, Iuliu-Marius Morariu, *Romanians Defending Vienna. The Romanian Central Military Senate of the Officers and Soldiers, Saarbrücken*, Éditions Universitaires Européennes, 2017; Sebastian Stanca, *Contribuția proeșimii române din Ardeal la Războiul pentru Întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015; Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017.

² Mihai-Octavian Groza, „Pagini din „memorialistica mărunță” a Primului Război Mondial. Însemnările lui Radu Mărgean”, în *Astra Sabensis*, an II, număr 3, 2014, pp. 88-98; Idem, „Religia Marelui Război reflectată în textele memorialistice”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presă Universitară Clujeană, 2015, pp. 85-95; Idem, „Județul Alba în toamna și iarna anului 1918. Memoria revoluției și a violenței revoluționare”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, III, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 131-140; Idem, „Transylvania and Banat in the Autumn and Winter of 1918. The Revolutionary

de istorie a Primului Război Mondial, o istorie culturală, a emoțiilor, sentimentelor și trăirilor celor care au traversat această perioadă, având ca principal suport documentar numeroasele însemnări memorialistice (edite sau inedite). O parte consistentă a cercetărilor întreprinse de autorul acestui volum, răsfirate în paginile unor reviste de specialitate sau volume colective, sunt dedicate memorialisticii elaborate de românii din Sebeș,³ mai precis de filosoful Lucian Blaga, de căpitanul Ilie Stricatu, de preotul cărturar Sebastian Stanca, de inginerul Dorin Pavel și de locotenent-colonelul Ioan Guția, adunate, completate cu multă atenție și editate în anul centenarului Marii Uniri.

Din paginile acestui volum, cititorul avizat sau pasionat de istorie și nu numai poate găsi informații legate de memorialistica Marelui Război elaborată de românii din Sebeș, de ipostazele și particularitățile ilustrate de aceasta, de istoria politică, militară, economică și culturală a orașului, în particular, și a monarhiei austro-

Violence as Reflected in Memoirs”, în volumul *World War I. The Other Face of the War*, coordonat de Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tâmaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 151-161; Idem, „*The Religion of the Great War as Reflected in the Memoirs of the Romanians from Transylvania and Banat*”, în volumul *Education, Religion, Family in the Contemporary Society*, coordonat de Ion Albulescu, Adriana-Denisa Manea, Iuliu-Marius Morariu, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2017, pp. 215-227.

³ Mihai-Octavian Groza, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80; Idem, „Un memorialist mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 139-159; Idem, „Experiența „graniței culturale” (1916-1918) reflectată în memorialistica preotului cărturar Sebastian Stanca”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 314-327; Idem, „*Crâmpete din primele lupte din Sud-Tirol*. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)”, în volumul *Istoria ca mod de viață. In honorem profesor Ana Filîp*, coordonat de Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fetti, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2018, pp. 215-226.

ungare, în general, de imaginile sau evenimentele prezentate care subliniază o perioadă crâncenă, de experiențele sau trăirile încercate de memorialiștii evocați. De asemenea, volumul de față a fost proiectat și ca o pledoarie pentru cercetarea surselor memorialistice, în care trebuie să căutate începuturile unei istoriografii a Marelui Război, după cum bine remarca regretatul istoric bănățean Valeriu Leu.⁴

În unele cazuri (precum cel al preotului Sebastian Stanca, al inginerului Dorin Pavel și al locotenent-colonelului Ioan Guția), contribuțiile noastre sunt întregite de anexe documentare atașate; în cazul filosofului Lucian Blaga și al căpitanului Ilie Stricatu, autorii unor însemnări memorialistice mai extinse, pentru a nu încărca suplimentar volumul, ne-am rezumat doar la prezentarea experienței belice, urmând ca toate textele să fie reunite într-un alt volum dedicat contribuției orașului Sebeș la realizarea Marii Uniri. Mai mult, acolo unde sursele ne-au permis acest lucru, am inserat, sub forma unei anexe finale, fotografii personale, fotografii de grup sau diferite reproduceri, unele cunoscute, altele mai puțin cunoscute sau chiar inedite, care redau fragmente desprinse din tabloul unor vremuri demult apuse.

Întrucât o parte din materialele redată în cuprinsul acestui volum se găsesc răspândite într-o serie de periodice și volume de specialitate, respectând normele editoriale impuse de acestea, am procedat la o uniformizare a aparatului critic, precum și la realizarea unei liste bibliografice finale, care cuprinde atât izvoare editate și inedite, surse memorialistice, instrumente de lucru, lucrări generale și speciale, surse electronice și mărturii, toate acestea ordonate alfabetic.

Volumul nostru vede lumina tiparului în anul centenarului Marii Uniri și își propune să omagieze o serie de personalități

⁴ Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 12.

marcante ale Sebeșului, care ne-au lăsat moștenire însemnări memorialistice extrem de importante referitoare la Marele Război. Am încercat și credem că am reușit, într-o bună măsură, să surprindem în paginile acestei cărți aspectele definitorii ale memorialisticii dedicate Primului Război Mondial elaborată de românii din Sebeș, cercetarea noastră situându-se la granița dintre istorie, filologie, teologie și psihologie socială. Considerăm că astfel am reușit să umplem un gol în istoria culturală a Sebeșului, dar și să înfățișăm o altă latură a unor personalități marcante, aceea de memorialiști ai Marelui Război, omagiindu-le, totodată, pentru contribuțiile aduse la cunoașterea acestui episod din trecutul orașului nostru.

La finalul acestor considerații introductive, dorim să îi menționăm și să mulțumim persoanelor și instituției care au făcut posibilă apariția acestui volum. Ne aducem omagiile și ne închinăm în fața memoriei regretatului istoric, profesor, mentor și prieten drag Nicolae Bocșan (1947-2016), cel care vreme de șase ani ne-a condus pașii în studierea trecutului și ne-a încurajat să inițiem acest șantier de cercetare. La doi ani de la trecerea domniei sale în lumea celor dreupți, rezultatele cercetării noastre se cuvin a-i fi dedicate, dimpreună cu promisiunea continuării și desăvârșirii proiectelor editoriale recomandate. În egală măsură, volumul este dedicat celor mai dragi ființe din viața noastră, părinților noștri, Cornel și Mariana, care ne-au înțeles total pasiunea, frământările și ne-au menajat pe tot parcursul cercetărilor.

Gândul nostru cel bun și sentimentele de recunoștință se îndreaptă spre colegii și prietenii Diana-Maria Dăian, Daniela Maria Stanciu, Laura Drăghiciu și Tomy Tamás, pentru traducerea rezumatelor în limbile engleză, germană, franceză, italiană și maghiară.

Mulțumim Primăriei Municipiului Sebeș, domnului primar economist Dorin Nistor, Centrului Cultural „Lucian Blaga” Sebeș, doamnei director Nadia-Diana Mitrea care, prin sprijinul financiar acordat, au făcut posibilă apariția acestui volum.

Nu în ultimul rând, mulțumirile noastre se cuvin și prestigioaselor edituri clujene Argonaut și Mega, pentru disponibilitatea și profesionalismul de care au dat dovadă în definitivarea acestui proiect editorial de suflet.

Ne-am dori ca acest volum, născut din drag de Sebeș, în anul centenarului Marii Uniri, să trezească interesul publicului pasionat de istorie și să constituie punctul de plecare al unor cercetări viitoare. De asemenea, ne-am dori ca moștenirea înaintașilor noștri să fie cea care ne va uni în acest an extrem de important, care va risipi orice patimă, orice vrajbă și care va ține vie credința reîntregirii tuturor românilor în cadrul „României dodoloațe”.

La mulți ani România! La mulți ani români!

MARELE RĂZBOI ÎN MEMORIALISTICA ROMÂNILOR DIN SEBEȘ*

Comemorarea secolului scurs de la izbucnirea Primului Război Mondial a deschis/redeschis în istoriografia românească un imens șantier de cercetare, istorici și cercetători din diferite centre universitare (din păcate, de cele mai multe ori, neavizați)¹ aplecându-

* Lucrare prezentată în cadrul Sesiunii de Comunicări Științifice „Multiculturalitate și patrimoniu istoric în Transilvania”, ediția a X-a, 8 iunie 2018, Sebeș.

¹ De-a lungul ultimilor ani au văzut lumina tiparului o serie de cercetări, semnate de arheologi, etnologi, filologi, teologi sau istorici care pe parcursul carierei lor s-au ocupat de alte perioade istorice și care, din păcate, compromis tematicile abordate (a se vedea, selectiv: *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița Năsăud*, ediție îngrijită și note de Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017; Mircea Popa (coordonator), *Astra și Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017; Mircea Popa, *Avanposturi ale Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017). Din păcate, apropierea momentului 2018 a dat naștere și unor „practici” istoriografice îndoielnice, mai puțin oneste, vizând recuperarea, într-o formulă anastatică, a principalelor lucrări dedicate atât Marii Uniri, cât și procesului care a condus spre realizarea acestui act. Astfel, din inițiativa editurii ieșene TipoMoldova, editură acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice, au fost preluate și publicate, într-o formulă anastatică, de cele mai multe ori fără acordul prealabil al autorilor/editorilor. Așezată sub semnul centenarului, colecția, intitulată sugestiv și comercial „România. Marea Unire (1918-2018). 100 de cărți”, din nefericire este girată de un nume greu al istoriografiei contemporane, de istoricul Ioan Scurtu, președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie din cadrul Academiei Oamenilor de Știință din România (a se vedea: Colecția „România. Marea Unire

se asupra studierii acestui eveniment cu impact major asupra societății. De departe, cele mai spectaculoase cercetări sunt cele dedicate istoriei culturale a conflictului, emoțiilor, trăirilor și sentimentelor celor direct implicați, reconstituite prin intermediul studierii numeroaselor însemnări memorialistice, la aceasta contribuind și editarea/reeditarea în anii din urmă a unor corpusuri documentare impresionante.² Primul Război Mondial, perceput de contemporani ca un moment de cotitură, a generat o „explozie” a genului memorialistic, textele rezultate prezentând diversele experiențe ale personajelor implicate în război,³ constituind, totodată, un început timid de istoriografie a conflictului.⁴

(1918-2018). 100 de cărți”, disponibilă la www.tipomoldova.ro, accesat la data de 3.II.2018, ora 13:18).

² A se vedea, selectiv: Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum I, În Rusia sovietelor*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum II, În Siberia lui Kolceak*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Mihai Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă, Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, II, *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedeccean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2013; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedeccean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015; Petre Ugliș Delapecica, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, ediție îngrijită de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Alba-Iulia, Editura Altip, 2015; Dumitru Nistor, *„Zinariul meu”*, ediție îngrijită de Liana Vescan, Ioana Bot, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017.

³ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presă Universitară Clujeană, 2015, p. 43.

⁴ Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, p. 12.

Din nefericire, participarea locuitorilor orașului Sebeș la susținerea efortului de război nu este decât parțial cunoscută, informațiile statistice lipsind aproape cu desăvârșire. La o populație de 8073 de persoane (4323 bărbați și 4181 femei), dintre care români: 4980, sași: 2345, maghiari: 875, slovaci: 23, ruțeni: 2, croați: 7, sârbi: 26, țigani: 246,⁵ Sebeșul a trimis pe front între 400 și 450 de soldați,⁶ încadrați în unitățile Regimentului Infanterie 23 Sibiu (probabil în unitățile de cavalerie, întrucât pe raza Sebeșului ființa o cazarmă de cavalerie) și trimiși pe fronturile de luptă din Galiția, Serbia, Croația și Italia. Pentru populația rămasă în spatele frontului, anii de conflict au reprezentat ani de sacrificiu, marcați de numeroasele rechiziții și împrumuturi de război, de cenzură și vexațiuni.⁷ Convinși că au luat parte și și-au adus contribuția la unele evenimente majore, românii din Sebeș și-au așternut pe hârtie și publicat propria experiență, fie sub forma însemnărilor memorialistice, fie sub forma corespondenței, documente pe baza cărora, astăzi, poate fi reconstituită percepția acestora asupra Marelui Război.

Demersul nostru își propune să prezinte, într-o manieră succintă, rezultatul studierii amănunțite a memorialisticii de război elaborate de românii din localitatea Sebeș, parte recuperate și valorificate în cadrul unor programe implementate în ultimii patru ani. În atenția noastră au stat însemnările dedicate Marelui Război aparținând filosofului Lucian Blaga, căpitanului Ilie Stricatu, preotului cărturar Sebastian Stanca, inginerului Dorin Pavel și locotenent-colonelului Ioan Guția, elaborate fie în anii conflagrației, fie în cei următori. Parcurgând cu multă atenție însemnările celor

⁵ Traian Rotariu, Maria Semenic, Mezei Elemer, *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, Editura Staff, 1999, pp. 28-31.

⁶ Cifră estimată pe baza datelor recensământului din anul 1910, ultimul organizat în cadrul monarhiei austro-ungare, care dau o populație militară de 431 persoane (a se vedea: *Ibidem*).

⁷ Despre acest aspect, privit la scara Transilvaniei, a se vedea: Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

cinci memorialiști români din Sebeș, având origini sociale diferite și proveniți din domenii de activitate distincte, am putut constata faptul că avem de-a face cu tot atâtea ipostaze ale memorialistului Marelui Război: studentul în război (Lucian Blaga), elevul în război (Dorin Pavel), preotul în război (Sebastian Stanca) și ofițerul în război (Ilie Stricatu, Ioan Guția).

Un prim text memorialistic asupra căruia ne-am oprit, este cel semnat de Lucian Blaga,⁸ cuprins între paginile volumului autobiografic *Hronicul și cântecul vârstelor* (mai exact, capitolele 28-43),⁹ publicat pentru prima dată în anul 1965, sub îngrijirea criticului literar George Ivașcu. Considerat de mulți un simplu volum autobiografic, destinat elevilor, studenților sau exegezilor literare, hronicul blagian reprezintă un veritabil document istoric, pe baza căruia pot fi reconstituite experiențele, ideile și concepțiile autorului.¹⁰

Proaspăt absolvent al Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, instituție ctitorită de marele arhiepiscop Andrei baron de Șaguna la mijlocul secolului al XIX-lea, în vara anului 1914 Lucian Blaga a fost marcat de vestea asasinării arhiducelui Franz Ferdinand, de decretarea mobilizării și recrutarea fraților săi, Lionel și Longin

⁸ Lucian Blaga (1895-1961): poet, filosof, dramaturg, eseist, doctor în filosofie, diplomat (atașat de presă la Varșovia, Praga și Viena, consilier la Viena și consilier de presă la Berna, ministru plenipotențiar la Lisabona), profesor al Universității din Cluj, membru al Academiei Române, bibliotecar șef al Bibliotecii Academiei Române, editor al revistei „Saeculum”, victimă a regimului comunist (a se vedea: Dorina N. Rusu, Marius Porumb, Stelian Mândruț, *Membrii Academiei Române din Transilvania (1866-2016). Dicționar*, București/Cluj-Napoca, Editura Academiei Române/Editura Mega, 2016, pp. 61-63).

⁹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012, pp. 153-244.

¹⁰ A se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80; Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, „Lucian Blaga: Memorialist of the First World War and of the Events Preceding the Great Union”, în *Studium. The Journal of BA, MA and PhD Students in History*, număr X, 2017, pp. 81-94.

(primul trimis pe frontul din Galiția, al doilea pe frontul din Bosnia).¹¹ Toate acestea s-au răsfrânt asupra tânărului absolvent de liceu, rămas stâlpul casei, generând o maturizare precoce, sesizabilă în însemnările sale memorialistice: „[...] În singurătatea de-acasă încercam să mă realcătuiesc și mă închinai scrisului. Am umplut, în câteva zile, cu însemnările mele, un caiet întreg. Îmi puneam în funcție metoda „evadării fără de pași”, cum o numeam, care de atâtea ori de aici înainte avea să mă scoată din impasuri [...] M-am retras în desigurile mele lăuntrice”.¹²

Mânat de un puternic instinct de conservare, împotriva propriilor principii și convingeri, pentru a evita înrolarea în armata austro-ungară, Lucian Blaga s-a îndreptat spre Institutul Teologic din Sibiu. Perioada studenției sibiene, petrecută mai mult în „vacanțe”, este cu atenție reținută, fiind o perioadă a „lecturii” și „scrisului”, dar și a obligativității susținerii examenelor, în urma cărora a așezat „o tablă de azbest izolat” între propria-i persoană și teologie.¹³

Detaliile privind perioada 1916-1918, care coincide cu intrarea Regatului României în Primul Război Mondial, dar și cu începutul studiilor vieneze, sunt mult mai bogate, abundă în detalii legate de situația socială și economică a monarhiei austro-ungare, de deprecierea monedei și permanenta criză agro-alimentară: „[...] Spectrul foamei umbla pe coturni înalți prin capitala împărăției. Doar la aceste restaurante mărginașe, cu grădini ce se pierdeau în pădure, se mai găseau uneori materii prime ce nu-și dezmințeau numele substanțiale. În oraș s-a statornicit de-a binelea imperiul surogatelor. Dar și la periferiile cu gospodării aproape rustice lipsa era mare”.¹⁴ Extrem de interesante sunt informațiile legate de prăbușirea monarhiei austro-ungare la sfârșitul anului 1918, de haosul și deruta provocate de aceasta în capitala imperiului, de izbucnirea violentă din acea perioadă. În acest context, la 30 octombrie, secondat de colegul și prietenul său Dede Roșca, Lucian Blaga s-a întors la Sebeș, motiv pentru care experiența apărării

¹¹ Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, București, Editura Libra, 1995, p. 114.

¹² Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 161-162.

¹³ *Ibidem*, p. 176.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 204-205.

Vienei de trupele române, prin Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților,¹⁵ organism național înființat la 31 octombrie 1918, lipsește (nici măcar nu este pomenită) din *Hronicul și cântecul vârstelor*.

Cele mai spectaculoase informații oferite de hronicul blagian sunt legate de manifestările anarhice consumate în primele zile ale lunii noiembrie 1918, de constituirea Consiliului Național Român din Sebeș și preluarea conducerii orașului de către avocatul Lionel Blaga.¹⁶ Alături de fratele său, Lucian Blaga a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia și a consemnat entuziasmul românilor adunați cu ocazia acestui eveniment, „roirea” de trăiri și sentimente, în urma acestei experiențe impunând celebra sintagmă „Trăiască România dodoloață!”¹⁷

Ultimul eveniment semnificativ reținut de însemnările lui Lucian Blaga este cel al intrării trupelor române în Sebeș, conduse de generalul Gheorghe Dabija, la 1 ianuarie 1919,¹⁸ plasat de memorialist „într-o seară de decembrie”¹⁹ (cel mai probabil, pe parcursul anilor, amintirile legate de acest episod s-au estompat, știut fiind că *Hronicul și cântecul vârstelor* a fost elaborat în anul 1946).

De departe, cel mai însemnat, complex și complet corpus memorialistic avut în vedere, este cel semnat de căpitanul Ilie Stricatu,²⁰ publicat în anul 1940 și recuperat în anii din urmă, în

¹⁵ Despre acest organism, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015.

¹⁶ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 236-238.

¹⁷ *Ibidem*, p. 240.

¹⁸ Nicolae Dănilă, *Sebeșul și Marea Unire*, Sebeș, 2003, p. 13.

¹⁹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 241.

²⁰ Ilie Stricatu (1896-1975): învățător, ofițer, om politic român, participant la Primul Război Mondial, decorat cu medalia „Ferdinand I”, primar al orașului Sebeș în intervalul 1927-1930 și 1932-1938, participant la cel de-al Doilea Război Mondial, victimă a regimului comunist (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 143-144).

cadrul colecției „Personalități marcante ale Sebeșului”.²¹ Având la bază un jurnal de campanie, minuțios întocmit (păstrat până nu demult, în arhiva familiei), structurat în 24 de capitole, demersul căpitanului Ilie Stricatu prezintă întregul său parcurs belic, începând cu momentul înrolării în armata austro-ungară și până la momentul demobilizării.

Absolvent al Institutului Teologico-Pedagogic din Sibiu, înrolat în armata austro-ungară la începutul Primului Război Mondial, după cinci luni petrecute pe frontul din Galiția și o scurtă perioadă de recuperare în spitalul din Sibiu, Ilie Stricatu a dezertat și a trecut granița în Regatul României. Însemnările sale memorialistice au reținut planul „evadării”, ticluit împreună cu Petru Moga, originar tot din Sebeș, riscurile unui asemenea plan, punerea acestuia în aplicare, precum și primele contacte cu societatea extra-carpatică, cu reprezentanții Ligii Culturale și integrarea ca învățător la școala din Dudești-Cioplea (astăzi, cartier al Bucureștilor).²²

În vara anului 1916, odată cu intrarea Regatului României în război și cu decretarea mobilizării generale, Ilie Stricatu a răspuns chemării și s-a înrolat în armată, cu gradul de sublocotenent (obținut după parcurgerea cursurilor Școlii Militare Pregătitoare pentru Ofițerii de Rezervă).²³ Încadrat Regimentului 57 Infanterie, parte a renumitului „Grup Cerna”, Ilie Stricatu a participat la operațiunile armatei române din Transilvania, memoriile sale consemnând acțiunile de ocupare a pozițiilor austro-ungare, de patrulare, de cercetare și interceptare a pozițiilor inamice, de ocupare a oficiilor poștale, a posturilor de jandarmerie și a primăriilor, dar și încetarea operațiunilor, înfrângerile suferite de armata română, obligată să se

²¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940 (variantea reeditată: Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017). În demersul nostru am utilizat varianta reeditată a memoriilor căpitanului Ilie Stricatu.

²² Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 54-78.

²³ *Ibidem*, p. 78, 83.

retragă în fața ofensivelor bulgaro-germane (în sudul țării, la Turtucaia) și germano-austro-ungare (în Transilvania).²⁴

Căzut în captivitate, pentru a nu fi deservit curții marțiale austro-ungare ca dezertor, Ilie Stricatu și-a schimbat identitatea, din „Ilie Stricatu” devenind „Ilie Popescu”, ajungând într-un lagăr de prizonieri de pe insula Dönholm,²⁵ mai apoi la Ströhen Moor.²⁶ Memoriile sale au reținut drumul spre lagărul de prizonieri, tranzitarea lagărelor de la Timișoara și Sopronyék, condițiile de internare și tratamentul aplicat, precum și relația cu ceilalți camarazi prizonieri.²⁷ Pe lângă aceste detalii, însemnările căpitanului Ilie Stricatu aruncă fascicule de lumină asupra unui episod mai puțin cunoscut în istoriografia românească dedicată Primului Război Mondial: misiunea colonelului „dezertor” Alexandru Sturdza printre prizonierii români din Germania, în a cărei intenție era formarea unui detașament militar românesc care să lupte alături de armata germană. Ilie Stricatu ne prezintă atât ideea constituirii unei astfel de unități militare, precum și eforturile, de cele mai multe ori zadarnice, depuse de colonelul Sturdza în acest sens.²⁸

Eliberat în urma încheierii păcii de la București (7 mai 1918), Ilie Stricatu a revenit în țară de unde, dezamăgit și revoltat de condițiile impuse României, a ticluit un nou plan de „evadare”, de data aceasta înspre Franța, abandonat în contextul prăbușirii fronturilor în toamna anului 1918.²⁹ Momentul este reținut în însemnările sale, întregit de prezentarea datelor referitoare la periplul său prin Basarabia, unde a fost trimis împreună cu unitatea sa pentru a fortifica malurile Nistrului. La 1 decembrie 1918, pe când la Alba-Iulia se vota unirea Transilvaniei cu Regatul României, Ilie Stricatu a

²⁴ *Ibidem*, pp. 84-95.

²⁵ *Ibidem*, p. 102.

²⁶ *Ibidem*, p. 103.

²⁷ *Ibidem*, pp. 96-106.

²⁸ *Ibidem*, pp. 107-109.

²⁹ *Ibidem*, pp. 110-126.

primit primul său concediu și a revenit la Sebeș pentru a-și vizita familia.³⁰

Deși nu a participat efectiv la constituirea Consiliului Național Român din Sebeș în toamna anului 1918 și nu a participat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, căpitanul Ilie Stricatu, pe baza informațiilor primite din partea rudelor și cunoscuților, a prezentat și această etapă, oferind detalii extrem de interesante referitoare la manifestările anarhice de la începutul lunii noiembrie, la înființarea organismelor naționale românești, la dezarmarea unităților germane aflate în retragere sau la organizarea populației.³¹ Astfel, căpitanul Ilie Stricatu a consemnat un capitol complet de istorie trăită, contribuind semnificativ, prin informațiile redade, la descifrarea unor episoade de istorie militară și politică, de istorie locală și regională, însemnările sale memorialistice căpătând și valențe istoriografice.

Prezentarea experienței belice, demnă de un scenariu de film, este împletită, într-un mod ingenios, cu povestea de dragoste a căpitanului Ilie Stricatu față de vecina sa, Rafila (Firuca) Săliștean, participantă la conflict în calitate de infirmieră militară. Deși evenimentele i-au purtat în colțuri diferite ale țării și ambii au pus dragostea de țară și neam mai presus de orice, legătura lor sufletească a dăinuit, sfârșitul războiului reunindu-i în București, din acel moment fiind nedespărțiți.³²

Publicate pentru a schița „[...] *patriotismul viguros, dragostea profundă pentru țară și rege, a generației care a trăit și s-a jertfit în timpul războiului mondial 1914-1918*”,³³ însemnările căpitanului Ilie Stricatu ilustrează și un vădit caracter propagandistic, mobilizator. Ieșite de sub tipar în anul 1940, în contextul prefigurării unei viitoare intrări a României în cel de-al Doilea Război Mondial, la care, în calitate de rezervist, a participat și Ilie Stricatu, acestea sunt dedicate tinerei generații, de la care urmau a fi solicitate noi jertfe de sânge: „[...] O

³⁰ *Ibidem*, pp. 127-137.

³¹ *Ibidem*, pp. 109-112.

³² Mihai-Octavian Groza, „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial”, pp. 159-160.

³³ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 46.

public, ca generația de acum și viitoare să nu se teamă de suferințe, ci în strălucirea credinței de atunci să lupte oricând va fi chemată, cu străpungătoare credință, ca țara noastră să se ridice și să lucreze, cu tot devotamentul, păstrând încrederea neclintită în biruința dreptății”.³⁴ De pe urma experienței celui de-al Doilea Război Mondial, căpitanul Ilie Stricatu a lăsat în manuscris o istorie a acestui conflict care, în anii ce vor urma, va vedea lumina tiparului.

În categoria memorialisticii Marelui Război intră și însemnările preotului cărturar Sebastian Stanca³⁵ referitoare la experiența „graniței culturale”, publicate în deschiderea volumului *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*.³⁶ Pe fondul intrării Regatului României în război de partea Antantei, al eșuării campaniei armatei române în Transilvania, autoritățile austro-ungare au instituit o serie de măsuri represive vizând supravegherea, reținerea, încarcerarea și deportarea liderilor politico-naționali români, precum și instituirea unei „granițe culturale” de-a lungul arcului carpatic prin trecerea școlilor confesionale românești în administrația statului austro-ungar. Arestat la 15 august 1916, alături de alți intelectuali din Sebeș, preotul Sebastian Stanca a fost deportat în vestul Ungariei, în localitatea

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Sebastian Stanca (1878-1947): cleric, istoric, filolog, scriitor, om politic român, doctor în filologie și istorie, fondator al gazetei „Poporul Român”, al revistei „Lucefărul”, al revistei „Foaia bisericească”, al revistei „Renașterea”, preot în Vulcan, Sebeș și Cluj, consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, fondator al Muzeului de Antichități Religioase din Cluj, autor al unor volume și studii ce tratează istoria bisericească a românilor transilvăneni, volume beletristice sau drame (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astru Salvensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93; Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016).

³⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, pp. 39-73.

Rust, mai apoi în Șopron, unde a rămas până în primăvara anului 1917.

Momentul ridicării din mijlocul familiei coincide cu începutul însemnărilor privind experiența belică a preotului Sebastian Stanca. Cu un extraordinar talent literar, exersat încă din anii studenției, Sebastian Stanca a descris calmul afișat în momentul arestării (deși acesta a coincis cu marele praznic al Adormirii Maicii Domnului), despărțirea de soție și copii, drumul spre vestul Ungariei (marcat de disprețul și oprobiul celor însărcinați cu paza convoaielor de deținuți, dar și al celor alături de care românii transilvăneni au conviețuit secole de-a rândul), primele contacte și viața în lagărele de detenție de la Rust și Șopron. Detaliile oferite cu atâta precizie de Sebastian Stanca ne conduc spre concluzia existenței unui mic jurnal/carnet de însemnări zilnice, un refugiu adesea preferat de cei încarcerăți/deportați, însemnările acestea stând la baza textului memorialistic analizat (în susținerea acestei ipoteze stau mărturie și celelalte texte, în principal versificații, elaborate de Sebastian Stanca în perioada detenției și trimise spre publicare „Telegrafului Român”). Excursul realizat de preotul Sebastian Stanca prezintă un capitol mai puțin cunoscut al Marelui Război, nuanțând sacrificiile unei categorii socio-profesionale și vocațional-culturale, care a exercitat de-a lungul secolelor o influență majoră asupra românilor transilvăneni și care a „[...] ținut pururea vie flacăra focului credinței naționale în poporul românesc”.³⁷

Radiografierea experienței „graniței culturale”, realizată de preotul Sebastian Stanca în însemnările sale memorialistice, a fost completată de prezentarea rezultatelor anchetei întreprinse de acesta, în calitate de consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului. În încercarea de a surpinde adevărata dimensiune a încarcerării și deportării preoților români transilvăneni, pe baza datelor primite din teritoriu, Sebastian Stanca a ajuns la următoarele cifre: 16 preotese și 252 de preoți ortodocși și greco-catolici au fost internați în vestul Ungariei, 3 preotese și 111 preoți au fost încarcerăți în închisorile din

³⁷ *Ibidem*, p. 42.

Cluj, Făgăraș, Târgu-Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vaș, 106 preoți au ales calea refugiului în Regatul României, 15 preoți și-au pierdut viața în timpul anchetelor sau în exil, alți 28 trecând la cele veșnice ca urmare a tratamentului brutal aplicat.³⁸ Din păcate incompletă, ancheta realizată de preotul Sebastian Stanca a fost îmbogățită cu alte trei anchete, întreprinse de Romulus Câdea,³⁹ Grigore N. Popescu⁴⁰ și Mircea Păcurariu,⁴¹ care dovedesc faptul că 25% din numărul total al preoților români transilvăneni (ortodocși și greco-catolici) au avut de suferit de pe urma măsurilor restrictive

³⁸ *Ibidem*, p. 171.

³⁹ Romulus Câdea, „Biserica ardeleană în anii 1916-1918”, în *Candela. Revistă teologică și bisericască*, an XXXVII, număr 10-11, 1926, pp. 511-512; referindu-se doar la Mitropolia Ortodoxă cu sediul la Sibiu, Romulus Câdea a prezentat următorul tablou: din Arhiepiscopia Ardealului au fost internați 97 preoți și 6 elevi seminariști, arestați 45 de preoți și pribegi 106 preoți; din Episcopia Aradului au fost internați 17 preoți, arestați la domiciliu 12 preoți; din Episcopia Caransebeșului au fost internați 13 preoți și 3 elevi seminariști.

⁴⁰ Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului, volum II, Temnițe și lagăre*, București, Tipografia Vremea, 1940, p. 357; referindu-se la întregul teritoriu al României, Grigore N. Popescu a prezentat următoarea statistică: 252 preoți întemnițați (199 ortodocși și 53 greco-catolici), 208 preoți internați (166 ortodocși și 52 greco-catolici), 96 preoți refugiați (83 ortodocși și 13 greco-catolici), 130 preoți maltratați (114 ortodocși și 16 greco-catolici), 21 preoți morți în temnițe și în urma tratamentului aplicat (20 ortodocși și 1 greco-catolic), 35 preoți uciși (31 ortodocși și 4 greco-catolici), 67 preoți „naționaliști” (53 ortodocși și 14 greco-catolici).

⁴¹ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 26-27; pe baza anchetelor întreprinse în perioada interbelică și a datelor furnizate de arhivele ecleziastice, Mircea Păcurariu a prezentat următoarea statistică: 141 preoți închiși în închisoare, 218 preoți deportați în vestul Ungariei, 136 preoți refugiați în Regatul României, 10 preoți morți în închisori sau lagăre, 3 preoți morți în refugiu, 9 preoți uciși în toamna anului 1918 și primăvara anului 1919, 6 preoți condamnați la moarte și salvați de armata română sau de către cei păstoriți, 19 preoți decedați la scurt timp după eliberarea din temnițe sau lagăre, 2 preoți alienați mintal, 17 preotese și fiice de preoți încarcerate sau deportate, 6 elevi seminariști deportați, 7 elevi seminariști refugiați în Regatul României și un elev seminarist împușcat.

adoptate de autoritățile austro-ungare începând cu toamna anului 1916.

Asemeni hronicului blagian, volumul autobiografic *Arhitectura apelor*, aparținând inginerului Dorin Pavel,⁴² părintele hidroenergeticii românești, este neglijat de istoricii locali care s-au aplecat și asupra Primului Război Mondial. Numărându-se printre cei cincizeci de bursieri ai Consiliului Dirigent, trimiși la studii în străinătate în primăvara anului 1919,⁴³ Dorin Pavel a consemnat acest moment, precum și evenimentele care l-au favorizat, respectiv Marele Război și unirea Transilvaniei cu Regatul României.⁴⁴

Izbucnirea Primului Război Mondial l-a găsit pe Dorin Pavel în postura de proaspăt absolvent al Gimnaziului Evanghelic din Sebeș, în fața căruia se ridica problema continuării studiilor. Din cauza problemelor financiare întâmpinate, familia a hotărât înscrierea acestuia la Kún Kollégium din Orăștie, o instituție de învățământ cu predare în limba maghiară. Primele pagini ale însemnărilor dedicate Primului Război Mondial, mai exact cele referitoare la perioada 1914-1916, sunt rezervate în exclusivitate dificultăților întâmpinate de autor în ceea ce privește adaptarea la condițiile impuse de noua școală și însușirea limbii maghiare, relației cu profesorii și colegii, orarului și orelor de curs.⁴⁵ Până în acest punct, nimic spectaculos!

⁴² Dorin Pavel (1900-1979): inginer român, părintele hidroenergeticii românești, nepot de soră al filosofului Lucian Blaga, profesor al Școlii Aeronautice Române, al Universității din București, mai apoi al Politehnicii din București, autor al unor volume de specialitate (peste 11.000 de pagini publicate), autor a circa 570 de scheme de hidrocentrale, contributor la realizarea unor proiecte de valorificare a potențialului energetic intern, precum: hidrocentralele de pe Bârzava, Bistrița, Sadu, Argeș, Lotru, Sebeș, Someș, Olt, Siret, Râul Mare, Drăgan, Porțile de Fier ale Dunării, uzina hidroelectrică Dobrești etc., membru al Academiei de Științe din România (a se vedea: Ovidiu Țuțuianu, „Impresii și mărturii despre omul, inginerul și profesorul Dorin Pavel”, în *Energetica*, an LXIV, număr 1, 2016, pp. 2-3; Gheorghe Arghir, „Dorin Pavel, coleg cu Albert Einstein”, în *Columna*, număr 6, 2017, pp. 127-128).

⁴³ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 73.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 52-73.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 52-60.

Surpriza lectorului vine în momentul în care Dorin Pavel prezintă propria-i experiență, clandestină, în cadrul Asociației Elevilor și Studenților Români din Sebeș, rebotezată, în anul 1916, „Societatea Studențească Vulturul”, în cinstea intrării Regatului României în război și campaniei armatei române în Transilvania.⁴⁶ Membru activ al acestei asociații, Dorin Pavel, alături de alți studenți din Sebeș (precum Silviu Cărpinișianu, Petre Ursu, Virgil Medean, Valeriu Henegariu, Nicolae Ursu), a organizat în pădurile din jurul orașului o serie de șezători, cercuri de lectură, mici spectacole de teatru, manifestări naționale inofensive, taxate adesea de jandarmeria locală.⁴⁷

Asemeni unchiului său, Lucian Blaga, pentru a evita o viitoare încorporare în armata austro-ungară, cu ajutorul asesoriului consistorial Lazăr Triteanu, căsătorit cu Veturia Mureșan (viitoare Goga), Dorin Pavel s-a înscris la cursurile Institutului Teologic din Sibiu. Din această perioadă, însemnările lui Dorin Pavel rețin programa școlară, o serie de figuri de dascăli (precum Nicolae Bălan, viitorul mitropolit al Ardealului, Timotei Popovici sau Romulus Căndea), momentul susținerii examenului de bacalaureat, promovarea în anul doi de studiu, dar și beneficiile unui oraș precum Sibiu (tramvaiul, teatrul german, Muzeul Brukenthal).⁴⁸ Este etapa formării primelor concepții social-politice, însemnările tânărului Dorin Pavel oprindu-se asupra crizei alimentare, dar și asupra problemei naționale din monarhia austro-ungară, considerată unul dintre factorii viitoarei prăbușiri a acesteia: „[...] *Austro-Ungaria n-a mai rezistat degringoladei în care ajunsese la începutul secolului nostru. Lipsa libertăților fundamentale l-a adus în pragul prăbușirii, iar inegalitatea națională și socială a provocat sfârșitul imperiului*”.⁴⁹

În toamna anului 1918, asemeni multor colegi, Dorin Pavel s-a pus în slujba gărzilor naționale române, din Sibiu fiind trimis la

⁴⁶ Petru I. Faur, *Profesorul Silviu Cărpinișianu, reprezentant al culturii secolului XX în Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2004, p. 12.

⁴⁷ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 61-62.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 63-68.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 63.

Sebeș, în calitate de șef militar al gării. Această experiență, curmată pe fondul îmbolnăvirii tânărului Dorin Pavel de gripă spaniolă, este surprinsă în detaliu în memoriile sale, de la explicarea necesității înființării unităților militare românești în comitatul Sibiului, la prezentarea importanței strategice a gării din Sebeș, tranzitată la acel moment de trupele germane aflate în retragere și la rolul jucat de frații Blaga în acele momente.⁵⁰ Ultimele informații referitoare la Marele Război prezentate de Dorin Pavel sunt cele legate de participarea sa, alături de tatăl său, la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, de entuziasmul acelor zile, precum și de trecerea generalului francez Henry Berthelot prin orașul Sebeș.⁵¹

Anii '90 ai secolului trecut, prin istoricii Valeriu Leu și Carmen Albert, au impus în istoriografia românească un nou concept, acela de „*memorialistică măruntă*”, în încercarea de surprindere a contribuției „celor mulți” la Marele Război și la realizarea Marii Uniri din 1918,⁵² concept dezvoltat de regretatul istoric Nicolae Bocșan în cadrul volumelor evocate. În categoria „*memorialisticii mărunte*” pot fi incluse, fără doar și poate, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția⁵³ referitoare la bătălia de la Rovereto, consumată pe frontul italian la

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 68-71.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 72-73.

⁵² Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995; Valeriu Leu, *Studii istorice bănățene*, Reșița, Editura Banatica, 1997; Carmen Albert, „Scrisori din Marele Război. Corespondența unui soldat de pe frontul din Galiția”, în *Banatica*, număr XXIV, 2014, p. 461.

⁵³ Ioan Guția (1897-1918): militar român, absolvent al Liceului Militar din Marburg, ofițer al armatei austro-ungare, participant la Primul Război Mondial, decorat cu medalioane „Signum Laudis” și „Grati Princeps et Patria”, căzut în timpul bătăliei de la Asiago din 15 iunie 1918 (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „*Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol*”. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)”, în volumul *Istoria ca mod de viață. În onoare profesor Ana Filîp*, coordonat de Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fetti, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2018, p. 215).

14 mai 1917, intitulată sugestiv: „Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto”.⁵⁴ Identificate absolut întâmplător, la o simplă sondare a materialelor încărcate pe platforma „Europeana 1914-1918”, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția, formate din doar trei file manuscrise, de dimensiuni mari, prezintă un episod de istorie trăită, un „crâmpoie” consumat pe frontul italian, un segment de front în tranșeele căruia au luptat numeroși soldați români, originari din Transilvania și Banat. Cu o înclinație aparte spre detaliu, locotenent-colonelul Ioan Guția a consemnat contextul desfășurării bătăliei de la Rovereto, părțile implicate, sistemele de fortificații și armamentul, ocuparea punctelor fortificate italiene de către trupele austro-ungare, precum și „prada de război”.⁵⁵ Interesantă este încercarea sa de detașare, prezentându-și propria experiență la persoana a III-a, amintind parcă de anticul *De Bello Gallico*: „Atunci, cu sânge rece și hotărât pășeste voinicul sublocotenent Ioan Guția în fruntea plutonului său, prin o însuflețită încurajare conduce el flăcăii șovăielnici din nou spre asalt și așvârle înapoi cu totul pe dușman”.⁵⁶

Tabloul confruntării consumate pe frontul italian, la 14 mai 1917, este întregit de corespondența locotenent-colonelului Ioan Guția purtată cu familia, accesibilă pe aceeași platformă digitală. Insuficient exploatată de istoriografia românească, după cum apreciază istoricul Ioan Bolovan,⁵⁷ corespondența de război a reprezentat pentru mulți soldați singura modalitate de a comunica cu membrii familiei și de a păstra legăturile cu mediul din care au plecat.⁵⁸ Într-o primă fază, corespondența semnată Ioan Guția este impregnată de dorul tânărului de casă, de familie, de grijile cotidiene

⁵⁴ A se vedea: „Povestea lui Ioan Guția”, document 2, 3 și 4, disponibil online pe site-ul www.europeana1914-1918.eu, accesat la data de 16.VI.2017, ora 16:45 (în continuare „Povestea lui Ioan Guția”).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, document 3.

⁵⁷ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, pp. 95-123.

⁵⁸ Mircea-Gheorghe Abrudan, „Primul Război Mondial în memorialistica sașilor din Transilvania”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 5, 2015, p. 104.

sau frica de necunoscut, dovadă scrisoarea din 22 august 1914 în care acesta nota: „*Iubiți părinți! Cu bucurie și mulțumire am primit epistola așii de la voi. Telegrama după urlaub să o trimiteți, dacă pot veni viu. Dacă mi-ați trimis acum 10 cor[oane], apoi când cereți urlaub și vă telegrafiez eu după bani, apoi dacă nu veți putea mai mult trimite-ți și numai iară 10 cor[oane], nu 30 cor[oane] cum am scris eu. Apoi, oi face de mă ajung și mai rău cu 20 cor[oane]. Numai să mă văd odată iară acasă, la noi cu toți. Telegrama să o trimite-ți la tot cazul. Vă mulțumesc de rugare. Vă sărut, fiu Ioan, kadett*”.⁵⁹ Mai apoi, pe măsura prelungirii conflictului, corespondența Ioan Guția devine una standardizată, în care mesajele de tipul „[...] *Sunt sănătos și îmi merge bine*”, alternează cu cele dedicate diferitelor trasee urmate de tânărul ofițer: Budapesta, Viena, Maribor, Trieste, Rovereto, Trento, Miramar, Duion, Asiago, Belgrad, Novi Sad, Cernăuți etc.⁶⁰ Păstrate cu sfințenie de membrii familiei, scurtele însemnări memorialistice, piesele de corespondență, uniforma și decorațiile locotenent-colonelului Ioan Guția, au fost făcute publice în anii din urmă de către un urmaș al acestuia, domnul Nicolae Fărcașiu, în cadrul platformei „Europeana 1914-1918”, de unde pot fi accesate și cercetate cu titlu de gratuitate.

Spre deosebire de tipul de memorialistică evocat mai sus, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția sunt fragmentare, tratând doar un singur episod al Marelui Război, bătălia de la Rovereto, consumată la 14 mai 1917. Asemeni căpitanului Ilie Stricatu, Ioan Guția a fost un personaj implicat direct în conflict, combatant al armatei austro-ungare, preocupat de consemnarea propriei experiențe. Redactate, probabil, într-un moment de respiro, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția trădează reale valențe literare, cu o înclinație aparte spre detaliu și precizie, valoarea acestora fiind dată de elaborarea în perioada conflictului. Cu siguranță, la vremea potrivită, aceste însemnări ar fi fost completate

⁵⁹ „Povestea lui Ioan Guția”, document 43.

⁶⁰ *Ibidem*, document 6, 19, 22, 24, 36, 57, 69, 73, 75, 89, 95, 97, 103, 109, 117, 119, 131.

de către autor, însă firul vieții i-a fost curmat în ultimul an al Marelui Război, la 15 iunie 1918, în timpul bătăliei de la Asiago.

Observăm, așadar, pe baza celor prezentate mai sus, că cele cinci texte memorialistice referitoare la Primul Război Mondial, elaborate de românii din Sebeș, propun tot atâtea perspective asupra conflictului, Marii Uniri și urmărilor acesteia, experiențele autorilor îmbinându-se cu descrierea evenimentelor consumate între anii 1914-1919. Din acest punct de vedere, textele analizate pot fi încadrate la limita dintre memorialistică și istoriografie. Acestea sunt produsele unor personalități marcante ale Sebeșului și nu numai, care au trecut prin război sau au experimentat consecințele declanșării acestuia, elaborate cu „*intenționalitate istoriografică*”, să restituie o serie de experiențe, trăiri și sentimente, să legitimeze o atitudine sau o poziție dobândită la finalul Marelui Război, sau să transmită un mesaj generațiilor viitoare.⁶¹ Toate acestea reflectă personalități complexe, preocupate de prezentarea propriilor experiențe belice sub forma unor texte memorialistice, publicate în volume sau păstrate în manuscris, ce meritau a fi cunoscute și din această ipostază, de memorialiști ai Marelui Război.

⁶¹ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război”, pp. 43-44.

LUCIAN BLAGA: MEMORIALIST AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI AL EVENIMENTELOR PREMERGĂTOARE MARI UNIRI*

Lucian Blaga¹ (1895-1961), cunoscut publicului larg prin calitatea sa de poet, dramaturg, filosof, traducător, prin volumul *Hronicul și cântecul vârstelor*, publicat postum în anul 1965,² se impune și ca memorialist. Studiat în gimnaziu, apoi în primele clase de liceu, *Hronicul și cântecul vârstelor* rămâne pentru foarte multe persoane o simplă lucrare de literatură, întâlnită în bibliografiile școlare obligatorii, însă în momentul în care această lucrare ajunge în mâna

* Studiu publicat în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80 (versiunea în limba engleză, în colaborare cu Diana-Maria Dăian, în *Studium. The Journal of BA, MA and PhD Students in History*, număr X, 2017, pp. 81-94).

¹ Filosof, poet, dramaturg, traducător, diplomat, om politic, membru al Academiei Române, profesor al Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj, fondator al revistei „Saeculum”, propus în anul 1956, în străinătate, pentru Premiul Nobel (a se vedea: Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 5-6).

² *Hronicul și cântecul vârstelor* a fost început de Lucian Blaga la 10 noiembrie 1945 și a fost încheiat în primăvara anului 1946, făcând referire la perioada cuprinsă între anii 1895-1920. Fragmente din această lucrare au apărut postum în diferite periodice ale vremii, prima ediție completă apărând în anul 1965, sub îngrijirea lui George Ivașcu (la Editura Tineretului din București), fiind reeditată în anul 1974 (la Editura Eminescu din București) și în anul 2012, sub îngrijirea fiicei poetului, Dorli Blaga (la Editura Humanitas din București). De-a lungul timpului lucrarea a fost tradusă și în limba germană și maghiară (a se vedea: Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012, p. 7).

unui istoric devine o veritabilă sursă pentru surprinderea diverselor experiențe, idei și concepții social-politice ale autorului, genul memorialistic având până în zilele noastre valoare de mărturie document.³ Pornind de la această afirmație constatativă vom încerca, pe parcursul demersului nostru, să surprindem experiența trăită de tânărul Lucian Blaga în timpul Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri, precum și modul în care acestea și-au pus amprenta asupra viitoarei sale deveniri.

Studierea textelor memorialistice relative la Primul Război Mondial, la participarea României și a teritoriilor locuite de români la acest conflict, la Marea Unire, reprezintă o tentativă „[...] de a reconstitui memoria colectivă” referitoare la un eveniment cu impact major asupra societății românești.⁴ Cu toate că bibliografia dedicată acestor evenimente cuprinde un număr impresionant de titluri (atât lucrări generale, cât și lucrări speciale), apărute chiar în timpul conflictului, dar mai ales după finalizarea acestuia, aceasta se axează mai mult pe o istorie militară, politico-diplomatică și economico-socială și mai puțin pe o istorie culturală a războiului, a reprezentărilor, sentimentelor, emoțiilor celor care au trăit perioada respectivă, indivizi simpli, umili, care au umplut tranșeele sau au rămas în spatele frontului,⁵ acest ultim aspect urmând să facă obiectul prezentului studiu, prin analizarea memoriilor semnate de Lucian Blaga.⁶

³ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tâmaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 42.

⁴ Idem, „Memoria bănațeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în volumul *Marele Război în memoria bănațeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 31.

⁵ Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei, volum II, Noi explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2009, pp. 141-154; Mihai-Octavian Groza, „Pagini din „memorialistica mărunță” a Primului Război Mondial. Însemnările lui Radu Mărgean”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 3, 2014, p. 88.

⁶ Mai precis, capitolele 28-43 din *Hronicul și cântecul vârstelor*.

În vara anului 1914, proaspăt absolvent al Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov, după promovarea „examenului de maturitate”, tânărul Lucian Blaga se întorcea acasă, cu gândul de a urma studiile filosofice ale Universității din Jena, plin de vise, de speranțe care, în curând, se vor nărui. Călătorind spre Sebeș, stăpânit de euforia eliberării de normele și regulamentele școlare, primul semn al viitoareii catastrofe a fost primit în gara din Vințu de Jos: „[...] *La Vințu de Jos urma să schimb trenul spre Sebeș-Alba. În clipa dintre două linii, când îmi mutam calabalăcul dintr-un tren într-altul, se răspândi în gară vestea că Franz Ferdinand, moștenitorul tronului habsburgic, a fost asasinat. Urcai în tren, luând cu mine și această veste. Spoream cu ea zăpușeala. Se produse un moment de stupeoare. M-am oprit și eu puțin, ca să cuprind cu gândul toată situația. Apoi am zis către vecinul meu de bancă: „Asta înseamnă război”. Și ca o gheară de pasăre o îndoială îmi cuprinse inima: voi mai pleca în toamna la Jena, precum îmi făcusem planul?”*⁷ Vestea asasinatului, iminența declanșării unui conflict agita atât pe locuitorii orașului (care se adunau „în grupuri, pe la colțurile străzilor”), cât și membrii familiei Blaga, în special pe tânărul avocat Lionel Blaga care, în caz de război, ar fi urmat să fie mobilizat.⁸ Curând liniștea dinaintea furtunii s-a așternut asupra orașului, Lucian Blaga mărturisind că „[...] *în primele două săptămâni ale lui iulie, presa, spiritele, opinia publică nu părea atât de agitată ca să întărească în vreun chip teama că ne-am găsi în ajunul unui cataclism. Dimpotrivă, aveam mai curând impresia că totul mergea spre domolire. Și viața mergea înainte ca și cum pe pământ nimic n-ar mai fi fost cu putință*”⁹.

Pentru a uita de îngrijorarea provocată de posibilitatea izbucnirii unui nou conflict militar, tânărul Lucian Blaga s-a apropiat de nou-înființata trupă de teatru din Sebeș, condusă de Nicolae Băilă, subvenționată dintr-un fond special al ASTRA, acesta

⁷ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 155.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

constituind primul contact direct cu lumea teatrului, care îi va fi folositor în proiectarea viitoarelor drame.¹⁰

În această aparentă stare de acalmie, la sfârșitul lunii iulie 1914 a venit vestea izbucnirii conflictului și a mobilizării generale.¹¹ După declarațiile de război, „[...] schimbate ca niște sinistre saluturi între popoare”,¹² războiul și-a făcut simțită prezența și în familia Blaga, frații mai mari ai poetului, Lionel și Longin, ambii sublocotenenți în rezervă, fiind nevoiți să își abandoneze familia și să plece pe front (Lionel pe frontul din Galiția și Longin pe frontul din Bosnia).¹³ Momentul mobilizării celor doi frați mai mari, în special a lui Longin, a trezit în tânărul Lucian Blaga un intens sentiment patriotic, ilustrat prin muștrarea fratelui mai mare, venit tocmai din România, unde activa ca funcționar al unei fabrici din București, pentru a răspunde apelului lansat de împărat: „[...] pâlăia în mine nu știu ce poștă să-l iau la bătaie, că a fost atât de imprudent să dea urmare ordinului de chemare. „Să fi rămas mai bine dincolo! Să te fi înrolat în armata română! Dacă ți-e scris să cazi, am ști cel puțin pentru cel”. Îl muștruluiam că nu știa bietul de unde să se adune. Ne cădea în curte ca un neghiob, încredințat că e vorba de simple demonstrații și că nu se va ajunge la război”.¹⁴ Din aceleași convingeri și pentru a se asigura că fratele său Liciniu, aflat în momentul respectiv tot în România, la Constanța, nu va face aceeași greșală, Lucian Blaga i-a telegrafiat „[...] să nu alunece și el pe calea ordinelor chesaro-crăiești”.¹⁵

În această atmosferă sumbră, de deznădejde și incertitudine, gândul lui Lucian Blaga zbură la frații de peste Carpați, născându-se întrebarea logică: „Ce va face România?”, în condițiile în care aceasta

¹⁰ Doina Modola, *Lucian Blaga și teatrul Insurgentul. Memorii, publicistică, eseuri*, București, Editura Anima, 1999, pp. 28-29.

¹¹ Sorin Mitu, Rudolf Gräf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009, pp. 255-256.

¹² Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 158.

¹³ Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, București, Editura Libra, 1995, p. 114.

¹⁴ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 158.

¹⁵ *Ibidem*.

semnase, încă din anul 1883, un tratat secret de aderare la Tripla Alianță,¹⁶ un început de răspuns venind în momentul în care „[...] factorii, în cari s-a întruchipat pentru o clipă însuși destinul, au hotărât ca românii să nu intre în război alături de Austro-Ungaria. Era această hotărâre pentru noi, ardelenii, cari o așteptam cu aprigă încordare, un indiciu precis: că România își caută mai presus de orice contingențe drumul intereselor sale, cari, în același timp, erau și ale tuturor românilor, de pretutindeni”¹⁷

Așa cum afirmam în rândurile de mai sus, după promovarea examenului de bacalaureat, Lucian Blaga plănuia să se înscrie la Universitatea din Jena, izbucnirea războiului zădărniciind aceste planuri de continuare a studiilor. Îngrijorarea și așteptarea evoluțiilor viitoare au trezit în tânărul Blaga un puternic instinct de conservare, acesta fiind convins că ar putea să înflorească „[...] cu folos mai înalt în viață”, ceea ce îl determină să se închidă într-un univers propriu, dedicându-se lecturii, filosofiei și scrisului: „[...] În singurătatea de-acasă încercam să mă realcătuiesc și mă închinai scrisului. Am umplut, în câteva zile, cu însemnările mele, un caiet întreg. Îmi puneam în funcție metoda „evadării fără de pași”, cum o numeam, care de atâtea ori de aici înainte avea să mă scoată din impasuri. Făceam note în vederea unor studii de teoria cunoașterii [...] M-am retras în desigurile mele lăuntrice. În oraș nu mai ieșeam aproape deloc. Îmi era tot mai greu să suport genul uman. Acest gen uman care a fost în stare să înceapă un război atât de incredibil pentru motive atât de stupide! Și tocmai în clipa când din omoplații adolescenței mele trebuiau să crească secretele aripi ale juneței triumfătoare”¹⁸

Întors acasă, pentru recuperare, după ce fusese victima unei tentative de otrăvire din partea unui țăran rutean, Lionel Blaga și-a sfătuit fratele mai mic, pentru a evita o viitoare încorporare, să se înscrie la cursurile Institutului Teologic din Sibiu, dialogul dintre cei

¹⁶ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2006, p. 340; Keith Hitchins, *România 1866-1947*, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, pp. 159-161.

¹⁷ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 158-159.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 161-162.

doi frați fiind redat fidel în cuprinsul hronicului: „[...] *Ce-o să te faci? Războiul va dura. Vezi fi în curând recrutat și tu. Singura salvare ar fi să te înscrii la teologie la Sibiu. Numai acolo mai găsești un scut! Povața mi se păru oportună, dar și ușuratică. Oportună, fiindcă mă îndruma pe-o linie la care și eu mă gândeam uneori rușinat, ușuratică fiindcă mă scotea din toate frumoasele mele proiecte de studenție. Vezi tu, zic, sfatul tău vine dintr-un gând bun, fără îndoială. Îmi porți grija, cum mi-o port și eu, că nu mai am noți de odihnă. Numai cât totul ar putea să devină și o chestie de conștiință! Știi prea bine cât de profund îmi displace teologia! Dar nimenea nu te selește să te călugărești, nici să devii preot, îmi răspunde Lionel, să scapi de melița războiului, despre asta-i vorba! Sau ai făcut oase ca să ți le împrăștii pentru împăratu' prin Galiția?*”¹⁹

Sfaturile primite din partea fratelui mai mare au avut un puternic ecou asupra tânărului Lucian Blaga, care a hotărât, pentru moment, să renunțe la planurile sale și să se înscrie la cursurile Institutului Teologic din Sibiu.²⁰ Înscriș la această prestigioasă instituție de învățământ, deși profesorii îl „*agreau*”, acesta s-a simțit îngădit de obligativitatea participării la slujbele bisericești care „[...] *făceau nod în cugetul meu*”, motiv pentru care a cerut un concediu pentru „[...] *culesul viilor, cu toate că nu eram podgorean*”, prelungit pe întreg parcursul anului școlar.²¹ În răstimpul petrecut la Sibiu, Lucian Blaga s-a apropiat mult de verișoara sa, Veturia Triteanu (născută Mureșan), căsătorită cu asesorul consistorial Lazăr Triteanu (de care va divorța în anul 1920, recăsătorindu-se cu poetul Octavian Goga),²² care se manifesta față de tânărul student „[...] *într-un chip feminin și matern în același timp*”, preocupată să își aducă aportul la formarea acestuia, compania sa făcându-l să uite de monotonia zilelor petrecute la seminar.²³

¹⁹ *Ibidem*, pp. 164-165.

²⁰ Radu Cărpinișianu, *Contribuții la exegeza blagiană. Lucian Blaga-„Cântecul Vârștelor”*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2007, p. 207.

²¹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârsțelor*, pp. 165-166.

²² Mihai-Octavian Groza, „Galeria sebeșenilor uitați: Veturia Goga (1883-1979)”, în *Sebeșul Povestit*, an II, număr 3, 2014, pp. 38-41.

²³ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârsțelor*, pp. 166-167.

Întors la Sebeș, pentru „*culesul viilor*”, Lucian Blaga s-a dedicat lecturii și scrisului, din această perioadă datând o serie de scrieri filosofice despre conceptele de „materie” și „energie” în economia inteligenței umane, lucrări expediate, pentru a evita cenzura, prin Veturia Triteanu, care obținuse un pașaport pentru un drum la București, redacției revistei „Convorbiri literare”. Paralel, a început și colaborarea cu redacția ziarului „Românul”, în paginile cărui Blaga apare cu o serie de cugetări și note care „[...] *din păcate apăreau coplesite, până la nerecunoaștere, de parașiziții tiparului*”²⁴

Pe măsură ce conflictul militar se prelungea, Lucian Blaga s-a văzut nevoit în toamna anului 1915 să se înscrie din nou la teologie și să își susțină examenele restante din anul I. După promovarea examenelor și intrarea în anul al II-lea la seminar s-a întors la Sebeș, punând între persoana sa și teologie „[...] *o tablă de azbest izolator*”²⁵. Problema posibilității intrării României în război împotriva Austro-Ungariei și a întregirii nației pune stăpânire în această perioadă pe gândirea tânărului Lucian Blaga, care mărturisea că: „[...] *Întregirea națiunii în hotarele sale politice firești era o promisiune ce încă din copilărie mi-o făceau frunza arinilor, murmurul apelor și bătaia profetică a aripilor din văzduh. În aerul acestei promisiuni am crescut [...] De câte ori n-am disperat că micul stat român, spre care inimile noastre se întorceau ca un imens lan de floarea-soarelui, a pierdut ocazia, ce nu se va mai repeta. Câteodată mi se părea chiar că „Țara” s-a împotmolit în pragul destinului ei. Doi ani și-au picurat clipele în cupa nerăbdării și hotarul din vârful munților nu se punea în mișcare să vină asupra noastră, să se desfacă un moment și-apoi să se-nchidă iarăși îmbrățișându-ne*”²⁶

În vara anului 1916, în condițiile în care Lionel Blaga a trebuit să se prezinte la Viena, în fața unei comisii medicale, care urma să decidă dacă acesta mai era apt pentru serviciul militar, Lucian l-a însoțit, fascinația locurilor și a oamenilor întâlniți fiind atent consemnate: „[...] *Cu stângăcii de provincial, căutai să mă descurg la un nod*

²⁴ *Ibidem*, pp. 169-170.

²⁵ *Ibidem*, p. 176.

²⁶ *Ibidem*, p. 178.

de străzi. Circulația era haotică pentru ureche și haotică pentru ochiul nedepins. Am luat-o pe aleea ce alcătua un cerc interior de-a lungul Ringului. Nimeream astfel calea pietonilor. Priveam în dreapta și priveam în stânga. Și mergeam fără de vreo țintă precisă. Îmi era cu neputință să nu întorc capul după vienezzele cari, toate, fără deosebire, puneau în mersul lor o vioiciune zvăcnitoare ce contrasta cu mersul țepăn duminical al fetelor din Ardeal. Și pe urmă erau toate blonde, blonde, parcă ar fi dorit ca martor al vieții lor numai soarele. Am ajuns în fața parlamentului de-o înfățișare cu amintiri grecești, întrezării prin frunzele unor copaci profilul unei uriașe clădiri de stil eclectic: primăria. Apoi m-am pomenit în fața Burgtheaterului”.²⁷ După patru săptămâni de așteptare Lionel Blaga a primit verdictul final, fiind lăsat din nou la vatră, cei doi frați luând drumul Ardealului, unde și-au reluat activitatea: Lionel ca avocat, iar Lucian ca ajutor al acestuia.²⁸

Vestea mult așteptată a intrării României în război îl găsește pe Lucian Blaga în cabinetul fratelui său, euforia momentului fiind repede înlocuită cu un profund sentiment de insecuritate, datorită arestării, evacuării și deportării unui număr de intelectuali din oraș.²⁹ Sfătuit de fratele său mai mare, Lucian Blaga a solicitat o autorizație poliției locale pentru a pleca la Viena și a se înscrie la universitate, autorizație pe care a primit-o, în aceeași zi luând drumul Vienei.³⁰ În capitala Austriei a primit și tulburătoarea veste a înfrângerii ofensivei românești din Transilvania și a dezastrului de pe frontul dunărean, tristețea și deznădejdea fiind consemnate într-o notă tragică: „[...] Într-o zi apoi s-a anunțat că pătrunderea românească în Transilvania s-a curmat. Presa vieneză își exprimă speranța că de-acum încolo nu se va mai ceda nici un metru de pământ. Se pregătea ceva. O după-amiază întreagă am umblat pe străzile Vienei aiurit și răvășit de știrile ce soseau. Încălzisem tot timpul, până la incandescență, gândul că intrarea României în război va duce foarte repede la

²⁷ *Ibidem*, pp. 179-180.

²⁸ *Ibidem*, pp. 183-184.

²⁹ Pentru mai multe detalii a se vedea: Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mîrcea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015.

³⁰ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 185-186.

*un deznodământ și că era cu neputință ca Puterile Centrale să mai reziste... Și acum gândul sfârâia sub o cascadă rece: în Transilvania, românii nu mai înaintau, iar în sud treburile mergeau anapoda”.*³¹

Pentru a uita de veștile triste primite din Transilvania (printre care și aceea a reîncorporării lui Lionel), Lucian s-a cufundat în studiu în sălile de lectură ale bibliotecii Universității din Viena și în plimbări.³² În ambianța bibliotecii universitare vieneze, tânărul Lucian Blaga a reîntâlnit-o pe Cornelia Brediceanu, dragostea ascunsă din perioada petrecută la liceul din Brașov, pe atunci studentă la medicină, între cei doi născându-se o frumoasă poveste de iubire, peste numai câțiva ani aceasta având să-i devină soție.³³

La începutul lunii noiembrie 1916, o scrisoare primită din partea lui Lionel Blaga, prin care Lucian era anunțat de faptul că începuse perioada de înscriere la Institutul Teologic, care se mutase la Oradea, l-a obligat să părăsească Viena și pe Cornelia pentru a se putea prezenta la înscriere, studiile teologice constituind o pavază sigură împotriva înrolării acestuia în armată.³⁴ De pe urma șederii sale la Oradea a rămas o tristă consemnare asupra situației social-politice a Transilvaniei: „[...] Din cale afară apăsătoare era la Oradea atmosfera, sub alt raport și anume politic. Intelectualii români refugiați aici, din diferite regiuni ale Transilvaniei și îndeosebi de la Sibiu, erau ținuți sub observație la fiecare pas”.³⁵

În iarna aceluiași an, Lucian Blaga va petrece, din nou, trei săptămâni în capitala Austriei, răstimp în care are ocazia să observe efectele distrugătoare ale războiului pentru populația civilă, supusă numeroaselor împrumuturi de război și rechiziții: „[...] *Spectrul foametei umbla pe coturni înalți prin capitala împărăției. Doar la aceste restaurante mărginașe, cu grădini ce se pierdeau în pădure, se mai găseau uneori materii prime ce nu-și dezmințeau numele substanțiale. În oraș s-a statornicit de-a binelea imperiul surogatelor. Dar și la periferiile cu gospodării aproape rustice*

³¹ *Ibidem*, p. 189.

³² *Ibidem*, pp. 191-192.

³³ *Ibidem*, pp. 194-195.

³⁴ *Ibidem*, pp. 199-200.

³⁵ *Ibidem*, p. 202.

*lipsa era mare. Pe aici firmele caselor și întreprinderilor te întâmpinau ca o promisiune de necrezut. Câte-o lăptărie gigantică, cu firma Molkerei, etalată în litere smântânoase deasupra unei intrări, te amăgea să auzi prin grajduri gălgâind laptele în vedrele de metal dar, dacă intrai, nu puteai să obții măcar un strop de leac pe vârful de geană”.*³⁶

Întors la Sebeș, Lucian Blaga s-a dedicat lecturii, scrisului și filosofiei, precum și pregătirii examenului de licență la Institutul Teologic, examen susținut în vara anului 1917. Proaspăt absolvent, acesta a luat drumul Vienei, decis să urmeze cursurile Facultății de Filosofie ale universității din capitala Austriei, din două motive: pe de-o parte Viena reprezenta, în acel moment, singurul mare oraș european în care românii transilvăneni puteau ajunge cu destul de multă ușurință, iar pe de altă parte aici se afla femeia iubită, Cornelia Brediceanu.³⁷

Ajuns în capitala Austriei, tânărul Lucian Blaga a intrat din nou, spre deosebire de situația din orașul natal, unde războiul „nu se abătuse”,³⁸ în contact cu lipsurile de tot felul, starea precară, calitatea alimentelor fiind surprinsă de acesta și în hronic: „[...] În capitala Austriei starea alimentară se redusese aproape în întregime la emiteră extrem de bine organizată a cartelelor fără acoperire. Ne sleia al patrulea an de război de uzură. Pâine nu mai văzusem de săptămâni. La Mensa Academica din spatele universității, unde luam dejunul, ni se ofereau exclusiv surrogate și apoi surrogate de surrogate [...] Odată, pe la amiază, în timp ce stam cufundat în lectură, simt pe neașteptate o mână pe umărul meu. Era Dede Roșca, singurul student român din Transilvania, în afară de mine, la Facultatea de Filosofie de la Viena, în acei ani de război. Îmi comunică în șoaptă un secret ce trecea din om în om: la Mensa Academica ne așteaptă o surpriză cum de mult nu mai avuseserăm: macaroane! [...] Ne-am aplecat cu incredibilă poftă asupra făinoaselor tubulare din blid. Macaroanele erau gustoase, cu toate că aveau un ușor iz de piatră de moară”.

³⁶ *Ibidem*, pp. 204-205.

³⁷ Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, p. 168.

³⁸ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, p. 207.

³⁹ *Ibidem*, pp. 214-215.

Sfârșitul războiului I-a găsit pe Lucian Blaga, lucrând la elaborarea tezei de doctorat, tot în capitala Austriei, oraș în care în curând, pe fondul prăbușirii monarhiei austro-ungare, românii vor avea un cuvânt greu de spus în asigurarea ordinii și liniștii publice prin Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților, condus de Iuliu Maniu și de generalul Ioan Boeriu.⁴⁰ Tumultul provocat de destrămarea regimului politic austro-ungar, de prăbușirea fronturilor, de întoarcerea soldaților acasă, precum și de avansul anumitor curente socialiste, sunt plastic surprinse de Lucian Blaga, care preciza următoarele: „[...] *Cursurile universitare începuseră într-o atmosferă de generală nervozitate [...] Bulgaria se prăbușise. În împărăția austro-ungară și în Germania simptomele de dezagregare se înmulțeau de la o zi la alta. Mânjite de sânge, simbolurile imperiale se năruiau. Studenții care luptaseră ani de zile pe fronturi se întorceau la vetrele lor. Pe gangurile universității tot mai multe fețe combative brăzdate de experiența războiului. Sub colonade se vocifera. Alma Mater se înnegrea de funinginea declinului. În biblioteca universității, unde îmi adunam material în vederea lucrării de doctorat, numai ce vedeai, potrivnic oricărei pravili de bună rânduială, ridicându-se câte un tânăr ca să țină vreun incendiar discurs. Rumoarea străzii străbătea prin toate zidurile. Manifestațiile se înteteau. Foi volante, vestind revoluția, se amestecau cu frunzele toamnei. De-un roșu înflăcărat erau și manifestele și frunzele. Masele de la periferie apăreau ca pompate de-un punct de absorbție din centru [...] Din depărtările Ringului pătrundea până la noi zvonul surd al plebei în mișcare. Nimeni nu mai stăvilea tumultul. Se anunțau vremuri haotice*”⁴¹

⁴⁰ A se vedea: Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015; Idem, „Pagini din activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Consemnări despre trecut. Societate și imagine de-a lungul timpului*, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 199-208; Idem, „Drumul spre Alba-Iulia trece prin Viena. Activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, X, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015, pp. 163-179.

⁴¹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 230-232.

Într-un oraș în care însemnele imperiale se năruiau, aflat în pragul războiului civil, unde revoltele, crimele, jafurile și nelegiurile de tot felul erau la ordinea zilei, unde poliția închidea ochii la aceste manifestări, atunci când nu le organiza chiar ea, Lucian Blaga a hotărât, împreună cu prietenul său Dede Roșca, să se întoarcă în Transilvania, în seara zilei de 30 octombrie cei doi pornind spre casă. Oficiile feroviare fiind blocate, cei doi au fost nevoiți să călătorească cu un tren militar ce transporta soldații spre Ungaria, atmosfera creată de aceștia fiind una caracteristică unor oameni abrutizați, puternic afectați de tot ceea ce a însemnat violenta situație de luptă:⁴²

*„[...] După vreo câteva minute trenul fu luat cu asalt de soldații sosiți în clipa aceea de pe frontul de sud, echipați cu toate ale lor. Se auzeau strigăte în toate graiurile împărăției. Se auzeau mai ales chiote ungurești: „Trăiască republica maghiară!”. Ecurile foamei de libertate, cu accente de pustă, se multiplicau trecând dintr-un vagon în altul. Trenul se urni în cele din urmă, opintindu-se sub povara unui fragment de front prăbușit [...] Soldații se trezeau din greul sforsăit al nopții și reintrau cu încetul în rolul lor de protagoniști ai libertății. Împușcau pe ferestre, așa din joacă, spre ținte la întâmplare, în văzduh sau pe câmp. Prin stații ochiul surprindea, din goana trenului, magazine devastate”.*⁴³ Ajunși în Budapesta, cei doi s-au îmbarcat în alt tren ce pleca spre Brașov, prin Arad, de data aceasta având de-a face cu soldații transilvăneni și bănățeni care, la rândul lor, nu s-au lăsat mai prejos decât camarazii maghiari: *„[...] În vagon ne sufocam în înghesuiala ce nu voia să cedeze. Soldații, fixați locului, urinau pe ferestre, făcând glume de domeniul balisticii”.*⁴⁴

Ajunș la Sebeș, în dimineața zilei de 1 noiembrie 1918, deși pe parcursul călătoriei făcuse cunoștință cu primele semne ale viitoarei prăbușirii a monarhiei austro-ungare, Lucian Blaga mărturisea că micul burg transilvănean *„[...] stăruia paradoxal în liniștea ei de alaltăieri”*, jandarmii care afixau un aer calm încă *„[...] își mai purtau penele de cocoș pe străzile orașelului”*, sașii fiind singurii care *„[...] arborau*

⁴² Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit (1914-1918)*, ediție îngrijită și prefațată de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014, p. 59.

⁴³ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 233-234.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 235.

fețe pământii și consternante”.⁴⁵ În dimineața zilei următoare, parcă la un semn, totul dispăruse: „[...] *Toți jandarmii unguri, deghizați în popi valahi, în țărani cu ȳtari și în ciobani cu cojoace, au părăsit, prin îngustimea dintre două ceasuri foarte negre, orașul, iar un slujbaş de la primărie a fost împușcat de necunoscuți, după ce fusese lamentabil târât din așternut până în piață*”.⁴⁶ Era semnalul eliberării, al izbucnirii revoluției care a adus înființarea consiliilor și gărzilor naționale române, noile organe ale puterii românești. În aceeași zi, o delegație a primăriei din localitate s-a prezentat la casa familiei Blaga, solicitându-i avocatului Lionel Blaga să accepte postul de primar al orașului „[...] până la așezarea vremii”.⁴⁷

Momentul izbucnirii revoluției, în faza sa populară, cu accente violente, este amplu descrisă de Lucian Blaga care, relativ la violența populației românești din localitățile limitrofe Sebeșului, menționa următoarele: „[...] În după-amiaza înfrigurată de 3 noiembrie, populația românească din Sebeș-Alba, adunată în preajma bisericii de lângă râu, s-a pornit în marș masiv spre centrul orașului, spre piața mare, având în frunte o seamă de soldați sosiți în cursul dimineții de pe front și pe cei câțiva intelectuali localnici [...] O amenințare grea se ridica îndeosebi din satele dimprejur, că vor veni cu lovire și năvală asupra orașului [...] Văzând toate acestea, populația a prins patimă de jaf. Și s-au pomenit oamenii a veni cu carele, ca la ză de iarmaroc și molipsindu-se unul de la altul fără împotrivire, au încărcat tot ce era de încărcat prin pivnițe, au pustiit cărciuma [...] Și cât a ținut domnia bezneii, oameni de omenie s-au pomenit a jefui ca într-un vis pe care-n zori ți-e rușine să ți-l spui”.⁴⁸

În scurt timp „[...] ordinea a fost restabilită”⁴⁹ noile autorități românești intrându-și în drepturi, procedându-se „[...] numai decât la unele măsuri pentru prevenirea dezordinelor ce se anunțau”,⁵⁰ precum și

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 236.

⁴⁷ *Ibidem*; a se vedea și: Zenovie Cârlegea, *Lucian Blaga. Studii. Articole. Comunicări. Evocări. Interviuuri. Comentarii critice*, Târgu-Jiu, Editura „Măiastra”, 2006, p. 80.

⁴⁸ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 236-238.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 238.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 237; pentru mai multe detalii a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Sebeșul și Marea Unire. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român

pentru pregătirea populației în vederea participării la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918.

Alături de fratele său, primarul Lionel Blaga, delegat oficial și lider al delegației sebeșenilor la adunarea de la Alba-Iulia, Lucian Blaga a participat și el la acest măreț eveniment, căruia, alături de sentimentul amar al imposibilității participării la ședința delegațiilor oficiali, îi dedică un fragment consistent: „[...] În dimineața zilei de 1 decembrie, ca la un semnal, lumea românească a purces spre Alba-Iulia [...] Era o dimineață rece de iarnă. Respirația se întrupa în invizibile cristale [...] La Alba-Iulia nu mi-am putut face loc în sala adunării. Lionel, care era în delegație a intrat. Am renunțat c-o strângere de inimă și mă consolam cu speranța că voi afla de la fratele meu cuvânt despre toate. Aveam în schimb avantajul de a putea colinda din loc în loc, toată ziua, pe câmpul unde se aduna poporul. Era o roire de necrezut [...] În ziua aceea am cunoscut ce înseamnă entuziasmul național, sincer, spontan, irezistibil, organic, masiv. Era ceva ce te făcea să uiți totul, chiar și stângăcia și totala lipsă de rutină a oratorilor de la tribună. Seara, în timp ce ne întorceam cu aceeași trăsură la Sebeș, atât eu, cât și fratele meu ne simțeam purtați de conștiința că „pusesem” temeiurile unui alt Timp, cu toate că n-am făcut decât să „participăm”, tăcuți și insignifianți, la un act ce se realiza prin puterea destinului. Faptul de la răscrucea zilei, cu tăria și atmosfera ei, ne comunica o conștiință istorică. Când am trecut prin Lancrăm, satul natal, drumul ne ducea spre cimitirul unde, lângă biserică, Tata își dormea somnul sub rădăcinile ploșilor. Zgomotul roților pătrundea desigur până la el și-i cutremura oasele. „Ab, dacă ar ști Tata, ce s-a întâmplat”, zic eu fratelui meu, întorcând capul spre crucea din cimitir [...] În sat era întuneric și liniște. Când dăm să ieșim din sat, numai ce auzim dintr-o curte, neașteptat, în noapte, un

din Sebeș (3 noiembrie 1918-13 februarie 1919)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 126-155; Idem, „Activitatea Consiliului Național Român din Sebeș și contribuția sebeșenilor la Marea Unire (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în volumul *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire*”, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 139-174.

strigăt de copil: „Trăiască România dodoloată!” (acest dodoloț era în Lancrem cuvântul curent pentru rotund)”⁵¹

Ultimele consemnări relative la perioada cercetată sunt dedicate momentului intrării trupelor române în Sebeș și valului de entuziasm provocat de aceasta, precum și renunțării primarului Lionel Blaga la oficiul său: „[...] În cele din urmă, într-o seară de decembrie, trupele mult așteptate și-au făcut intrarea în sufletul cetății. Entuziasmul și bucuria populației s-au manifestat într-o horă uriașă, ce-și spărgea cercul, încolăcindu-se în spirală, după modelul nebuloaselor cerești, ce încearcă o nouă înbegare și un nou echilibru. Scurt timp după intrarea trupelor românești, moment destinat să încheie starea nesigură de tranziție și să marcheze încadrarea efectivă a poporului în statul mărit al României, fratele meu, care se însărcinase doar să supravegheze cetatea în faza de incertitudine, a renunțat la primărie, reluându-și activitatea de liber-profesionist”⁵²

Odată cu finalizarea Primului Război Mondial și instaurarea păcii, Lucian Blaga s-a întors la Viena, unde și-a reluat studiile de filosofie și biologie, în anul 1919 a debutat cu *Poemele luminii și Pietre pentru templul meu* (o culegere de aforisme și însemnări), iar în anul 1920 și-a susținut teza de doctorat cu titlul *Kultur und Erkenntnis*, după care, în același an, s-a căsătorit cu Cornelia Brediceanu cu care s-a stabilit la Cluj,⁵³ cu aceasta începând un alt episod din viața marelui poet-filosof.

Concluzionând, putem afirma că volumul memorialistic *Hronicul și cântecul vârstelor* constituie o adevărată sursă documentară referitoare la propria experiență a autorului, precum și a familiei acestuia, ce merită, fără doar și poate, o reevaluare din partea istoricilor interesați de istoria participării românilor la Primul Război Mondial și la evenimentele premergătoare Marii Uniri, cu atât mai mult cu cât în această perioadă comemorăm centenarul războiului. Subscriind la ideea promovată de regretatul istoric bănățean Valeriu Leu, care atrăgea atenția asupra faptului că „[...] și acum, ca și în alte

⁵¹ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, pp. 239-240.

⁵² *Ibidem*, p. 241.

⁵³ *Ibidem*, p. 5; Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, pp. 223-261.

împrejurări ale timpului istoric românesc, începuturile unei istoriografii trebuie căutate în memorialistică”,⁵⁴ conchidem prin a afirma că exploatarea memorialisticii relative la Primul Război Mondial și Marea Unire, de genul celei făcute în cuprinsul prezentului studiu, prin surprinderea experienței trăite de Lucian Blaga și de membrii familiei acestuia, constituie o datorie a istoricilor, pentru cunoașterea și realizarea unei imagini nuanțate a evenimentelor și personajelor implicate, cu alte cuvinte pentru realizarea unei istorii culturale a războiului.

⁵⁴ Valeriu Leu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, p. 12.

UN MEMORIALIST TRANSILVĂNEAN MAI PUȚIN CUNOSCUȚ AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL: CĂPITANUL ILIE STRICATU*

În contextul comemorării secolului scurs de la izbucnirea Primului Război Mondial și al celebrării centenarului Marii Uniri, identificarea, prelucrarea și valorificarea (sau revalorificarea) textelor memorialistice privitoare la aceste evenimente, reprezintă o datorie a istoricilor, în încercarea de a „reconstitui memoria colectivă” a unor evenimente cu impact major asupra societății românești transilvănene.¹ Prin dezastrele și traumele produse, Primul Război Mondial a fost un eveniment de cotitură, un moment de ruptură, dar și de continuitate cu perioada premergătoare acestuia, cu efecte extrem de complexe asupra societății, în general și indivizilor, în particular, favorizând atât memoria colectivă, cât și cea individuală.² Deși bibliografia consacrată acestor evenimente cuprinde un număr

* Studiu publicat în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017, pp. 141-161.

¹ Nicolae Bocșan, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 31; Mihai-Octavian Groza, „Pagini din „memorialistica măruntă” a Primului Război Mondial. Însemnările lui Radu Mărgean”, în *Astra Sabensis*, an II, număr 3, 2014, p. 88.

² Nicolae Bocșan, „Religia războiului reflectată în memorialistica bănățeană despre Marele Război”, în *Credință și viață în Hristos. Anuarul Episcopiei Sălajului*, număr VII, 2014, p. 333.

impresionant de titluri,³ care relevă cititorului elemente de natură militară, politico-diplomatică sau economico-socială, memorialistica rămâne, în continuare, o sursă esențială⁴ care restituie destinele și mentalitățile epocii,⁵ din acest motiv cercetătorii care s-au aplecat asupra istoriei culturale a Marelui Război rezervându-i titlul de sursă „fundamentală”.⁶

Pe tot parcursul desfășurării conflictului, și mai pregnant în perioada imediat următoare, își face apariția un personaj nou, necunoscut până acum, soldatul/ofițerul memorialist, care completează tipul de memorialistică redactată de principalii actanți politici și militari, acest aspect constituind unul dintre „elementele ce dau unicitate memorialisticii Primului Război Mondial”.⁷ Toți cei care și-au consemnat experiența belică, au făcut-o convinși fiind de faptul că,

³ A se vedea: Gheorghe Stoean, *România în Primul Război Mondial: contribuții bibliografice*, București, Editura Militară, 1975; ***, „Bibliografie românească și central-est-europeană”, în volumul *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonat de Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, pp. 179-382; Oana Mihaela Tămaș, *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

⁴ Iuliu-Marius Morariu, „O mărturie din Țara Năsăudului despre Primul Război Mondial. Jurnalul colonelului Anchidim Șoldea”, în volumul *Sebeș, timp regăsit... Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, p. 88.

⁵ Mihaela Bedecan, „Memorialiști bănățeni pe frontul din Italia”, în volumul *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, coordonat de Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, pp. 193-194.

⁶ Nicolae Bocșan, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 42; Mihaela Bedecan, „The Memoirs of the Great War. General Considerations”, în *Transylvanian Review*, volum XXIV, număr 4, 2015, p. 3.

⁷ Rodica Băluțiu, „Atitudinea soldaților români față de Primul Război Mondial”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, an XLVI, număr 1-2, 2001, p. 108.

în calitate de „subiecți” ai istoriei,⁸ au trăit evenimente majore ce trebuiesc consemnate pentru posteritate.⁹

Conștientizând importanța acestor surse memorialistice pentru studierea istoriei culturale a Marelui Război, urmând exemplul regretaților istorici Nicolae Bocșan și Valeriu Leu care, în anul 2012, au inițiat un amplu proiect, privind recuperarea memorialisticii bănățene,¹⁰ ne propunem ca în cele ce urmează să prezentăm experiența de război a căpitanului Ilie Stricatu, originar din orașul Sebeș, așa cum aceasta reiese din însemnările sale, publicate, în anul 1940, sub titlul *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*.¹¹ Prin paleta largă de informații și de episoade relatate acestea completează, într-un mod fericit, datele oferite de însemnările filosofului Lucian Blaga,¹² ale preotului-cărturar Sebastian Stanca¹³ și

⁸ Doru Radosav, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, în *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, număr XIV, 2014, p. 6.

⁹ Rodica Băluțiu, „Atitudinea soldaților români față de Primul Război Mondial”, p. 108; Mihai-Octavian Groza, „Pagini din „memorialistica mărunță” a Primului Război Mondial”, p. 89.

¹⁰ Până în momentul de față, în cadrul acestei serii, au apărut trei volume. A se vedea: *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, II, *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2013; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015.

¹¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940.

¹² Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012 (capitolele 28-43); a se vedea și: Mihai-Octavian Groza, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80.

¹³ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, pp. 39-73.

ale locotenent-colonelului Ioan Guția,¹⁴ privitoare la implicarea românilor din Sebeș în Marele Război, însemnări ce urmează a fi antologizate, alături de documente referitoare la anul 1918, într-un volum.

Pentru a înțelege mai bine cele ce urmează a fi relatate, ne propunem, pentru început, conturarea unui mic medalion bibliografic al căpitanului Ilie Stricatu, cu mențiunea că acesta a putut fi realizat doar pe baza mărturiilor orale culese, de la cei care l-au cunoscut direct. Ilie Stricatu s-a născut la Sebeș, în anul 1896, în casa familiei Nicolae și Ana Stricatu,¹⁵ o familie de țărani înstăriți domiciliată pe actuala stradă Călărași (fostă Promenad Gasse/Ulița Promenadei sau Daiagasse/Ulița Dăii).¹⁶ Și-a început studiile pe plan local la școala confesională românească și la școala primară maghiară de stat, continuând cu frecventarea cursurilor Institutului Pedagogic din Sibiu, instituție care i-a conferit diploma de învățător.¹⁷ După finalizarea Primului Război Mondial, decorat cu Medalia Militară „Ferdinand I”¹⁸ pentru curajul și puterea de sacrificiu dovedite pe front, și căsătoria cu Fircu Săliștean (1922), pentru o scurtă perioadă de timp, a activat ca învățător în orașul Hunedoara, după care a revenit la Sebeș, unde s-a implicat activ în viața politică.¹⁹ A fost un membru marcant al Partidului Național Liberal, în intervalul 1927-1930 și 1932-1938 ocupând fotoliul de primar al orașului Sebeș. În calitate de primar s-a îngrijit de achitarea datoriilor contractate de foștii primari, de recuperarea orașului după prăbușirile cauzate de

¹⁴ Ioan Guția, „Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto”, disponibil online la www.europeana1914-1918.eu, accesat la data de 31.V.2017.

¹⁵ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

¹⁶ Călin Anghel, *Evoluția urbanistică a orașului Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2011, p. 287.

¹⁷ Nicolae Florin Tudorescu, Adrian Popa, *Terra Sebus. Țara Sebeșului cu locurile, cu oamenii și realizările lor*, Sebeș, Tipografia „Librăria Daniela”, 2016, p. 117.

¹⁸ Decorație acordată celor care s-au distins pe front în anii Primului Război Mondial sau și-au adus contribuția la realizarea Marii Uniri (pentru mai multe detalii, a se vedea: Floricel Marinescu, *Ordinul Ferdinand I și Medalia Ferdinand I*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013).

¹⁹ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

marea criză economică, de amenajarea lacului din oraș, precum și de salvarea gimnaziului românesc aflat în pragul desființării (pledând cauza acestuia, în fruntea unei delegații locale, chiar prim-ministrului Nicolae Iorga, în iulie 1931).²⁰ În momentul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, deși în vârstă de 46 de ani, s-a înrolat voluntar în armata română, dovedindu-și încă o dată curajul și puterea de sacrificiu în folosul nației. De pe urma acestei experiențe ne-au rămas, în manuscris, însemnările sale zilnice (din păcate risipite) și o istorie a celui de-al Doilea Război Mondial (rămasă în manuscris, ascunsă într-o colecție personală din Sebeș).²¹ După instaurarea regimului comunist, ca fost lider liberal și „exploatare”, pământurile și proprietățile i-au fost naționalizate, drepturile abolite, împreună cu soția sa fiind obligat să se mute într-un bordei la marginea orașului, pe actuala stradă Ștefan cel Mare (fostă Joseni),²² doar relația de prietenie cu avocatul Ioan Onițiu (cumnatul primului-ministru Petru Groza) salvându-l de ororile temnițelor comuniste.²³ În bordeiul săracios, lipsit de cele mai elementare utilități, sărac (de abia în anul 1971 a reprimat dreptul la o pensie de câteva sute de lei),²⁴ bătrân și uitat de orașul căruia i-a dedicat întreaga viață, s-a stins în anul 1975.

Vestea asasinării principelui moștenitor al monarhiei austro-ungare, arhiducele Franz Ferdinand, l-a găsit pe Ilie Stricatu satisfăcându-și stagiul militar, ca soldat în termen (teterist),²⁵ în cadrul Regimentului 22 Honvezi din Târgu-Mureș. Din această calitate, la

²⁰ *Ibidem*, pentru mai multe detalii, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, Rodica Groza, „Date privind istoria învățământului sebeșean (capitol al lucrării *Poveste de școlar...*)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 14-46.

²¹ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

²² Relatare profesor universitar doctor George Limbeanu, Sibiu, 23.I.2017.

²³ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

²⁴ George Limbeanu, *Străfulgerări*, Sibiu, Casa de Presă și Editură „Tribuna”, 1999, p. 179.

²⁵ Soldații în termen, sau teteriștii, erau cei care, absolvind cursurile unei școli civile, beneficiau de reducerea stagiului militar.

28 iulie 1914, a fost mobilizat, la Sibiu,²⁶ moment care a marcat începutul participării sale la conflict, inițial în cadrul armatei austro-ungare, mai apoi în cea română.

Cu multă atenție, Ilie Stricatu a consemnat entuziasmul provocat de decretarea mobilizării generale, manifestat de o anumită parte a populației transilvănene, precum și radicalizarea societății, pusă de istoricul Liviu Maior pe seama tensiunilor acumulate atât în Peninsula Balcanică (în urma celor două războaie consumate în intervalul 1912-1913), cât și în restul continentului european:²⁷ „[...] *Cântece patriotice maghiare răsunau în toate părțile, în bivouac, în barăci, pe câmpul de instrucție și seara, când eram învoiți în oraș, în toate cafenelele și restaurantele, nu se auzeau decât cântece patriotice direct provocatoare [...]* Stai, stai, câine, Serbia/Nu va fi a ta Herțegovina”.²⁸

Încă din primele momente ale mobilizării, în mintea tânărului Ilie Stricatu s-a născut întrebarea, firească de altfel, „*România ce va face?*”. Conștient de faptul că va lupta pentru o cauză străină, alături de un grup de camarazi români, a hotărât ca, atunci când împrejurările vor fi favorabile, să treacă granița, în Regatul României: „[...] *Inima noastră, a tinerilor, nu putea să bată pentru o Austro-Ungarie în care să nu avem zile de bucurie, unde feudalitatea ungurească ne-a strâns și ne-a rănit până la măduva oaselor. Brațele noastre nu puteau lupta pentru un stăpân care aștepta de la noi sacrificiul sângelui, ca în schimb, la urmă să ne șteargă din ținuturile noastre, din plaiurile noastre strămoșești [...]* Un grup de tineri ne-am hotărât să ne luăm libertatea de acțiune. În ungherele cazărmii de lângă râul Cibin, apoi pe străzile în grupuri de câte 3-4, și în cameră la particulari, pe care le aveam închiriate, plănuiam posibilitățile de trecere în România”.²⁹ Însă, punerea în aplicare a acestui îndrăzneț plan a eșuat, dat fiind faptul că unitățile austro-ungare, concentrate în zona Sibiului, au fost trimise

²⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 9.

²⁷ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 39.

²⁸ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 9-10.

²⁹ *Ibidem*, pp. 10-12.

să lupte pe frontul din Galiția, Ilie Stricatu, în calitate de comandant de pluton, urmându-și trupa.³⁰

Țîmp de cinci luni, tânărul comandant de pluton Ilie Stricatu, alături de alți doi camarazi din Sebeș (Nicolae Oltean și Constantin Bozdog), a participat, în Galiția, la luptele de la Grodek, Starizambor, Stanislau și San, în urma ultimelor două unitățile austro-ungare fiind respinse, puse pe fugă și hărțuite de trupele rusești până în Transcarpatia, în zona trecătorii Uzsok.³¹

Îmbolnăvindu-se în timpul retragerii, Ilie Stricatu a fost trimis la Sibiu, pentru a primi îngrijiri medicale în cadrul Spitalului Militar de Garnizoană numărul 22.³² După opt zile de carantină, a fost transferat în cadrul Spitalului Civil „Franz Joseph”, iar de aici, după abia două săptămâni, a fost trimis la regiment, în condițiile în care în acea unitate sanitară erau trimiși soldații pentru refacere pe perioade de până la șase luni.³³

Fără a beneficia de o învoire semnată de comandantul unității, Ilie Stricatu s-a întors acasă, la Sebeș, de unde, auzind zvonurile privind intrarea Italiei și României în război de partea Antantei (ceea ce însemna că, mai devreme sau mai târziu, va fi obligat să lupte împotriva fraților de peste munți), împreună cu prietenul său, Petru Moga, a hotărât să dezerteze din armata austro-ungară și să treacă granița, pentru a se alătura fraților români: „[...] În acest timp, prin șoaapte, auzeam că Italia și România, vor intra în curând în hora mare a

³⁰ *Ibidem*, p. 12; despre operațiunile și bătăliile desfășurate pe frontul din Galiția, a se vedea: Ian V. Hogg, *Dicționarul Primului Război Mondial*, traducere din limba engleză de Diana Șipu, București, Editura Niculescu, 2007, p. 78; Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014, pp. 119-120, precum și însemnările scriitorului și omului politic Octavian Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul de război: zărarul unui român, ofițer în armata austro-ungară, ce a luat parte, cu glotașii români din Ardeal, la luptele din Galiția*, București, Depozit General: Librăria Stănculescu, 1915.

³¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 14-16.

³² *Ibidem*, p. 16; despre această instituție, a se vedea: Mihai Racovițan, Gheorghe V. Vlad, *Spitalul militar Sibiu. 260 de ani de atestare documentară și 140 de ani de medicină militară modernă*, Sibiu, Casa de Presă și Editură „Tribuna”, 1999.

³³ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 18.

războiului, alături de Franța și Serbia. Da, vor intra, azi sau mâine, noi de aici ce să facem? Să mergem la război contra intereselor neamului din care făceam parte? [...] Azi, când Ardealul geme sub călcâiul ungurului și când vocea fraților din regat strigă „Vrem Ardealul!”, să nu întind brațul meu de luptă, să mi-l unesc cu cel al fraților din regat? [...] Cu energia caracteristică tinerilor în astfel de împrejurări, un grup de tineri români, între cari și prietenul Petru Moga, ne hotărâm cu orice preț, chiar cu prețul vieții, să plecăm la București”³⁴

Planul „de evadare”, ticluit de Ilie Stricatu, prevedea plecarea din Sibiu, „[...] pe la Săliște, prin munți, spre apa Lotrului”³⁵. Cu ajutorul unei călăuze, contra sumei de 300 de zloți, aceștia au trecut munții, în România,³⁶ la graniță fiind preluați de pichetul de grăniceri: „[...] Cu bucurie frățească suntem primiți între grăniceri. După ce le istorisim tot calvarul nostru, șeful pichetului dă ordin grănicerilor să ne pregătească ceva de ale mâncării [...] Dimineața, recreați, plecăm pe calea indicată de șeful pichetului, cu o adresă către secția de jandarmi, spre comuna Voineasa”³⁷.

După șapte zile de „[...] supraveghere sanitară, în carantină”, de la Voineasa, cei doi au plecat spre București, trecând prin Brezoiu și Râmnicu-Vâlcea.³⁸ În trenul care îi ducea spre București, spre surprinderea lor, au întâlnit o cunoștință din Sebeș, „nana Rașila a lui Vintilă”, care i-a informat în legătură cu prigoana abătută asupra familiilor lor, rămase acasă: „[...] Dragii mei, să știți, acasă este bai mare, patrulele de jandarmi și poliția a scotocit tot prin casele părinților voștri. Bieții voștri părinți sunt purtați la poliție și primărie de dimineața până seara. Prin fața caselor voastre de câte ori treci, sau intră câte un jandarm, sau iese câte o patrulă [...] cine intră în curtea d[umnea]voastră, la moment este înbățat și condus la poliție. Auzeam vorbindu-se că azi sau mâine, părinții voștri vor fi duși la Cluj la judecată și de nu vor spune unde sunteți, pe toți îi împuşcă. Necaz mare”³⁹.

³⁴ *Ibidem*, pp. 18-19.

³⁵ *Ibidem*, p. 19.

³⁶ *Ibidem*, pp. 21-28.

³⁷ *Ibidem*, pp. 31-32.

³⁸ *Ibidem*, p. 34.

³⁹ *Ibidem*, p. 35.

Cu sufletele și conștiința încărcate de suferința produsă celor dragi, au ajuns în București, oraș, încă, liniștit și vesel: „[...] *Aici era pace, aici nu era război. Acolo erau ofuri și vaiere, aici era mișcare și viață. În Ardeal era doliu, aici era veselie*”.⁴⁰ Cu puținele resurse financiare de care dispuneau, au reușit să obțină un loc de cazare, la hotelul „Bratu”.⁴¹

Cu sprijinul „Ligii Culturale pentru Unitatea Politică a tuturor Românilor”,⁴² prezidată la acea vreme de cel supranumit „Leul de la Șişești”, Vasile Lucaciu,⁴³ precum și cu cel al Casei Școalelor, condusă de profesorul și omul politic Petru Gârboviceanu, în virtutea pregătirii profesionale, Ilie Stricatu a fost angajat ca suplinitor la școala din Dudești-Cioplea (astăzi cartier al Bucureștilor), iar Petru Moga la cea din Ștubei Orăști (astăzi Orăști).⁴⁴

În contextul în care, încă din anul 1914, România a început să se pregătească pentru intrarea în război, în vederea „[...] *participării la lichidarea Austro-Ungariei*” și alipirii Transilvaniei,⁴⁵ la începutul anului 1915, Ilie Stricatu, alături de camaradul său, s-a prezentat la Marele Stat Major, unde și-a manifestat intenția de a se înrola, voluntar, în armata română. După un „interogatoriu”, referitor la „[...] *felul de organizare al unităților, a echipamentului, a armamentului, despre starea morală a trupelor, de felul de luptă al ungarilor și al rușilor, de procentele răniților, ale morților și al prizonierilor*”, cei doi au fost îndrumați spre Direcțiunea Școlilor Militare și încadrați în cadrul Școlii Militare Pregătitoare pentru Ofițerii de Rezervă, secția geniu, ca și elevi cu termen redus.⁴⁶

⁴⁰ *Ibidem*, p. 36.

⁴¹ *Ibidem*, p. 37.

⁴² Inițial, se numea „Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor”.

⁴³ Horia Dumitrescu, „Nicolae Iorga și Congresul Ligii pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor de la Focșani (13-14 septembrie 1931)”, în *Cronica Vrancei*, an XIII, număr 7, 2012, p. 225.

⁴⁴ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 38.

⁴⁵ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere din limba engleză de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014, p. 22.

⁴⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 40.

La 1 iulie 1916, la terminarea școlii militare, Ilie Stricatu, alături de întreaga promoție, a fost înaintat la gradul de sublocotenent.⁴⁷

După cum bine se știe, în vara anului 1914, în urma Consiliului de Coroană de la Sinaia (3 august), împotriva apelului lansat de regele Carol I pentru decretarea mobilizării generale și intrarea în război de partea Puterilor Centrale, principalii actanți politici s-au pronunțat în favoarea neutralității.⁴⁸ În vara anului 1916, după îndelungate tratative purtate cu reprezentanții Antantei, România a semnat un tratat de alianță și o convenție militară cu Anglia, Franța, Italia și Rusia, privind intrarea în război, cu scopul eliberării Transilvaniei și Bucovinei, moment care a declanșat ceea ce în istoriografia românească poartă numele de „războiul pentru întregirea neamului”.⁴⁹

Astfel, la 14 august 1916, regele Ferdinand a emis „Înaltul Decret Regal pentru Mobilizarea Armatei”, apel la care proaspătul absolvent al școlii militare, Ilie Stricatu, a răspuns cu promptitudine, fiind încadrat Regimentului 57 Infanterie, unitate mobilizată pe graniță, în preajma localității Bunoaica (Mehedinți),⁵⁰ ca parte a „Grupului Cerna”.⁵¹

Odată mobilizată, în noaptea dinspre 27 spre 28 august 1916, armata română a trecut Munții Carpați, ocupând Făgărașul, Brașovul, Secuimea, înaintând până la Toplița, până în zona

⁴⁷ *Ibidem*, p. 45.

⁴⁸ Gheorghe Platon (coordonator), *Istoria românilor, volum VII, De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 396-403.

⁴⁹ Mircea Popa, Lucia Pop (coordonatori), *Primul Război Mondial (1914-1918). Texte și documente*, București, 1981, pp. 340-342; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2006, pp. 341-342.

⁵⁰ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 45.

⁵¹ „Grupul Cerna” era una dintre cele trei grupe ale Armatei I Române, însărcinată cu ocuparea pozițiilor austro-ungare din zona Orșovei (pentru mai multe detalii, a se vedea: Ștefan Nicolaescu, Petru Nicolaescu Cranta, *Pagini de glorie din războiul pentru întregirea neamului: Grupul Cerna*, București, s. n., 1923).

Sighișoarei și până în Mărginimea Sibiului,⁵² provocând un val de entuziasm în rândul populației românești,⁵³ dar și derută și panică în rândul populației maghiare și germane.⁵⁴ Regimentul 57 Infanterie, la care Ilie Stricatu a fost repartizat, a fost însărcinat, alături de Regimentul 17, să ocupe tranșeele austro-ungare de pe „dealul Matorăț”, din Munții Cernei.⁵⁵ Din acest moment, Ilie Stricatu a intrat în contact cu moartea și cu imaginea acesteia care domina tranșeele,⁵⁶ realități consemnate cu multă atenție de memorialist: „[...] *Bubușitul tunurilor, răpăitul mitralierelor și pocniturile de armă dădeau impresia că acolo s-au deschis gurile iadului și se dă o luptă între omenire și puterea morții*”.⁵⁷

Operațiunile desfășurate în această zonă au presupus schimburi de foc între cele două tabere, acțiuni de patrulare, de cercetare și interceptare a pozițiilor dușmanului, de ocupare a oficiilor poștale, a posturilor de jandarmerie și a primăriilor: „[...] *Lupta se încinge și după un bombardament puternic de artilerie pornim la atac, fără niciun adăpost în fața noastră. Ungurii se retrag prin șanțurile de comunicație, iar noi revenim sub presiunea focurilor lor de artilerie iarăși în tranșeele de unde am plecat. Ungurii n-au mai revenit la tranșeele lor, un atac de flanc al vânătorilor noștri i-au silit să se retragă după puțin timp spre comunele Topleş și Bârza pe Valea Cernei. Noi eram în urmărirea lor [...] Primesc ordinul de la comandantul batalionului să cercetez întreaga zonă de la pozițiile*

⁵² Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial (1914-1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 251; Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 354.

⁵³ A se vedea: Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011, pp. 136-170; Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 37-38.

⁵⁴ A se vedea: Emil Sigerus (editor), *Aus der Rumänenzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbevegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und-weisen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917.

⁵⁵ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 48.

⁵⁶ Nicolae Bocșan, „Un memorialist bănățean mai puțin cunoscut despre Marele Război: Lae din Banat”, în *Restituiri Bănățene*, număr 3, 2015, p. 301.

⁵⁷ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 48.

noastre și până în comuna Bârza [...] Cu plutonul al doilea, împărțindu-l în patrule, cercetez restul străzilor din comună, ocupând rând pe rând locuința jandarmilor, oficiul poștal și primăria, punând stăpânire pe toate liniile de comunicație”.⁵⁸

Cu toate aceste succese, la scurtă vreme unitățile românești au fost nevoite să își abandoneze pozițiile, în sud, la Turtucaia, o armată română, condusă deficitar și insuficient echipată fiind copleșită și distrusă de forțele superioare bulgaro-germane.⁵⁹ În fața pierderilor suferite pe frontul de sud, Marele Cartier General a ordonat mutarea unor unități de pe frontul din Transilvania,⁶⁰ slăbind pozițiile acestora și creând condițiile declanșării ofensivei germano-austro-ungare pentru împingerea trupelor române pe linia Munților Carpați, iar, în sud, pentru ocuparea Dobrogei de către trupele bulgaro-germane.⁶¹ Regimentul 57 Infanterie, din care făcea parte Ilie Stricatu, a primit ordinul să își părăsească pozițiile și să plece spre Căineni, „la muntele Robu”, apoi spre Turnu-Severin.⁶²

În ciuda unei rezistențe eroice, „Grupul Cerna” nu a reușit să facă față atacurilor germano-austro-ungare, în 13 noiembrie 1916 capitulând,⁶³ paralel, pe linia Oltului, la Stoenești, trupele Puterilor Centrale au forțat frontul, reușind să ajungă în Câmpia Munteniei și să spulbere ultima încercare de apărare în apropierea Bucureștilor, pe linia Argeș-Neajlov,⁶⁴ obligând, astfel, autoritățile române să se

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 49-50.

⁵⁹ Petre Otu, „Turtucaia. Sfârșitul iluziilor, începutul dezastrului”, în *Document*, an IX, număr 1-4, 2006, pp. 6-20.

⁶⁰ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, traducere din limba engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 285.

⁶¹ Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război*, pp. 115-116.

⁶² Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 51-52.

⁶³ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁴ Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, introducere de Glenn E. Torrey, traducere din limba franceză de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2015, p. 26.

retragă spre Iași (frontul fiind stabilizat pe linia Siretului și de-a lungul Dunării).⁶⁵

În fața dezastrului militar și a prizonieratului, dar mai ales în fața pericolului de a fi descoperit, deservit curții marțiale pentru dezertarea din armata austro-ungară și executat, în mintea sublocotenentului Ilie Stricatu, pentru a-și salva onoarea și demnitatea, s-a născut ideea sinuciderii, doar intervenția ordonanței împiedicând acest gest: „[...] *Sigur, dacă voi cădea prizonier, sfârșitul vieții mele va fi, împușcarea la zid sau spânzurătoarea! Nu... decât să cad prizonier mai bine un glonte cu revolverul meu. Pierdut și descurajat, cu văjâieli în urechi, cu privirea pierdută, scot din port-revolver „Steiyerul” și-l ridic spre tâmplă... O mână puternică mă apucă de braț. Ce faci? Mă întreabă cineva. Era Ion, ordonanța mea. Nimic Ioane, vreau să încerc revolverul, cu el nu am tras până acum, trebuie să-și facă și el datoria, sau în mine un glonte, sau în neamțul care va pune mâna pe mine*”.⁶⁶ Abandonând acest plan, cu sprijinul tacit al camarazilor și al superiorilor, a ars toate documentele care îi dovedeau identitatea și și-a schimbat numele, din acel moment, pe toată perioada prizonieratului, purtând numele „Ilie Popescu”.⁶⁷

În ceea ce privește dimensiunea prizonieratului, în urma confruntărilor militare amintite anterior, armatele Puterilor Centrale au capturat un număr de circa 43.000 de soldați români,⁶⁸ numărul acestora crescând în perioada următoare, istoricul Ioan Bulei lansând cifra de peste 125.000 de prizonieri,⁶⁹ pe când istoricii Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu și Andrei Nicolescu avansează, pe

⁶⁵ Gheorghe Platon (coordonator), *Istoria românilor*, p. 425; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*, București, Editura Humanitas, 2002, p. 286; Constantin Bacalbașa, *Capitula sub ocupația dușmanului (1916-1918)*, București, Editura Vreamea, 2017, pp. 20-23.

⁶⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 55-56.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 56.

⁶⁸ Mihăiță Enache, „Prizonieri români în lagărele germane în anii Primului Război Mondial”, în *Istoria Redescoperită*, an II, număr 1 (4), 2014, p. 26.

⁶⁹ Gheorghe Caracaș, *Din zăbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, ediția a III-a revizuită, București, Editura Corint, 2016, p. 5.

baza statisticilor păstrate în arhivele militare, cifra de 110.845 de prizonieri.⁷⁰

În funcție de armata în fața căreia au depus armele, prizonierii români au fost transportați, fie în cele 170 de lagăre din Germania, fie în lagărele din Austro-Ungaria și Bulgaria.⁷¹ Astfel, unitatea în care a fost încadrat Ilie Stricatu, care s-a predat în fața Regimentului 144 Bavarez, a fost internată pe teritoriul Germaniei, la Stralsund (pe insula Dänholm, la Marea Baltică), după o perioadă petrecută în lagărul de tranzit de la Timișoara.⁷²

Pentru Ilie Stricatu a început, astfel, un lung marș către locurile de internare, parte cu vaporul (pe Dunăre, spre Turnu-Severin), parte pe jos și cu trenul (de la Orșova, la Timișoara, mai apoi de la Timișoara, prin Seghedin, Budapesta, Sopronyék și Bremen, la Stralsund, iar din 21 martie 1917, la Ströhen Moor).⁷³

Cu multă minuțiozitate, memorialistul a descris condițiile de viață din lagăr: mizeria barăcilor („[...] Lagărul era pe câmp, cu barăci șubrede și cu saltele înfundate cu jurnale vechi, cu reviste, cu blocuri și cartele de pâine. Pe așternutul acesta cu noduri nu am putut dormi [...] Pătura era din cele pentru trupă ruptă și foarte uzată”),⁷⁴ alimentația („[...] Ni se dădea un k[ilo]gr[am] pâine la săptămână, împărțită în pituști, câte o ciorbă de sfeclă cu buruienii, un fel de „Dörgemuse Supe” cum îi ziceau în lagăr, altădată o supă de varză și odată pe săptămână un fel de pește sărat, sec ca iasca așa-numit

⁷⁰ Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Alexandru Nicolescu, *Căvarul prizonierilor români din Primul Război Mondial. Mărturii documentare*, volum I, Pitești, Editura Universității din Pitești, 2006, p. 37.

⁷¹ Ion Gr. Opreșan, *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediție îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003, pp. 9-11.

⁷² Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 59-64; la Timișoara a funcționat un lagăr „de triaj”, unde prizonierii erau supuși unor controale și tratamente medicale, iar „efectele” acestora dezinfectate și sterilizate (a se vedea: Hanibal Orațiu Dobjanski, *Memorial de război. Războiul Balcanic, Primul Război Mondial, al Doilea Război Mondial*, ediție îngrijită și prefațată de Mircea Popa, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 96-97).

⁷³ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 62-66.

⁷⁴ *Ibidem*, pp. 66-67.

Klibfisch’),⁷⁵ „bătălia” pentru întregirea rației zilnice, igiena, precum și modalitățile de petrecere a timpului.⁷⁶

Zdrobiți, copleșiți și apăsați de monotonia unei vieți fără orizont,⁷⁷ privirile prizonierilor se întorc către Dumnezeu, realitate consemnată de Ilie Stricatu, pentru prima dată, în momentul predării: „[...] Puteam să mor în luptele cu rușii, puteam să mor la trecerea graniței, puteam să mor la „Alion”, la „Robu”, la „Cocoșul”, la „Severin și Tia Mare” și dacă Dumnezeu va vrea să mor voi muri oricând, dar n-aș fi dorit să mor ca prizonier. De cine să mă tem? Mă tem de unul singur, Dumnezeu! Ajută-mi Doamne și scapă-mă de toți dușmanii mei și ai neamului meu și fă ca dreptatea Ta să strălucească”.⁷⁸ Observăm cum sentimentul religios se accentuează spontan, în momentul contactului cu moartea și cu greutățile frontului, producând o serie de mutații în viața sufletească a soldatului care, sub impresia unei vii primejdii, se îndreaptă spre Dumnezeu.⁷⁹ Oficierea slujbelor religioase, mai ales în perioada

⁷⁵ *Ibidem*, p. 66.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 67-70.

⁷⁷ Stéphanie Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit (1914-1918)*, traducere de Cristina Popescu și Elena-Tudora Duță, București, Editura Corint, 2014, p. 111.

⁷⁸ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 62.

⁷⁹ Dumitru Caracostea, *Aspectul psihologic al războiului*, București, Editura Cartea Românească, 1922, pp. 244-246; Gheorghe Negustor, „A lupta, a muri, a te mântui-promisiunea vieții veșnice și credința soldaților: 1914-1918”, în volumul *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie*, coordonat de Mihai D. Drecin, Ioan Horga, Barbu Ștefănescu, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2009, p. 375; Mihai-Octavian Groza, „Religia Marelui Război reflectată în textele memorialistice”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 87; Mihai-Octavian Groza, „The Religion of the Great War as Reflected in the Memoirs of the Romanians from Transylvania and Banat”, în volumul *Education, Religion, Family in the Contemporary Society*, coordonat de Ion Albulescu, Adriana-Denisa Manea, Iuliu-Marius Morariu, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2017, p. 216.

marilor sărbători creștine, accentua sentimentul religios,⁸⁰ dovadă stând următorul pasaj, consemnat de Ilie Stricatu: „[...] În urma consfățuirii din vinerea patimilor și din inițiativa maiorului Adia, comandatura permite să se officieze în ziua de Paște un serviciu religios pentru prizonieri. Un preot ortodox este adus în lagăr. Împodobim sala de mese cu crengi de brad și trei icoane pictate de camaradul Ștefănescu. În timpul serviciului religios, la ieșire mă podidesc și pe mine lacrimile”.⁸¹

Un episod extrem de interesant, reținut de căpitanul Ilie Stricatu, aproape necunoscut în istoriografia românească, este acela al misiunii desfășurate de colonelul „dezertor” Alexandru Sturdza printre prizonierii români din Germania, cu scopul constituirii unui corp de armată care să lupte, alături de armata germană, pe frontul din Moldova. La data de 7 februarie 1917, însoțit de locotenentul Constantin Wachman, colonelul Alexandru Sturdza a dezertat din armata română, trecând în tabăra germană, convins fiind că doar alături de aceasta țara putea fi salvată de pericolul rusesc. Planul său viza atragerea armatei române de partea sa și organizarea „[...] împreună cu ea și cu prizonierii români, care se află în număr mare la germani și austrieci în taberele lor, un corp de voluntari, care, sub comanda mea, să lupte pe lângă armata germană spre a goni din Moldova armata rusă, salvându-și astfel țara”.⁸²

Planul colonelului Sturdza de a-și atrage armata română a eșuat, rapoartele militare înregistrând doar câteva dezertări izolate (și acelea determinate de alimentația precară sau de atitudinea prea aspră afișată de unii ofițeri),⁸³ astfel că a încercat să pună în aplicare

⁸⁰ Mihai-Octavian Groza, Daniela-Maria Stanciu, „Die Religion des Großen Krieges widerspiegelt in Memoirs”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 5, 2015, p. 110.

⁸¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 69.

⁸² Cornel Ilie, „Trădarea colonelului Sturdza”, în *Historia*, număr 28, 2011; pentru mai multe detalii, a se vedea: Barbu B. Berceanu, „Diversiunea colonelului Alexandru D. Sturdza și judecarea locotenent-colonelului Constantin Gr. Crăniceanu”, în *Europa XXI*, număr 3-4, 1994-1995, pp. 119-149; Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

⁸³ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, p. 196.

un nou plan: organizarea unei unități militare formate din prizonierii de război români, care să lupte alături de trupele germane pe frontul din Moldova.⁸⁴ În acest demers, colonelul Sturdza a fost sprijinit de 180 de prizonieri puși la dispoziția sa de către autoritățile militare germane,⁸⁵ alături de care a început o adevărată periegeză prin lagărele de prizonieri, cu scopul înființării acestei unități, lagărul de la Krefeld fiind desemnat drept punct de concentrare.

Conform mărturiei căpitanului Ilie Stricatu, inițial, misiunea colonelului Sturdza a fost primită cu simpatie de prizonierii români („[...] *toți credeam în sinceritatea propunerilor colonelului Sturdza, era ofițer superior, mult timp educatorul și îndrumătorul a multor promoții de ofițeri*”),⁸⁶ aceștia lăsându-se convinși că armata este înfrântă și că „[...] *dorința noastră de acum este să salvăm ce se mai poate*”, conținutul conferințelor susținute în mijlocul prizonierilor,⁸⁷ amabilitatea comandanților de

⁸⁴ Pia Alimăneșțianu, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, Imprimeria Independența, 1929, p. 99.

⁸⁵ Constantin Fătu, Mihaela Moscu, „Betrayals in the Nation Union War”, în *International Journal of Communication Research*, volum VI, număr 1, 2016, p. 74.

⁸⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 71.

⁸⁷ Căpitanul Ilie Stricatu amintește în însemnările sale titlurile purtate de aceste conferințe: „Captivitatea de război în trecut și în timpurile moderne, despre deformațiile pricinuite de individ prin captivitate cu concluziuni”, „Care pot fi urmările unei captivități lungi asupra indivizilor unei națiuni și fenomenele de reacțiune după captivitate? Cum s-ar putea trata luptătorii scoși din luptă în viitoarele războaie?”, „Ce formează democrația? Regimul la noi este oare democratic și cum ar trebui să se afirme în viitor voința poporului?”, „Cum se poate înălța poporul nostru la maturitate?”, „Statele Unite Europene și noțiunea libertății unui stat confederativ într-o uniune cu concluzii pentru români”, „Ce înseamnă organizațiune?”, „Asupra spiritului social și spiritului civic, influența dezvoltării lor prin familie, școală, biserică și administrație, slăbiciunile noastre în această privință și îndreptările pentru viitor”, „Dezvoltarea spiritului național în România, pe ce punct se găsește dezvoltarea sa acum, care este primejdia etnică către care trebuie să ne îndreptăm luarea noastră aminte?”, „Care sunt cauzele democratizării titlului de învățător, cum o vom duce la înălțarea lui?”, „Care a fost scopul și rezultatul activității clerului de până acum”, „Care sunt cerințele pentru viitor din punct de vedere al educației sufletului, caracterelor națiunii întregi?”, „Care va fi probabil după război starea de spirit, starea materială a poporului, a populațiunii noastre și care vor fi, prin urmare, tendințele noastre de cetățeni

lagăr, a ofițerilor germani față de colonelul dezertor, însă, demonstrându-le adevăratul scop al misiunii:⁸⁸ „[...] M-am înscris și eu în lista cu mulțimea de ofițeri, dar a doua zi discutând cu prietenul Trițu și meditănd mai adânc asupra acestor propuneri am ajuns la convingerea că în toată chestiunea aceasta nu poate fi ceva limpede [...] După ascultarea primelor două conferințe n-am putut observa altceva decât o foarte mare gentilețe față de Sturdza, de către ofițerii comandaturii germane, care asistau și ei la conferințe. După conferință, colonelul Sturdza în tovărășia ofițerilor germani, pleca din lagăr, probabil în oraș, de dormit nu dormea cu noi în lagăr”.⁸⁹ Puținii ofițeri și soldați recrutați, au fost expediați în teritoriul românesc ocupat de trupele germane și repartizați ca administratori ai unor moșii sau în administrația locală, fiind obligați să semneze o declarație, în doisprezece puncte, prin care se obligau să nu părăsească teritoriul ocupat, să nu mai lupte împotriva Puterilor Centrale, să nu comploteze împotriva „intereselor germane”, să nu se implice în viața politică, să nu încerce să facă acte de propagandă sau spionaj etc.⁹⁰

În primăvara anului 1918, după glorioasele lupte purtate de armata română, reorganizată cu sprijinul misiunii franceze conduse de generalul Henri Berthelot,⁹¹ pe fondul defecțiunii rusești (prin înlăturarea regimului țarist în februarie 1917, preluarea puterii de către bolșevici, încheierea tratatului de la Brest-Litovsk și izbucnirea războiului civil),⁹² România a fost obligată să încheie pacea cu Puterile Centrale (inițial, o pace preliminară, în luna martie a anului

români?”; „Dezrobire-sa poporul român și în ce limită? Care ar fi programul dezrobirii viitoare? Ce însemnează dezrobire, libertate și anarhie?” (a se vedea: *Ibidem*, pp. 71-73).

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Pia Alimăneștianu, *Însemnări din timpul ocupației germane*, pp. 114-115.

⁹¹ Ion Cupșa, *Mărăștii, Mărășești, Oituz*, București, Editura Militară, 1967; Florian Țucă, *Trunchiul de foc: Mărăștii, Mărășești, Oituz*, București, Editura Sylvi, 1997.

⁹² Lucian Boia, *Tragedia Germaniei (1914-1945)*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 85; André Liebich, *De pe celălalt țărm: social-democrația rusă după 1921*, traducere din engleză de Bicskei Hedwig, Mihaela Herbel, Irina Pop, Claudiu Țabrea, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2009, pp. 70-86.

1918, semnată la Buftea, urmată de o pace „definitivă” în luna mai, la București).⁹³

Pe lângă amputările teritoriale prevăzute de tratatul de pace, pe lângă subordonarea economică și politică a țării, pe lângă demobilizarea armatei,⁹⁴ Puterile Centrale au procedat și la eliberarea prizonierilor de război.⁹⁵ Firește, această inițiativă trebuie pusă atât pe seama încheierii păcii și ieșirii României din război, cât și pe seama puternicei crize alimentare cu care se confrunta mai ales populația Germaniei, întreținerea prizonierilor de război presupunând eforturi considerabile.

Momentul anunțării repatrierii a fost descris de Ilie Stricatu ca un moment de ușurare, de eliberare, greu de înțeles, care l-a făcut să uite și să treacă peste faptul că era suferind: „[...] *Cu toate acestea, la anunțarea că în țară s-a făcut pacea separată și că în seara aceleiași zile vom fi repatriați, cu toată febra și slăbiciunea, am sărit din pat, mi-am strâns toate obiectele, castron, tacâmuri, cămașă, batistele și mantaua. Câtă ușurare! O bucurie pe care nu o puteam înțelege încă. Este vis, este realitate? Mergem în țară? Știrea aceasta, răspândită în lagăr în mod atât de fulgerător, mi-a dat noi puteri de viață. Temperatura mea căzuse brusc. Cuvintele de „repatriere” și ideea de libertate au șters din sufletul meu și din trupul meu toate cutele suferințelor. Eram sănătos, eram fericit*”.⁹⁶

Întremat și însuflețit, în compania tovarășilor de suferință, „[...] *îmbătrâniți, stafidiți la față, cu îmbrăcămintea zdrențoasă, cu mantalele zăbârcite, pe alocuri arse și coapte de etuve, cu degetele picioarelor ieșite prin încălțăminte*”,⁹⁷ Ilie Stricatu, cu trenul din gara Breesen, a pornit spre casă, fără a uita să consemneze ororile războiului întâlnite în garile și stațiile tranzitate: „[...] *În gara Budapestei, soldații italieni prizonieri lucrau*

⁹³ Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, Editura Humanitas, 2014, p. 77.

⁹⁴ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, p. 302, 310-311.

⁹⁵ Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1914-1919). Cu un adaos de însemnări (1870-1941)*, ediția a III-a revăzută, note, indici și ediție îngrijită de Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014, p. 212.

⁹⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 75.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 76.

la terasamentul liniilor de cale ferată. Acești prizonieri, debilitați, cu fețe supte cu privirile strânse, cu mișcări domoale, abia ridicau târnăcoapele pe care le lăseau să cadă fără să se împlânte [...] Între santinelele care îi supravegheau erau și români din armata austro-ungară. Nici aceștia nu se deosebeau mult de italieni [...] Resursele financiare și alimentele se vede s-au terminat și în Ungaria și în Germania era acum sărăcie”⁹⁸

La Turnu-Severin a aflat că trenul care transporta convoiul foștilor prizonieri va merge în Moldova, cu oprire în București pentru ca cei a căror familii au rămas în teritoriul ocupat să se poată întoarce la acestea.⁹⁹ Însă, în gara București, aceștia nu au primit permisiunea de a coborâ din vagoane.¹⁰⁰ Drumul prin Câmpia Olteniei este marcat de spectrul ocupației inamice, de imaginea terenurilor agricole neîngrijite, de imaginea unei populații sărăcite și resemnate: „[...] Țarinile nelucrate, terenuri nearate, porumburi neprășițe se vedeau în orice direcție priveai, pe căile de botar rele și neîntreținute, ici colea se vedea rar de tot câte o căruță ori câte un car, trase de niște animale atât de slabe, încât îți făcea impresia că ele se reazemă de ulube și de oiștea carului. Fețele oamenilor erau posomorâte, înspăimântate, negre și arse de soare, triști și resemnați mergeau tăcuți sau își lucrau glia cu sape de lemn, răcâind pământul, cu prăjini, rămas în paragină. Armata de ocupație le-au luat animalele bune de lucru, plugurile, sapele, căruțele și carele”¹⁰¹

Din gara Mărășești, în „partea românească”, Ilie Stricatu a pășit spre libertate, moment care, conform mărturiei acestuia, a pus capăt comunității, solidarității prizonierilor de război: „[...] Prietenii pe care i-am avut, au plecat fiecare la rosturile lor. Omul în libertate nu mai este așa de bun la suflet. Cei ce sunt în suferințe se înțeleg mai ușor, pe când cei care sunt în libertate, nu pot înțelege pe cei ce sunt încă în suferință. Libertatea trezește în sufletele oamenilor dorințe care nu se pot mărturisi și interese care trebuiesc soluționate fără ca să știe stânga ce face dreapta. În lașăr toți eram prieteni, ne

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 78-79.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 81.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 82.

¹⁰¹ *Ibidem*.

*ajutam cu un ban, cu o țigară. Aici în libertate ne separăm, fiecare după interesele lui”.*¹⁰²

În libertate, la îndemnul camaradului Paul Trifu, originar din Piatra Neamț, Ilie Stricatu și-a petrecut o perioadă în casa acestuia, până la aflarea veștii că Regimentul 57 Infanterie este concentrat la Târgu Frumos.¹⁰³

Întors la regiment, Ilie Stricatu a constatat, cu multă indignare și revoltă, că pe lângă Ministerul de Război se aflau atașați ofițeri germani și austro-ungari, care aveau misiunea supravegherii acestuia.¹⁰⁴ Astfel, se naște ideea continuării luptei până la sfârșit și plecării în Franța, alături de alți camarazi, pentru a se înrola în rândurile legiunii române.¹⁰⁵ A reușit să obțină un „pașaport pentru studii în America”, călătoria spre Franța urmând să se desfășoare prin Rusia, cu itinerariul: Vladivostok, Japonia, Hong Kong, Oceanul Indian, Marea Roșie, Cairo, Marea Mediterană, Corsica.¹⁰⁶

Însă, în așteptarea momentului prielnic, s-a produs inevitabilul, prăbușirea fronturilor,¹⁰⁷ și intrarea României în război: „[...] În Bulgaria, la Sofia, era anarhie. Sârbii înaintau victorioși gonind pe bulgari spre „Strumița”, în Ungaria Tisza Pista era zăpăcit. Wilhelm al II-lea solicită pacea prin Wilson. Cebo-slovacii aveau guvernul lor, iar sârbii în timpul acesta au ajuns la Dunăre. Bucovina proclamase și ea unirea cu țara mamă. Trupele franceze trecuseră Dunărea în România pe la Zimnicea, iar germanii se retrăgeau din țară în panică, lăsând depozitele cu pradă. România face

¹⁰² *Ibidem*, pp. 84-85.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 85-88.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 90.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pp. 90-91; despre Legiunea Română din Franța, a se vedea: Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, Editura Augusta, 1996, pp. 147-179; Idem, *Legiunea Română din Franța (1918-1919): pagini de istorie militară și diplomatică*, Timișoara, Editura Mirton, 1996.

¹⁰⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 92.

¹⁰⁷ Pentru mai multe detalii, a se vedea: Constantin I. Stan, „Prăbușirea militară a Puterilor Centrale în Balcani la sfârșitul anului 1918”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 305-321.

mobilizare nouă".¹⁰⁸ Reîncorporat, Ilie Stricatu a fost trimis, împreună cu unitatea sa, în Basarabia, unde, pe malul Nistrului, la Peribicăuți, trebuia să organizeze pozițiile fortificate.¹⁰⁹

În compensație pentru pierderile teritoriale suferite,¹¹⁰ la 27 martie 1918, prin decizia Sfatului Țării de la Chișinău, România și-a alipit Basarabia. Profitând de prevederile așa-numitului „decret al naționalităților”, lansat de Lenin la sfârșitul anului 1917, prin care provinciile fostului Imperiu Țarist se puteau separa de Rusia, Basarabia, organizată ca o Republică Democratică Moldovenească, la 24 ianuarie 1918, și-a proclamat independența,¹¹¹ iar câteva luni mai târziu, la 27 martie, alipirea la România.¹¹² Paralel, pe fondul problemelor cauzate de trupele rusești dezorganizate, Sfatul Țării a solicitat guvernului de la Iași trimiterea armatei, pentru pacificarea provinciei. După cum afirma istoricul Glenn E. Torrey, ocuparea Basarabiei a fost făcută relativ ușor, însă, stăpânirea ei nu era deloc un lucru lejer, administrația acesteia fiind încredințată unui guvernator militar.¹¹³

Pe fondul acesta, unitatea din care făcea parte Ilie Stricatu a fost trimisă în Basarabia pentru a fortifica, cu ajutorul populației civile, malul Nistrului, acțiune consemnată de memorialist: „[...] *Pe malul Nistrului mai ridicat decât cel dinspre Rusia, pionierii noștri trasau defrișarea pădurilor și săpau la fortificații, cu ajutorul populației. Zilnic, de dimineața până seara, uneltele și brațele desfundau pământul pe întindere de*

¹⁰⁸ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 92.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 93.

¹¹⁰ Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 50.

¹¹¹ Valeriu Popovschi, „Sfatul Țării și formarea Republicii Democratice Moldovenești”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, număr 3-4, 1997, pp. 13-18; Idem, „Declarația Sfatului Țării de la 24 ianuarie 1918 și proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești”, în *Destin Românesc*, an VIII, număr 2, 2001, pp. 103-112.

¹¹² Alexandru Chiriac, „Însemnătatea actului de la 27 martie 1918 de la Chișinău, pentru unirea Basarabiei cu România”, în *Academica*, an IX, număr 1-2, 1998, pp. 8-9.

¹¹³ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, pp. 297-300.

kilometri. În fiecare dimineață, înainte de răsăritul soarelui, în coloană lungă, lucrători, lucrătoare, încadrați de soldați, plecau din sat în cântece, spre malul Nistrului la lucrările de fortificație".¹¹⁴ În Basarabia, Ilie Stricatu a rămas până la 1 decembrie 1918, când a primit primul său concediu, de care a profitat, întorcându-se în Transilvania, de acum parte componentă a României, pentru a-și vizita familia.¹¹⁵

Drumul spre casă l-a făcut în compania unor camarazi, „[...] Bocan, cu căpitanul Penes și locotenentul Sava”, rememorând „înfrângerile suferite”, „biruințele câștigate” și ticluind planuri de viitor, într-o Românie liberă și unită. În tren a aflat primele informații legate de așa-numita revoluție din Transilvania, de înlăturarea vechilor autorități austro-ungare, de înființarea și organizarea consiliilor și gărzilor naționale românești. Din gara Sibiu, i s-au alăturat preotul Sebastian Stanca și Nicolae Săliștean, originari tot din Sebeș.¹¹⁶

Momentul revederii familiei a fost unul emoționant, umbrît, însă, de vestea că unul dintre frații săi, Simion, a căzut pe front:¹¹⁷ „[...] Familia mă întâmpină cu îmbrățișări în lacrimi de bucurie, iar bătrânul meu tată, sărutându-mă, m-a întâmpinat cu cuvintele din Biblie: „Pierdut ai fost și te-ai aflat, mort ai fost și ai înviat”, fratele tău Simion este mort și îngropat în cimitirul din Lintz, vino întru bucuria noastră!”¹¹⁸

Sfârșitul anului 1918 a marcat începutul unei etape noi în istoria Transilvaniei, în general și a orașului Sebeș, în particular, prăbușirea fronturilor și destrămarea monarhiei austro-ungare favorizând nașterea organismelor naționale care au pregătit actul unirii: Consiliul Național Român Central, consiliile și gărzile

¹¹⁴ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 93.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 97.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹¹⁷ Conform mărturiilor domnului doctor Florin Tudorescu, Simion Stricatu a căzut în anul 1918, pe frontul din Italia, fiind înmormântat în cimitirul orașului Linz din Austria.

¹¹⁸ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 103.

naționale comitatense și locale.¹¹⁹ În cazul orașului Sebeș, aceste organisme au fost înființate la începutul lunii noiembrie a anului 1918, urmând îndeaproape indicațiile formulate de Consiliul Național Român Central de la Arad.¹²⁰ De-a lungul întregii lor activități, atât Consiliul Național Român din Sebeș, cât și Garda Națională Română din Sebeș, s-au ocupat de gestionarea problemelor administrative ale orașului, de asigurarea ordinii și liniștii publice, de dezarmarea unităților armatei germane aflate în retragere, precum și de pregătirea populației în vederea participării la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (este cunoscut faptul că Sebeșul a dat cel mai mare număr de adeziuni din întreaga Transilvanie: peste 2400),¹²¹ făcând dovada faptului că și românii au capacitatea de a se organiza și autoguverna.¹²²

Deși nu a luat parte, efectiv, la evenimentele din toamna anului 1918, pe baza informațiilor colectate de la rude, apropiați și prieteni, Ilie Stricatu consemnează, în memoriile sale, și aceste momente. Conform acestuia, în Sebeș, revoluția a fost începută de soldații demobilizați care, alături de locuitorii orașului, în timpul manifestațiilor, au numit primul primar român, în persoana

¹¹⁹ Nicolae Bocșan, „Rolul consiliilor naționale”, în *Steaua. Revistă a Uniunii Scriitorilor*, an XXXVI, număr 12, 1985, p. 7; Idem, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997, p. 232.

¹²⁰ Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. A. A. N.), *Fond Consiliul Național Român Alba-Iulia*, număr inventar 72, dosar 89, f. 1.

¹²¹ Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 166-180.

¹²² Pentru mai multe detalii referitoare la activitatea organismelor naționale constituite la Sebeș în toamna anului 1918, a se vedea: S. J. A. A. N., *Fond Consiliul Național Român Sebeș*, număr inventar 1668; Mihai-Octavian Groza, „Sebeșul și Marea Unire. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Sebeș (3 noiembrie 1918-13 februarie 1919)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 126-155; Idem, „Activitatea Consiliului Național Român din Sebeș și contribuția sebeșenilor la Marea Unire (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în volumul *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 139-174.

avocatului Lionel Blaga și au pus bazele Consiliului și Gărzii Naționale Române din Sebeș.¹²³ Cu multă atenție și precizie este consemnat un episod care a produs agitație în oraș, confirmat și de documentele de arhivă, referitor la dezarmarea, de către populație, a unui tren militar german staționat în gara orașului: „[...] *Trupele germane erau încă tot în retragere cu trenurile prin gara Sebeș. Un grup mai puternic de civili, fără ordinul gărzii naționale, a voit să dezarmeze un tren militar ce staționa în gară. Doi dintre civili, Dumitru Muntean și Nicolae Suciu, care s-au apropiat de tren amenințând au fost împușcați de germani din tren; Nicolae Suciu a murit pe loc, iar Munteanu a fost rănit la picior. Mulțimea s-a înfuriat. Comandantul gărzii naționale, d[octo]rul Tecău sosind în gară, ia imediat contact cu ofițerii germani, îi somează să dezarmeze, dar este deținut. Gloata populației s-a înșiruit, pe linia ferată, înaintea trenului, desfăcând șinele de cale ferată și distrugând terasamentul. De teama amenințărilor mulțimii, germanii au eliberat pe d[octo]rul Tecău. Germanii, coborându-se din tren, cu echipele lor reparau calea ferată stricată și prin flanc câte unul însoțeau trenul până la ieșirea lui din botarul Sebeșului*”¹²⁴

În mod eronat, în mărturiile celor care l-au cunoscut, Ilie Stricatu a fost prezentat drept cel care a condus delegația română la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia,¹²⁵ lucru infirmat chiar de însemnările sale (în care precizează faptul că a revenit la Sebeș după momentul 1 decembrie 1918). Delegația românească a fost condusă de către primarul orașului, Lionel Blaga, precum și de către preoții Sergiu Medean (ortodox) și Ioan Simu (greco-catolic).¹²⁶

Înainte de a se încheia perioada de concediu, Ilie Stricatu a fost convocat la unitate, pe care urma să o întâlnească la Cernăuți, iar de acolo să o însoțească la Lugoj.¹²⁷ Aici, unitatea a fost cantonată în jurul comunei Lugojel, pe parcursul a trei luni desfășurând operațiuni

¹²³ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, pp. 109-111.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 112.

¹²⁵ George Limbeanu, *Străfulgerări*, pp. 178-179.

¹²⁶ Dumitru-Nicolae Moga, Eugen Moldovan, „Sebeșul și Marea Unire”, în *Îndrumător Pastoral*, volum XXII, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2008, p. 173; Nicolae Dănilă, „Și Sebeșul a făcut Unirea!”, în *Ibidem*, p. 545.

¹²⁷ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 116.

„[...] de vâslit și de facerea și desfacerea podului de pontoane”. La sfârșitul acestei perioade, unitatea a primit, din nou, ordin de plecare în Basarabia, de această dată fiind cantonată în orașul Bălți.¹²⁸ La scurt timp, Ilie Stricatu s-a întors la București, la Centrul de Instrucție a Geniului, unde a fost avansat la gradul de căpitan, iar cu aprobarea Ministerului de Război a fost demobilizat,¹²⁹ moment care a pus capăt experienței belice, un episod care i-a marcat întreaga viață, dovadă receptarea în memoria celor care l-au cunoscut direct.

Nu puteam încheia acest demers restitativ, fără a menționa și faptul că întreaga experiență belică a căpitanului Ilie Stricatu se intersectează cu cea a Rafilei (Firuca) Săliștean, care avea să îi devină soție, originară tot din Sebeș, figură în jurul căreia, de-a lungul anilor, s-au țesut o mulțime de anecdote și de legende. Încă din anii copilăriei și adolescenței, Ilie Stricatu a manifestat o afecțiune față de vecina sa, fiica familiei Săliștean, izbucnirea războiului, depărtarea accentuând acest sentiment.¹³⁰

Încorporarea tânărului Ilie Stricatu, plecarea acestuia pe front, precum și plecarea Firucăi la București, pentru a urma cursurile Institutului Surorilor de Caritate „Regina Elisabeta”, i-a despărțit, legătura lor sufletească dăinuind, deși s-au revăzut doar pentru o scurtă perioadă de timp, la începutul anului 1915: „[...] *Legăturile noastre sufletești nu s-au rupt, însă din cauza împrejurărilor și a evenimentelor, nu ne-am mai întâlnit până după război*”.¹³¹ Imaginea Firucăi l-a urmărit permanent, mai ales în perioada de grea încercare, de suferință, speranța revederii ajutându-l să treacă mai ușor peste acestea. Pe întreg parcursul războiului, ambii au pus dragostea de țară și neam mai presus de orice, și și-au făcut datoria: Ilie pe front, iar Firuca în spatele acestuia, ca soră medicală, inițial la Spitalul Central din București, iar mai apoi la cel din Corabia.¹³²

¹²⁸ *Ibidem*, p. 117.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 126.

¹³⁰ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

¹³¹ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 44.

¹³² *Ibidem*, p. 100.

Momentul revederii s-a consumat în decembrie 1918, pe străzile Bucureștilor, fiind consemnat de memorialist: „[...] Emoționat mi-am pierdut aproape tot echilibrul sufletesc, nu puteam să zic un cuvânt. Priveam în fața saniei ca un comandant, salutând militarmente. Nu știu dacă i-am sărutat mâna, dar primele cuvinte ale ei le-am auzit: „Ai îmbătrânit Ilie!”. Ea era tot frumoasă, mai frumoasă mi s-a părut. Răspunsul meu a fost spontan: „Timpul pe toți ne îmbătrânește!”. Cum îți se pare că sunt, îmi zice? „Ești schimbată, ești tot așa de îmbătrânită ca și mine”. Un răs plăcut îi deschide buzele care lăsausă se vadă două șiruri de dinți sănătoși, albi ca spuma laptelui”.¹³³

Încă de la începuturi, familia Stricatu nu a privit cu ochii buni această relație, Fîruca fiind considerată o persoană mult prea libertină, superficială, în antiteză totală cu firea serioasă și responsabilă a lui Ilie, la toate acestea adăugându-se și activitatea sa de „gestionară” a unei case de toleranță din Sebeș.¹³⁴ Cu toate acestea, „[...] după ce spiritele s-au mai așezat, când și unii alții ai familiei au revenit la sentimente mai bune”, cei doi și-au oficializat relația, prin căsătorie, în anul 1922, fiind binecuvântați de „părintele Popian” de la Biserica Precupeții Vechi din București (astăzi Biserica „Tuturor Sfinților”).¹³⁵ Împreună, s-au stabilit, pentru o scurtă perioadă de timp, la Hunedoara, cu aceasta începând un alt capitol din viața familiei Ilie și Fîruca Stricatu: „[...] Și povestea continuă... „Mă iubești Ilie?”. „Te iubesc Fîruco!”... și am simțit că o nouă lume, mai fără de griji, mai liniștită, mai frumoasă, ne învăluie, apoi într-o zi am intrat iarăși pe cărările spinoase ale lumii cu noi planuri, cu noi dorințe, deschișându-se o luptă nouă”.¹³⁶

Constatăm, așadar, pe baza celor prezentate mai sus, faptul că însemnările căpitanului Ilie Stricatu, inițial păstrate în manuscris, apoi publicate, în anul 1940, constituie o sursă importantă, fundamentală am putea spune, privitoare la participarea și implicarea locuitorilor orașului Sebeș în Marele Război. Reprezentările, trăirile, experiențele

¹³³ *Ibidem*, pp. 98-99.

¹³⁴ Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Brașov, 18.IV.2017.

¹³⁵ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului*, p. 126.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 127.

memorialistului ne schițează o parte a zdruncinărilor, a haosului și a patimilor generate de izbucnirea Primului Război Mondial, un conflict pentru care omenirea nu era pregătită din punct de vedere moral.

Însemnările căpitanului Ilie Stricatu ne prezintă un capitol de istorie trăită, bogat în informații privind atât elementele de natură militară, cât mai ales elementele de viață cotidiană pe front, de spiritualitate, de trăirile și emoțiile acestuia, îmbinate într-un mod armonios și redată într-un stil plăcut, accesibil, chiar literar pe alocuri, toate aceste detalii reflectând o personalitate complexă, a cărei biografie se cere a fi redescoperită și valorificată.

Dat fiind faptul că în ultimul deceniu istoriografia românească a înregistrat o serie de inițiative privind recuperarea memoriei colective a românilor transilvăneni participanți la Marelui Război,¹³⁷ care vor culmina cu anul 2018, când vom celebra centenarul Marii Uniri, considerăm că recuperarea și prezentarea memoriilor căpitanului Ilie Stricatu este mai mult decât binevenită atât pentru comunitatea locală, cât și pentru întreaga nație, în speranța că aceasta va fi completată cu noi informații documentare.

¹³⁷ Pe lângă colecția inițiată de istoricii Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, a se vedea: Virgil Curta, *Growing with the War. A Romanian Volunteer on the Austrian-Italian Front (1915-1917)*, traducere, introducere și note de Florin Curta, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006; Árpád Czira, *Călătorie în jurul lumii (1914-1916)*, ediție îngrijită și comentată de Viorel Ciubotă, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007; Mihai Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă, Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008; Ionel Floașiu, *Mărturiu*, ediție îngrijită și prefăcută de Petre Pop, Cluj-Napoca, Casa de Editură Paradigma, 2008; Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum I, În Rusia sovietelor*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți, volum II, În Siberia lui Kolceak*, Baia Mare, Editura Marist, 2008; Simion Ghișa, *Luptele românilor cu bolșevicii în Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, Editura Marist, 2009; Petre Ugliș Delapecica, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, ediție îngrijită de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Alba-Iulia, Editura Altip, 2015.

EXPERIENȚA „GRANIȚEI CULTURALE” (1916-1918) REFLECTATĂ ÎN MEMORIALISTICA PREOTULUI CĂRTURAR SEBASTIAN STANCA*

Primul Război Mondial, printre altele, a adus după sine și problema refugiaților, internaților și a prizonierilor de război, cheia înțelegerii acestui fenomen rezidând în analiza diferitelor urme documentare și memorialistice. Pe tot parcursul desfășurării conflictului, deplasarea populației, concentrarea, internarea și deportarea civililor, socotită de factorii decizionali necesară pentru susținerea efortului de război, a devenit o practică uzuală.¹ În cazul Imperiului Austro-Ungar, în contextul intrării Regatului României în război în anul 1916, de partea Triplei Înțelegeri, al ofensivei trupelor române în Transilvania, al panicii și derutei provocate de acestea,²

* Studiu publicat în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018, pp. 314-327.

¹ Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit (1914-1918)*, traducere de Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță, îngrijirea ediției și prefață de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014, p. 97; Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014, pp. 146-148; Annette Becker, „Captive Civilians”, în Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of the First World War, volum III, Civil Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, pp. 333-334.

² Pentru mai multe date, legate de intrarea Regatului României în Primul Război Mondial, a se vedea excelenta lucrare semnată de istoricul Glenn E. Torrey,

autoritățile maghiare au dispus, prin ordinul ministrului de interne cu numărul 4845, din 31 august 1916, supravegherea și urmărirea „mişcărilor naționalistilor români”,³ măsură urmată de arestarea, încarcerarea și deportarea intelectualilor români transilvăneni, precum și de instituirea unei „granițe culturale” de-a lungul lanțului carpatic, de la Orșova până la Vatra Dornei, ce însemna, de fapt, etatizarea și maghiarizarea școlilor confesionale românești ortodoxe și greco-catolice.⁴ Prin aceste măsuri restrictive, autoritățile austro-ungare au intenționat reținerea, încarcerarea și îndepărtarea din mijlocul comunităților românești a liderilor formatori de opinie, în mod special a preoților,⁵ în acest sens fiind înființate instituții și adoptate măsuri speciale pentru coordonarea arestărilor și internărilor, în cadrul Ministerului de Interne de la Budapesta activând chiar o secție specială a deportaților și internaților români.⁶ De pe urma acestei experiențe nefericite, ne-au rămas o serie de documente, anchete⁷ și însemnări memorialistice,⁸ extrem de

România în Primul Război Mondial, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014.

³ Ioan Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ediția a II-a, București, s. n., 1972, pp. 464-465.

⁴ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 240-242.

⁵ Petru Pinca, „Contribuția preoțimii române la înfăptuirea unirii de la 1 decembrie 1918”, în *Astra Blăjeană*, număr 4 (73), 2014, p. 6; Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000, volum III, tom I, Biserică. Națiune. Cultură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, pp. 565-569; Gheorghe Naghi, „Preoții din Banat și evenimentele anilor 1914-1918”, în *Mitropolia Banatului*, an XXVIII, număr 10-12, 1978, pp. 602-610.

⁶ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, p. 45.

⁷ Este vorba despre anchetele întreprinse de preoții Sebastian Stanca, Romulus Câdea, Grigore N. Popescu și Mircea Păcurariu (a se vedea: Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza și Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015; Romulus Câdea, „Biserica ardeleană în anii

valoroase, pe baza cărora poate fi reconstituită experiența „graniței culturale”. Dintre acestea, de departe, cea mai complexă mărturie memorialistică este cea aparținând preotului cărturar Sebastian Stanca, publicată în deschiderea volumului *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ce valorifică rezultatele unei anchete întreprinse de acesta, publicat în anul 1925. Astfel, în cele ce urmează, vom încerca să surprindem experiența „graniței culturale”, etapele încarcerării și deportării, trăirile și sentimentele preotului cărturar Sebastian Stanca, așa cum acestea sunt prezentate în însemnările sale memorialistice.

Înainte de a trece la analiza punctuală a însemnărilor preotului cărturar Sebastian Stanca referitoare la experiența „graniței culturale”, se impune creionarea unui portret bio-bibliografic al acestuia, menit să faciliteze lectorului o mai bună înțelegere a celor ce urmează a fi prezentate. Sebastian Stanca, personalitate revendicată de trei zone geografice diferite (Hunedoara, Alba și Cluj), s-a născut la 17 octombrie 1878, la Petroșani, în familia preotului Avram Stanca (1843-1916),⁹ o veche familie românească cu origini în zona Sebeșului.¹⁰ Și-a început formația intelectuală la Sebeș, în cadrul

1916-1918”, în *Candela. Revistă teologică și bisericească*, an XXXVII, număr 10-11, 1926, p. 244, 253; Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului, volum II, Temnițe și lagăre*, București, Tipografia Vremea, 1940; Mircea Păcurariu, *Politică statului ungar față de Biserica românească din Transilvania*, pp. 179-199, 260-282).

⁸ Gheorghe Moldovan, *Fragmente din viața internaților zmulși de la vetrele lor de deregătorile maghiare și duși prin lumi streine după intrarea României în război, 1916-1918*, Orăștie, Tipografia Libertatea, 1919; Septimiu Popa, *Temnițele Clujului. Din însemnările unui popă românesc*, Cluj, Institutul de Literatură și Tipografie „Minerva” S. A., 1937.

⁹ Despre acesta, a se vedea: Mihai Muntean, „Viguroasa rădăcină a Stănceștilor: preotul martir Avram Stanca din Petroșani (1843-1916)”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, pp. 37-49.

¹⁰ Conform unei legende, cel mai îndepărtat vlăstar al acestei familii a fost identificat în localitățile Vurpăr și Vințul de Jos (astăzi în județul Alba), în susținerea acestei teorii fiind invocată existența, în Vințul de Jos, a așa-numitului „castel al doamnei Stanca”, fostă soție a domnitorului moldovean Aron Vodă (urmașii

Gimnaziului Evanghelic (1890-1893), continuată la Braşov, în cadrul Liceului Ortodox „Andrei Şaguna” (1893-1898) şi desăvârşită ca absolvent al Seminarului Teologic Andreian (1898-1901) şi al Facultăţii de Litere şi Filosofie din cadrul Universităţii din Budapesta (1901-1907), instituţie din partea căreia, în anul 1910, a primit titlul de doctor în filologie, pentru o lucrare dedicată lui Timotei Cipariu. Perioada studenţiei a coincis şi cu debutul său literar, primele apariţii datând din perioada sibiană, când a publicat în paginile revistei manuscrise „Musa”.¹¹ În anii petrecuţi în capitala Regatului Apostolic al Sfântului Ştefan, perioadă în care a deţinut şi poziţia de preşedinte al Societăţii Literare „Petru Maior”, Sebastian Stanca şi-a început activitatea gazetărească, în anul 1901, alături de Dionisie Stoica, punând bazele gazetei „Poporul Român”, iar în anul 1902, alături de Octavian Goga, Ioan Lupaş, Ion I. Lapedatu, Alexandru Lapedatu, Gheorghe Tulbure, Octavian Tăslăoanu, Horia Petra Petrescu, gazetei „Luceafărul”. În anul 1907 a revenit în Transilvania, s-a căsătorit cu Maria Muntean, nepoata criticului literar Titu Maiorescu şi a îmbrăţişat calea sacerdoţiului, fiind hirotont pe seama parohiei Vulcan, unde a activat până în anul 1911, când a fost transferat la Sebeş. Pasionat fiind de cercetarea istoriei românilor, în anul 1910, s-a înscris la Facultatea de Filosofie, Limbi şi Istorie a Universităţii „Ferenc József” din Cluj, eforturile sale, în acest domeniu, fiind încununuate de obţinerea titlului de doctor în istorie din partea noii universităţi româneşti, constituite după anul 1918. Activitatea clericală a fost dublată de cea politică, Sebastian Stanca

acesteia fiind răspândiţi în localităţile Sebeş, Alba-Iulia, Pian, Petroşani, Cluj-Napoca, Bucureşti etc.). Un prim membru al familiei Stanca, atestat de sursele istorice consultate, a fost Ioan Stanca, cântăreţ al bisericii ortodoxe din Sebeş, ulterior preot în Pianul de Sus (Constantin Stanca, *Îngerul de pe cupolă. Memorii*, cuvânt înainte de Zoe Stanca, ediţie îngrijită şi cu postfaţă de Dumitru Velea, Petroşani, Editura Fundaţiei Culturale „Ion D. Sârbu”, 1998, p. 14; Livia Ciupercă, *Dominic Stanca. Studiu monografic*, Bucureşti, Editura Universală, 2011, p. 17).

¹¹ Despre această publicaţie, din păcate astăzi pierdută (păstrată, însă, în fotocopii, graţie eforturilor cercetătorului sibian Ioan Popa), a se vedea: Ioan Popa, *Revista „Musa”. Un martor ocular al sentimentelor naţionale româneşti în perioada dualistă*, Sibiu, Editura Techno Media, 2012.

fiind un susținător activ al mișcării „tinerilor oțeliți” din cadrul Partidului Național Român din Transilvania, precum și de cea culturală, desfășurată în cadrul Asociațiunii ASTRA. După realizarea Marii Uniri, a fost cooptat în comisia care a pus bazele reînființării Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, mai apoi în consistoriul noii eparhii, în calitate de referent școlar. Din această calitate, s-a implicat în diverse acțiuni administrative și culturale, obținând, cu titlu de gratuitate, un teren pentru ridicarea unei catedrale episcopale, înființând Muzeul de Antichități Religioase și revistele „Foaia bisericească” și „Renașterea”. În paralel, și-a continuat activitatea literară, desfășurând și o bogată activitate științifică, publicând o serie de articole, studii și volume privind trecutul comunității ortodoxe transilvănene. Datorită bogatei sale activități bisericești și culturale, Sebastian Stanca a fost decorat de către autoritățile române cu medalia „Răsplata Muncii pentru Biserică” (clasa I) și „Coroana României” în grad de cavaler. În anul 1940, după trecerea Ardealului de Nord în componența Ungariei, prin Dictatul de la Viena, s-a retras dincolo de linia de demarcație, la Sibiu, unde a rămas până la sfârșitul vieții. S-a stins din viață la 9 noiembrie 1947, fiind înhumat în cimitirul central din Sibiu.¹²

¹² Constantin Pascu, „Un cărturar original din Petroșani între ctitoriile revistei Luceafărul”, în *Sargeția. Acta Musei Devensis*, număr XVI-XVII, 1982-1983, pp. 659-664; Florin Dobrei, „Protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca: micromonografie”, în *Revista Teologică*, an XVI, număr 1, 2006, pp. 131-143; Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Sabvensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93; Mihai-Octavian Groza, „Un cleric cărturar a strâșit uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015, pp. 614-630; Mircea-Gheorghe Abrudan, Mihai-Octavian Groza, „Un colaborator destoinic și „prim sfetnic” al episcopului Nicolae Ivan: protopopul cărturar Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Tabor*, an X, număr 2, 2016, pp. 86-106; Mihai-Octavian Groza, „Sebastian Stanca (1878-1947): un cleric-cărturar din Sebeșul de altădată. Medalion bio-bibliografic”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, pp. 51-71; Mihai-Octavian Groza, „Sebastian Stanca, istoric al Bisericii Ortodoxe din Sebeș”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, pp. 159-196.

În momentul izbucnirii Primului Război Mondial, Sebastian Stanca deservea de trei ani comunitatea ortodoxă din Sebeș, în calitate de paroh doi, fiind implicat, în același timp, în mișcarea culturală locală (în cadrul Despărțământului ASTRA Sebeș, al cărui secretar a fost) și cea politică regională (în cadrul mișcării „tinerilor oțeliți”, condusă de nașul său de cununie, poetul Octavian Goga).¹³ Pe baza studierii atente a documentelor păstrate în colecțiile Arhivelor Naționale Istorice Centrale, cercetătoare Andreea Dăncilă Ineocan ne relevă faptul că în perioada neutralității Regatului României (iulie 1914-august 1916), Sebastian Stanca, alături de tatăl său, preotul Avram Stanca, a fost într-o legătură permanentă cu Direcția Poliției și Siguranței Generale de la București, furnizând acesteia o serie de informații în legătură cu pozițiile trupelor austro-ungare din Transilvania, pregătind, astfel, terenul intervenției armatei române în zonă.¹⁴

În toamna anului 1916, pe fondul eșuării campaniei trupelor române în Transilvania, autoritățile austro-ungare au adoptat o serie de măsuri restrictive privind supravegherea, arestarea, încarcerarea și deportarea intelectualilor români, acuzați de „trădare de patrie”, „simpatie față de Regatul Român”, „instigare împotriva autorităților”, „spionaj în favoarea României” etc.¹⁵ Cei mai afectați de aplicarea acestor măsuri au fost liderii spirituali ai românilor transilvăneni, preoții ortodocși și greco-catolici, deoarece, după cum remarca Sebastian Stanca „[...] preoții au fost vestalele care au ținut pururea vie flacăra focului credinței naționale

¹³ Octavian Goga în *corespondență*, volum II, ediție îngrijită de Mihai Bordeianu, Ștefan Lemny, București, Editura Minerva, 1983, pp. 402-403; Mircea-Gheorghe Abrudan, Mihai-Octavian Groza, „Un colaborator destoinic și „prim sfetnic” al episcopului Nicolae Ivan”, p. 90; Mihai-Octavian Groza, „Un cleric cărturar astrict uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca”, p. 620.

¹⁴ Andreea Dăncilă Ineocan, „Sebastian Stanca și generația revistei *Luceafărul*”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, p. 90.

¹⁵ Mihai-Octavian Groza, „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război. Instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria (1916-1918)”, în *Astra Sabvensis*, an III, număr 6, 2015, p. 45.

în *poporul românesc*”.¹⁶ Din punct de vedere statistic, pe baza informațiilor furnizate de anchetele privind dimensiunea fenomenului, putem aprecia că unul din patru preoți români transilvăneni au avut de suferit de pe urma acestor măsuri restrictive,¹⁷ printre cei afectați direct numărându-se și preotul cărturar Sebastian Stanca.

La 15 august 1916, alături de reprezentanții elitei intelectuale din Sebeș, printre care îi enumerăm pe Sergiu Medean (protopop ortodox), Ioan Simu (protopop greco-catolic), Ioan Elekeș (medic), Dumitru Ștefan (avocat), Nicolae Țincu (negustor),¹⁸ Sebastian Stanca a fost ridicat de jandarmeria austro-ungară și deportat în vestul Ungariei, în lagărul de la Șopron.¹⁹ Cu acest moment, al arestării, debutează însemnările preotului Sebastian Stanca, din primele rânduri desprinzându-se calmul cu care acesta a întâmpinat momentul, menționând că: „[...] *Ce mari și minunate sunt lucrările lui Dumnezeu în împărăția sufletului omenesc. În momentele cele mai grele ale vieții, dă acestui suflet energii nenechinate. O liniște grozavă mi-a cuprins sufletul în aceste momente, liniștea înspăimântătoare, care ca un preludiu cuprinde natura întreagă în preajma furtunei ce clocote înăbușită în adâncime. Îmi făcusem repede seama cu mine. Dacă atâtea sute și mii de mucenici au sângerat pentru înfăptuirea unui ideal visat de veacuri, cu atât mai vârtos acum când înfăptuirea e în prag, reclamă acest ideal jertfă și mai multă de sânge. Iar dacă Dumnezeu mi-a scris ca și eu să dau acest tribut glorios și sfânt, fie voia Domnului. Acum*

¹⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 42.

¹⁷ Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, „Displacements of Population in the Years of the Great War, the Arrest, the Incarceration and the Deportation of the Romanian Transylvanian Priests in the West Hungary (1916-1918)”, în volumul *Między Geopolityką a Emigracją*, coordonat de Robert Mieczkowski, Varșovia, Editura Armagraf, 2016, pp. 15-17.

¹⁸ Mihai-Octavian Groza, „Galeria sebeșenilor uitați: Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Sebeșul Povestit*, an II, număr 4, 2015, p. 29.

¹⁹ Conform istoricului Ioan Bolovan, în orașul Șopron, precum și în cele circa 12-15 comune limitrofe, au fost internate între 2000 și 3000 de persoane, preoți, profesori, învățători (a se vedea: Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, p. 41).

înțeleg pe deplin, de ce cei mai mari nevinovați ai istoriei au pășit pe treptele eșafodului cu atâta liniște și bărbăție".²⁰ Demn de precizat este faptul că această atitudine demnă a preoților români transilvăneni în fața arestărilor este atestată de toate sursele consultate, majoritatea acceptând umilința reținerii și deportării, ori alegând calea refugiului în Regatul României sau înrolării voluntare în armata austro-ungară în calitate de capelani militari, așezând crucea lângă sabie, după cum remarcă preotul Elie Dăianu.²¹

În fața necunoscutului, trecând peste umilința arestării în ziua celebrării marelui praznic al Adormirii Maicii Domnului, momentul despărțirii de familie a fost cel mai dificil, consemnat de preotul Sebastian Stanca cu amărăciune și nostalgie: „[...] *Momentele grozave ale despărțirii de soție și de copilașii care își dormeau liniștea candidă a vârstei lor nevinovate, nu le doresc nici celui mai mare dușman. Împingându-mă de spate m-au luat între patru baionete, pe când nevasta mea a căzut leșinată în mijlocul curții*".²² Tabloul a fost întregit de arestarea tatălui său, preotul Avram Stanca din Petroșani și umilirea acestuia de autoritățile austro-ungare, fiind obligat să călătorească la Sebeș cu un transport de bagaje militare, parte pe jos, parte cu căruța, pe vânt și ploaie, îmbrăcat sumar. Ajuns la destinație, epuizat, aproape orbit, la scurt timp s-a stins din viață, fiind înhumat, temporar, în cimitirul Sebeșului.²³

Noaptea de 15 spre 16 august 1918 a fost martoră arestării intelectualilor sebeșeni și transportării acestora spre Sibiu. În gara Sibiului, mulți pentru prima oară, au experimentat disprețul celor alături de care românii au conviețuit de-a lungul secolelor, Sebastian Stanca mărturisind următoarele: „[...] *În Sibiu, lume multă. Agitație*

²⁰ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 46.

²¹ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, volum II, ediție îngrijită de Valentin Orga, Maria Aldea, Cosmin Budeancă, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002, p. 94.

²² Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 46.

²³ *Ibidem*, p. 111; a se vedea și: Constantin Stanca, *Îngerul de pe cupolă*, pp. 226-227; Mihai Muntean, „Viguroasa rădăcină a Stănceștilor”, p. 48.

extraordinară [...] *Luați din nou între baionete, ne-au călăuzit neobosiții noștri împănăți în pas domol și festiv de-a lungul orașului însoțiți de plebea orașului, care ne scuița, ne huiduia și în urlete grozave ne trimiteau la spânzurătoare*”.²⁴ Din Sibiu, dimpreună cu alți intelectuali ai vremii, printre care îi enumerăm pe Ioan Lupăș (protopopul Săliștei), Aurelia Goga (mama poetului Octavian Goga, nepoata cărturarului Sava Popovici-Barcianu, ea însăși un om de cultură desăvârșit),²⁵ Valeriu Popovici (preot în Sibiel), Sebastian Stanca a fost îmbarcat într-un tren de cărbuni, cu destinația Șopron (o localitate aflată astăzi la granița dintre Ungaria și Austria).²⁶

Călătoria înspre interiorul imperiului, marcată de condițiile mizere, de oprobiul populației și a celor însărcinați cu paza „călătorilor”, este descrisă cu lux de amănunte de însemnările preotului Sebastian Stanca, de la început și până la sfârșit: „[...] *Căldura înăbușitoare în starea noastră staționară devine insuportabilă. Scândurile vagonului, presărate cu rămășițe de cărbuni, taie vântul în carnea trupului istovit [...] Un vânt rătăcitor dinspre apus urzește o pânză de nori care deodată cu noaptea începe să cearnă o ploaie măruntă și rece. Ploaia biciuită de vânt ne bate în față, strașina pălărilor ne picură boabe reci de apă pe umeri și pe genunchi și fluidul se furișează până la piele, fulgerând cu fiecare strop fiori reci în vinele noastre [...] Sătui de oboseală o singură dorință mai avem: să ajungem la ținta exilului, la o fărâmă de odihnă*”.²⁷ Din însemnările preotului Sebastian Stanca reiese faptul că împotriva acestei atmosfere apăsătoare, chinuitoare, „călătorii” s-au aplecat asupra rugăciunii și asupra cuvintelor Sfântului Apostol și Evanghelist Matei: „[...] *Nu vă grijiți cu sufletul vostru ce veți mânca și ce veți bea, nici cu ce vă veți îmbrăca, că acestea toate neamurile le caută. Ci căutați mai întâi la împărăția lui*

²⁴ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 47.

²⁵ Octavian Goga (7 mai 1938-2 mai 2008), bio-bibliografie și antologie de Dorin Gogâlea, Biblioteca Județeană ASTRA Sibiu, Sibiu, 2008, p. 21.

²⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 47-49.

²⁷ *Ibidem*, pp. 50-51.

Dumnezeu și dreptatea lui”.²⁸ Rugăciunea ad-hoc, rostită în momentul de cumpănă, a contribuit la intensificarea trăirii religioase a celor aflați în suferință, fapt ce i-a ajutat să treacă mai ușor peste ororile cotidianului.²⁹

După o săptămână de călătorie „[...] în lungul și latul țării”, Sebastian Stanca a ajuns în localitatea Șopron, de unde a fost repartizat în lagărul ce funcționa în localitatea Rust, primele contacte cu noul mediu fiind surprinse de însemnările acestuia: „[...] Zdrobiți, amărâți, flămânzi și nenorociți ne târâm la poliția de graniță, de aici la pretură, unde prim-pretorul Blasek, de origine slovac, cu afabilitate cavalească, ne ia naționalul și ne dă libertate să ieșim singuri în oraș [...] Prim-pretorul ne declară internați desemnându-ne ca sălaș orașelul Rust [...] Un polițai ursuz ne ia din nou pomelnicul și după ce ne citește regulile aspre ale internării, ne dă drumul în comună. Zadarnică ne-a fost reclamația că n-avem bani, n-avem haine, n-avem alimente, n-avem nimic și zadarnică cererea ca să ne dea un adăpost. O ridicare din umeri a fost tot răspunsul. Noroc că în comună erau multe case goale, pe care mai cu binele, mai cu forța, le ocupăm câte doi-trei în tovărășie”.³⁰

Cu același lux de amănunte, preotul Sebastian Stanca descrie și viața în exil, internații fiind „[...] expuși primejdiei de a pieri aici de foame”,³¹ relația cu autoritățile maghiare, cărora „[...] suferința noastră le oferă prilej de plăcere și satisfacție”,³² lipsa de ocupație a celor internați, „[...] lipsiți de orice ocupație fizică și intelectuală”,³³ precum și alimentația precară, una dintre cele mai presante griji: „[...] Cu alimentația o duceam tot mai rău. Voluminoasa noastră cărciumăriță ne înăsprește

²⁸ *Ibidem*, p. 51.

²⁹ Mihai-Octavian Groza, „Religia Marelui Război reflectată în textele memorialistice”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presă Universitară Clujeană, 2015, p. 90.

³⁰ Sebastian Stanca, *Contribuția profeșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 53-54.

³¹ *Ibidem*, p. 56.

³² *Ibidem*, p. 57.

³³ *Ibidem*, p. 58.

tratamentul din ză în ză. Carnea de bou bătrân pusă la fiert la 11 ni se așterne caldă la ora 12, garnisită cu legume crude, stropite cu apă rece și oțet. Zgârciurile de stomac ne silesc adeseori să postim zăina întreagă”.³⁴

Izolarea, lipsa unor activități fizice sau intelectuale, contactele sporadice cu familia prin intermediul corespondenței, precum și atenta supraveghere a autorităților l-au determinat pe Sebastian Stanca să își găsească o cale de refugiu, în cimitirul localității Rust, ferit de privirile vigilente ale jandarmilor: „[...] singurul loc de refugiu ne este cimitirul și o poieniță de lângă el, unde suntem feriți de ochii spionilor ce ne pasc la tot pasul”. Încercările repetate de a-și găsi un post în administrația locală, văduvită de personalul specializat prin succesivele recrutări, care i-ar fi permis asigurarea unui minim de decență, au fost primite cu suspiciune și ostilitate de autoritățile maghiare, singura posibilitate fiind aceea a colaborării cu populația locală în sectorul agricol: „[...] După ce pe urma mobilizării, unele oficii publice au rămas fără slujbași ne adresăm primăriei locale, oferindu-ne serviciile în schimbul unei remunerații modeste, din care să ne putem susține. Răspunsul obraznic și jignitor nu întârzie: ca oameni periculoși pentru interesele statului nu putem fi aplicați la nici un fel de serviciu public; de vrem însă muncă, e vremea culesului recoltei de pe câmp, să ne oferim brațele de muncă populației locale. În acest înțeles se dă de știre locuitorilor să reflecteze la internați pentru munca câmpului, pe lângă retribuția ce compete oricărui zălier. Respingem cu indignare oferta, iar populația îndemnată de mai mult bun simț decât domnul primar, nu face uz de avizul primăriei”.

Unul dintre cei mai mari „dușmani” ai celor deportați, amintit de preotul Sebastian Stanca, a fost, folosind o sintagmă consacrată de istoriografie, „generalul iarnă”, asprimea iernii anului 1916 influențând comportamentul internaților, nevoiți să își asigure singuri, prin orice mijloace, sursa de încălzire: „[...] Frigul se întetește. În urmă sosește un transport de cărbuni și petrol. Dar nu pe seama noastră. Nevoia, care iscodește multe soluții, ne îndeamnă să mituim cu câteva coroane pe bătrânul servitor al primăriei. Bacșişul deschide poarta ferecată a pivniței uriașe

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem*, p. 59.

*și sub scutul întunericului de seară ne strecurăm domol în catacomba seculară, cu sticle culese de pe maidanele din capul satului și cu saci împrumutați de la băcanul evreu [...] Prețioasele materii, plătite de noi, îl duce în ispită să ne repete operația încă de două-trei ori până în noapte târziu și suntem fericiți că cel puțin pe câțva timp putem lupta cu frigul”.*³⁶

Au existat voci care, suprasolicitanđ, au comparat regimul de detenție al intelectualilor internați sau deportați în vestul Ungariei cu sistemul concentraționar din perioada comunistă. Această teorie este infirmată chiar de însemnările preotului Sebastian Stanca, din cadrul cărora reiese clar faptul că cei deținuți și deportați au beneficiat de o „pensie” specială de internare (care varia de la câteva coroane, până la câteva zeci de coroane și care îi permitea celui deținut asigurarea unui minim alimentar), de colete cu alimente expediate de familie sau de diferitele asociații și bănci românești (băncile „Albina” din Sibiu, „Victoria” din Arad și „Ardeleana” din Orăștie fiind cele mai active în acest sens), puteau trimite și primi corespondență, aveau acces la diferitele periodice ale vremii, inconvenientul, pentru un intelectual, fiind arestul la un domiciliu stabilit, într-un teritoriu străin, condițiile improprii, ocară populației maghiare, precum și limbajul aspru și jignitor utilizat de autoritățile austro-ungare în raportul cu deținuții.³⁷ Într-adevăr, situația intelectualilor încarcerați la Cluj, Odorhei sau Seghedin a fost mult mai precară decât a celor deportați, același Sebastian Stanca, într-un text publicat în paginile revistei „Renașterea”, mărturisind că tratamentul aplicat a fost unul înjositor, deținuții fiind obligați să doarmă „[...] pe scândurile goale, fără nici un fel de așternut”, să suporte prezența elementelor de la marginea societății, „[...] țigăniile și prostituatelor, care se dezbrăcau în fața lor și cu vorbe și gesturi triviale își băteau joc de ei”, să rabde de foame, căci „[...] alimentația varia după felul închisorii, dar în cele mai multe închisori numai odată pe zi, o bucată de pâine neagră și uscată”, tablou completat de tratamentul brutal aplicat în timpul investigațiilor: „[...] legați în lanțuri, care le tăiau în carne,

³⁶ *Ibidem*, pp. 63-64.

³⁷ Mihai-Octavian Groza, „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război”, pp. 55-56.

deținuții erau târați în fața judei de instrucție. Interogatoriile erau însoțite de pâlmi, pumni, ghionturi și maltratări. Bieții mucenici se întorceau în celule cu degetele zdrobite de ciocane, cu picioarele ucise de potcoavele cizmelor jandarmilor, cu răni adânci în piept, în brațe, în spate și plini de sânge cu obrazul umflat și plin de vânătăi, cu unghiile și părul smuls, cu capul plin de cocori. Pe mulți îi aduceau, pe sus, schingiuiți și mai mult morți și îi aruncau cu înjurături sălbatice în mijlocul celulei ca pe niște hoituri netrebnice”³⁸.

Având credința că în orașul Șoproan traiul era mai confortabil, o parte a preoților internați în localitățile limitrofe, printre care s-a aflat și preotul Sebastian Stanca, și-au cerut transferul în oraș, unde au avut neplăcuta surpriză să constate că atmosfera era mult mai apăsătoare, fiind încărtiruiți în mahalaua orașului, „[...] în locuințe acomodată șubrediei noastre situații financiare”, supravegheați la fiecare pas și obligați să se prezinte la poliție de două ori pe săptămână, „[...] cu opreliștea strictă de a cerceta localurile publice și ieșirea din oraș”³⁹.

Cercetând periodicele bisericești ale epocii, descoperim o altă latură a experienței preotului cărturar Sebastian Stanca, aceea a detenției generatoare de literatură, din această perioadă datând o serie de versuri, publicate, în special, în paginile „Telegrafului Român”. Impregnate de o sensibilitate aparte, acestea transmit dorul de casă, de familie, greutățile detenției și ale vieții între străini, sentimente specifice omului înstrăinat, sesizabile prin simpla lectură a titlurilor purtate de aceste versuri: „În exil”⁴⁰, „Dor de țară”⁴¹, „Trist”⁴², „Resignare”⁴³, „Toamnă”⁴⁴, „Vântul”⁴⁵, „Toamnă târzie”⁴⁶, „În cimitir”⁴⁷, „Rugăciune”⁴⁸. Frustrarea și dezamăgirea,

³⁸ Sebastian Stanca, „Carmen saeculare. Preoțimea română din Ardeal în slujba idealului național”, în *Renașterea*, an V, număr 15, 1927, pp. 5-6.

³⁹ Idem, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 64.

⁴⁰ Idem, „În exil”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 16, 4/17 martie 1917.

⁴¹ Idem, „Dor de țară”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 17, 7/20 martie 1917.

⁴² Idem, „Trist”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 19, 14/27 martie 1917.

⁴³ Idem, „Resignare”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 20, 18/31 martie 1917.

⁴⁴ Idem, „Toamnă”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 21, 21 martie/3 aprilie 1917.

⁴⁵ Idem, „Vântul”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 22, 25 martie/7 aprilie 1917.

⁴⁶ Idem, „Toamnă târzie”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 24, 6/19 aprilie 1917.

⁴⁷ Idem, „În cimitir”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 26, 13/26 aprilie 1917.

emoțiile și trăirile preotului Sebastian Stanca, transpuse în versurile sale, prezintă imaginea unei lumi bulversate și măcinată de război, griji, sărăcie și înfometare:⁴⁹ „*Vremea trece, 'n al meu suflet/ Crește jalea val cu val,/ Când te-oi mai vedea eu iară/ Mult iubitul meu Ardeal?*” („În exil”), „*Gându-mi sboară'n depărtare/ Drum de țară până'n zăre,/ Trece'n fugă deal cu deal/ La iubitul meu Ardeal/ Văd pe culmi un mândru plai,/ Unde adesea mă purtai/ Doina de mi-o trăgănai./ Turma iese'n aluniș/ Din buceagul de-aluniș/ Doina glasul și-l instrună/ Și de multă voie bună/ Sună codrul de răsună*” („Dor de țară”), „*Mi dor de chipul scump al țării mele/ Și-l caut cu ochii-n zărea de mătăasă/ Dar plâng nemângâiat și'n suflet se pogoară/ Povara grea a dorului de casă*” („Trist”).

La începutul anului 1917, în urma numeroaselor intervenții ale populației locale, depășită de situație și incapabilă să întrețină numărul mare de încarcerăți, autoritățile maghiare au procedat la eliberarea unui număr de deținuți, printre aceștia numărându-se și preotul Sebastian Stanca.⁵⁰ Cu toate acestea, eliberarea nu i-a adus ușurarea situației, dimpotrivă, odată întors acasă a fost considerat „internat” la domiciliu, obligat să se prezinte de două ori pe săptămână la poliție și să suporte supravegherea fiecărei acțiuni de către organele de ordine austro-ungare: „[...] *Nu mai puțin a sângerat, însă, sufletul nostru acasă, unde am aflat pustiu, jaf și mișerie, iar de altă parte oblăduirea administrației ne-a declarat internați acasă, având aceleași deobligamente de prezentare la poliție de două ori pe săptămână și restricția de a nu face nici un pas fără știrea organelor de siguranță. Fiecare vorbă, fiecare pas ne era ispitit de agenții secreți, care ca o umbră de păcate ne spionau și zina și noaptea*”.⁵¹

În toamna și iarna anului 1918, pe fondul prăbușirii fronturilor, dezagregării armatei austro-ungare și izbucnirii revoluției, preotul cărturar Sebastian Stanca s-a aflat în prim-planul vieții politice locale, făcând parte din Consiliul Național Român din Sebeș

⁴⁸ Idem, „Rugăciune”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 40, 30 mai/12 iunie 1917.

⁴⁹ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, volum I, p. 14.

⁵⁰ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 55.

⁵¹ *Ibidem*, p. 67.

(pe care, pentru o scurtă perioadă de timp, în luna decembrie, l-a și condus). Din această postură, a fost delegat să reprezinte cercul electoral Sebeșul Săsesc la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, ocazie cu care și-a așternut semnătura pe actul unirii Transilvaniei cu Regatul României.⁵²

La vremea potrivită, ajuns consilier al Episcopiei Vadului, Feleacului și Clujului, o personalitate cu notorietate și influență în mediul ecleziastic românesc, preotul cărturar Sebastian Stanca a realizat o anchetă privind efectele instituirii „graniței culturale”, a încarcerării și deportării preoților români transilvăneni. Pe baza informațiilor colectate din teritoriu, de la preoții închiși, internați sau refugiați, Sebastian Stanca a realizat o statistică, concluzionând următoarele: 16 preotese și 252 de preoți ortodocși și greco-catolici au fost internați în vestul Ungariei, 3 preotese și 111 preoți au fost încarcerati în închisorile din Cluj, Făgăraș, Târgu-Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vaș, 106 preoți au ales calea refugiului în Regatul României, 15 preoți și-au pierdut viața în timpul anchetelor sau în exil, alți 28 trecând la cele veșnice ca urmare a tratamentului brutal aplicat.⁵³ Pentru a face cunoscute rezultatele anchetei întreprinse, în anul 1925, Sebastian Stanca a publicat lucrarea *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, tabloul statistic realizat fiind completat de consemnarea propriei experiențe în deschiderea acestuia, însemnări care au stat la baza prezentului demers restitativ.

Observăm, așadar, pe baza celor prezentate mai sus, întregite prin pasajele redade din însemnările preotului cărturar Sebastian Stanca, că experiența „graniței culturale” și-a pus puternic amprenta asupra acestuia, depărtarea și dorul de familie, desprinderea de mediul social, cultural și politic frecventat, generând o adevărată dramă. Parcurgând însemnările preotului Sebastian Stanca observăm

⁵² Ioan Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 61-62.

⁵³ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 171.

un mod ingenios de îmbinare a propriei experiențe cu descrierea evenimentelor care au condus spre aceasta sau a situației interne a monarhiei austro-ungare, toate acestea într-un stil plăcut și accesibil, extrem de emoționant, reflectând personalitatea excepțională a autorului. Astfel, putem afirma că însemnările preotului cărturar Sebastian Stanca ne prezintă un fragment de istorie trăită, încadrabil memorialisticii Primului Război Mondial, care, în contextul celebrării Marii Uniri, se cerea recuperat și valorificat, cu atât mai mult cu cât acesta completează, într-un mod fericit, tipul de memorialistică al românilor din Sebeș, elaborat de intelectuali precum Lucian Blaga⁵⁴ și Dorin Pavel,⁵⁵ sau militari precum căpitanul Ilie Stricatu⁵⁶ și locotenent-colonelul Ioan Guția.⁵⁷

⁵⁴ Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012, pp. 155-241.

⁵⁵ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 52-73.

⁵⁶ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017.

⁵⁷ Ioan Guția, „Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto”, disponibil online la www.europeana1914-1918.eu, accesat la data de 31.V.2017

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

SEBASTIAN STANCA
Amintirile unui cleric exilat

CAPITOLUL I CARTEA NEAGRĂ

În vremea aceea pe când nu se [îm]plinise încă văleatul¹ care a cutremurat Carpații din temelii și a frânt cu năpraznica năvală a oștilor române rugina zăvoarelor de veacuri, un zvon sinistru colinda tănuit din sat în sat, de la om la om, un zvon despre o listă neagră, care purta osânda crucii pentru toți românii din cuprinsul statului unguresc, care se încumetaseră în cursul vremii să-și manifeste, prin fapte deschise, ființa lor de români. A fi român în țara ungurească era o crimă în fața cârmuitorilor acestei țări, clădite, din veac, pe temelia fărădelegilor. Iar cel ce cuteza să dea glas credinței sale românești fără sfială, purta pecetea trădătorului de patrie și era scris cu slove de osândă în catastifele negre ale stăpânirii.

Când zidurile mucegăite ale monarhiei austro-ungare începură a se clătina în clocotul înfricoșat al războiului mondial, catastiful acestei liste negre a început să sporească din zi în zi și pe paginile acestei pravile mincinoase și urgisite au pornit să se înșiruie tot mai multe nume românești, tot atâtea cruci proaspete în cimitirul suferințelor de veacuri ale neamului românesc.

Cârmuitorii țării n-au înțeles, nici în ceasul al unsprezecelea, glasul vremii pornite spre dezrobirea conștiințelor, ci cu proptelele șubrede ale „Hajdúdorogului”,² ale „zonei culturale”³ și cu

¹ „Văleat”: „Soroc/Moment/Clipă”.

² În anul 1912 s-a înființat în nord-estul Ungariei, Episcopia Greco-Catolică Hajdúdorogh, prin trecerea în jurisdicția ei a unui număr însemnat de parohii unite românești (în total 83 de parohii și 382 de filii) și rutene din diecezele de Oradea, Gherla, Blaj, Eperjes și Muncaci, urmărindu-se, astfel, maghiarizarea mai ușoară a acestor comunități (a se vedea: Cecilia Cârja, *Românii greco-catolici și Episcopia de*

amenințarea „să ia România cu grădini încărvate de binecuvântare cerească să nu râvnească la trista glorie a vecinei sale Serbia”, caută să sprijinească clădirea hodorogită, de pe ale cărei strașini picură și în aceste momente, de grea cumpănă, picurii de otravă ai maghiarizării.

Cu intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, furia stăpânirii ungurești s-a dezlănțuit ca un puhoi sălbatic peste românii supuși ei.

Cu bici de foc, cu baionete și lanțuri în dreapta, cu pravila neagră în stânga, a pornit în largul țării să culegă mucenicii. Și în scurtă vreme, temnițele din Cluj, Târgu-Mureș, Odorheiu și Seghedin⁴ s-au umplut, iar drumul cel mai bătut al românilor a devenit drumul Șopronului.⁵ Cu un glas lugubru de cucuvaie colinda într-o vreme toate satele noastre deviza amenințătoare: „*Pabod na Șopron*”⁶; iar zbirii împănați ai stăpânirii ungurești au săvârșit cele mai odioase bravuri de patriotism descreierat, în slujba devizei acesteia. Osânda căzuse, în special, asupra umililor slujitori ai altarului. Stăpânirea ungurească a înțeles prea bine că preoții au fost vestalele⁷ care au ținut pururea vie flacăra focului credinței naționale în poporul românesc și furia aceleia s-a năpustit mai ales asupra

Hajdúdorogh (1912). *Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009; Eadem, *Biserica și politică: înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh* (1912), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012).

³ Desemnează spațiul geografic din zona de graniță a Austro-Ungariei cu România de-a lungul întregului lanț al Munților Carpați, de la Orșova până la Vatra Dornei, teritorii în care ministrul instrucției publice de la Budapesta, Apponyi Albert, a decretat, în 2 august 1917, etatizarea tuturor școlilor confesionale românești sub pretextul atitudinii „nepatriotice” a învățătorilor și preoților români în momentul intrării trupelor românești în Ardeal. Guvernul maghiar dorea crearea unei „*puternice granițe culturale*” în care toate școlile trebuiau să devină de stat, instrucția urmând să se desfășoare în limba maghiară (a se vedea: Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1926, pp. 91-137; Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 384-393).

⁴ Seghedin, astăzi Szeged, al patrulea oraș ca mărime din Ungaria.

⁵ Oraș în Ungaria, aproape de granița cu Austria.

⁶ „Spre Șopron”/„La Șopron”.

⁷ Vestală: preoteasă a zeiței romane Vesta, protectoare a focului din cămin.

preoților, amăgita de credința deșartă: „*bate-voi păstorul și se vor risipi oile turmei*”⁸.

Au bătut păstorii, dar nu s-a risipit turma, pentru că ei sădiseră în sufletul acestei turme o credință tare, oțelită în suferința nădejzilor de dreptate dumnezeiască.

Observatoarele jandarmeriei puseseră mare zor la muncă. În privirea ochilor, în accentul cuvintelor, în umblet, în gesturi, în felul fiecărui român de a fi, urât sau frumos, zbirii aceștia vedeau dușmănia față de ideea de stat maghiar și un raport scurt al unui pandur⁹ era de ajuns ca în câteva ceasuri să fi declarat trădător și deținut. Popasul cel mai apropiat era închisoarea de rând, unde te întâmpina foamea, frigul, întunericul, murdăria, ploșnițele și păduchii.

Iar continuarea: bătaie, scuipări, batjocuri, torturi ca în vremea Inchiziției.¹⁰ Unii osândiți la moarte, alții la ani de închisoare, iar cei mai norocoși au fost executați în exil, unde zăboveau luni de zile, lungi în lipsuri și mizerii.

Fericiți au fost cei ce au trecut repede în lumea veșniciei, căci ceilalți s-au întors la vetrele lor ruinați trupește și zdruncinați sufletește.

Dar ceea ce întru fărădelegi se zămislise s-a topit ca ceara de față focului și dreptatea lui Dumnezeu și a istoriei, a înviat în toată măreția ei zdrobitoare de fărădelegi. Și s-a împlinit cuvântul Scripturii: „*Vai vouă fariseilor fățarnici, iată, Eu trimit la voi proroci și înțelepți și cărturari; dintre ei veți ucide și veți răstigni; dintre ei veți bicini în sinagogi și-i veți urmări din cetate în cetate. Ca să cadă asupra voastră tot sângele dreptilor răspândit pe pământ*”¹¹. „*Temeți-vă deci, că mânie va veni peste cei fără*

⁸ Matei 26, 31; Marcu 14, 27.

⁹ „Pandur”: „Soldat de infanterie”.

¹⁰ Instituție a Bisericii Romano-Catolice, creată la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, însărcinată cu apărarea purității învățaturii de credință și reprimarea ereziilor (a se vedea: Natale Benazzi, Matteo D’Amico, *Istoria secretă a Inchiziției*, traducere de Daniela-Cristina Vintilă, București, Pro Editură și Tipografie, 2000).

¹¹ Matei 23, 34-35.

de lege. Și lumina lor se va stinge și surparea de tot va veni peste ei și dureri de mânie îi va apuca pe ei și vor fi ca niște pleve înaintea vântului și ca niște praf pe care îl spulberă vijorul și vor muri întru tăria puterii lor”¹²

CAPITOLUL II

ZIUA ADORMIRII MAICII DOMNULUI

În dimineața praznicului Adormirii Maicii Domnului¹³ din anul 1916, o înfrigurare neobișnuită trecuse ca o bătaie de aripi nevăzute peste satele Ardealului. Fenomenul a fost același aproape pretutindeni. Pe când românii credincioși legii străbune se îndreptau, înseninați de vestea nouă și mult așteptată, în straie albe ca zăpada către biserică, organele administrației ungurești de la fișpan,¹⁴ până la cel din urmă notar, se frământau deznădăjduiți și chinuiți de presimțiri lugubre ca să execute ordinele ce năpădăiau ca ploaia asupra acestor sate. Mirat de această fierbere câte un preot, în calea lui spre biserică, a trecut pe la cancelaria comunală să ia informații precise. Atunci slujbașul îl măsură cu fulgere de otravă din ochi și aprins de mânie îi striga: „*A plecat România voastră, contra noastră, ticăloasă trădătoare*”. O clipă de înfiorare. Preotul pleca fără să răspundă, cu sufletul plin de fiorul unei bucurii nedeslușite, care îi umplea ființa de credința învierii din osânda morții.

Da, România noastră, după care a însetat atâta amar de vreme un neam dezmoștenit și robit de nedreptatea veacurilor; da, România noastră, pentru că suntem ai ei și ea e mama noastră, de al cărei dor „*Ne-au răposat și moșii și părinții*”.

În această zi, slujba la altar a fost mai curată, mai sfântă, iar glasul clopotelor, care mai scăpaseră de răpire și care astăzi își cântau cântecul de lebedă, mai dumnezeiesc ca orișicând. Sărmanele clopote

¹² Iov 21, 18.

¹³ Sărbătoare cunoscută și sub denumirea populară de „Sfântă Maria Mare”, prăznuită anual la 15 august.

¹⁴ „Fișpan”: „Comite suprem”.

ale bisericilor românești. Și ele fuseseră osândite la moarte de nesăbuita lăcomie și nebunie războinică a stăpânirii ungurești.

Soldații năpădiseră în vremea din urmă în satele românești să adune clopotele. Și ele parcă își înțelegeau osânda. Duhul lui Dumnezeu parcă coborâse mai sfânt asupra lor și în dangătul lor domol se înfiripau plânsese de jale și zvâcniri de bucurie, accentele unui memento apocaliptic, care spunea poporului român să nu dea spre clătire credința sa, căci ceasul dreptății dumnezeiești a sunat și clipa învierii e aproape.

Din această zi, clopotele bisericilor românești n-au mai sunat, au căzut sub loviturile ciocanelor ucigașe, dar cu moartea lor s-a întărit în suflete și mai mult credința în răsplata lui Dumnezeu, care muștră pe cei greșiți, dar pedepsește aspru pe cei nelegiuți.¹⁵

Nicicând nu s-au înălțat cu atâta căldură, ca în această zi, rugăciuni către Maica Domnului, cea întru rugăciuni neadormită și întru folosință nădejdea cea neschimbată.¹⁶

Toată lumea era convinsă că s-a început actul ultim din marea tragedie a Imperiului Austro-Ungar. Poporul aștepta cu sfială desfășurarea fatală a evenimentelor, iar preoții satelor s-au pregătit în această zi trupește și sufletește pentru jertfa pe care știau că vor trebui să o [î]plinească și mulți au gustat în ziua aceasta ultima lor cuminecătură din potirul altarului.

¹⁵ Pentru problematica rechiziționării clopotelor din Transilvania și Banat în Primul Război Mondial, a se vedea: Elena Crinela Halom, *Sunet și sensibilități colective. Funcția socială a clopotelor în comunitățile românești din Transilvania (secolele XIX-XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 80-90; Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserica și societate*, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, pp. 324-327.

¹⁶ Autorul reproduce prima propoziție a „condacului” praznicului Adormirii Maicii Domnului: „Pe Născătoarea de Dumnezeu, cea întru rugăciuni neadormită și întru folosință nădejdea cea neschimbată, mormântul și moartea nu au ținut-o; căci ca pe Maica Vieții, la viață a mutat-o Cel ce S-a sălășluit în pântecul ei cel pururea fecioresc”.

CAPITOLUL III DEȚINERILE

În ziua aceasta de Sântămăria Mare, lista neagră, urzită la Budapesta, a luat, dintr-o dată, proporții uriașe. În fiecare oraș, în fiecare sat din părțile românești, s-a zămislit un făt de listă neagră locală. Primarii, notarii și pretorii, cu puține excepții, s-au grăbit să dea stăpânirii dovezi palpabile de patriotism. Iar jandarmii și agenții secreți au pornit dintr-o dată ca o haită la vânatoare, să săvârșească bravuri patriotice asupra bieților români fără putință de apărare. Era mai ieftină bravura aceasta pentru că le garanta răsplată bogată și siguranța unei scutiri de întoarcere la frontul războiului. Comitetul central din Budapesta, alcătuit la 1914, anume pentru spionarea poporului român din Ungaria, dădu ordin telegrafic: tot ce e suspect să fie deținut. Iar comandantul militar din Cluj i-a dat imediat întreg concursul, punând la dispoziția jandarmeriei soldații. Chestiunea aceasta îl preocupa cu mai mult interes decât frontul de bătaie.

Și din ziua cea dintâi s-a năpustit împănata vigilență a jandarmeriei asupra satelor românești, de la Brașov și până la Vârșeț.¹ Cele dintâi jertfe au fost preoții. Cu brutalitatea caracteristică jandarmilor unguri i-au ridicat pe cei mai mulți în miez de noapte, i-au legat în lanțuri, i-au luat între baionete, i-au purtat zeci de kilometri pe drumul de țară din sat în sat, palmuindu-i și batjocorindu-i, pe alții i-au purtat în ziua mare pe ulițele orașelor ungurești și săsești în huiduielile și scuipările publicului.

Dau aici, ca model, deținerea noastră, a celor din Sebeșul-Săsesc.

De cu seară, o seară frumoasă de vară pe când luna își picura argintul peste liniștea orașului, stând la sfat cu vecinul, măsuram cu privirea chemătoare adâncul orizontului și așteptam cu atenția încordată, din clipă în clipă, să auzim un bubuit înnăbușit de tun dinspre Sibiu sau să zărim desprinzându-se din largul mohorât al

¹ Oraș în Serbia, al doilea ca mărime din districtul Banatul de Sud.

văzduhului, un aeroplan, care să ne vestească apropierea fraților doriți. Dar liniștea stăruia povarnică și prevestitoare de furtună.

La miezul nopții, când abia ațipisem în urma agitațiilor zilei, mă trezește brusc un zăngănit de arme. În casă intrase un „strajămeșter”² cu doi jandarmi înarmați până în dinți. Eram uimit de această încălcare nocturnă câtă vreme îmi știam toate ușile încuiate. M-am dumerit însă îndată. La poartă, stau de strajă lași doi împănați cu baionetele pe pușcă, la scările locuinței doi sergenți de poliție, iar alături de ei un băiat de lăcătuș cu o uriașă legătură de chei false. Atunci am înțeles.

Strajămeșterul, mulțumit de succesul planului infernal, mă declară imediat arestat și mă provoacă să mă îmbrac, gătindu-mă „*de un drum lung*”. Când nevasta voi să-mi dea rufele și hainele necesare pentru drumul lung, împănatul a oprit-o cu vorbe aspre: „*Nu-i trebuie nimic și n-are să-și ia nimic*”. Și nu mi-a lăsat decât hainele de vară de toate zilele, ba la urmă mi-a scotocit din buzunare briceag, ceruză,³ caietul de notițe și tot. Eram în curat, că „*drumul lung*” nu poate fi altul, decât drumul veșniciei, glonțul sau spânzurătoarea.

Ce mari și minunate sunt lucrurile lui Dumnezeu în împărăția sufletului omenesc. În momentele cele mai grele ale vieții, dă acestui suflet energii neînchipuite. O liniște grozavă mi-a cuprins sufletul în aceste momente, liniștea înspăimântătoare care, ca un preludiu, cuprinde natura întreagă în preajma furtunii ce clocotea înnăbușită în adâncime. Îmi făcusem repede seama cu mine. Dacă atâtea sute și mii de mucenici au sângerat pentru înfăptuirea unui ideal visat de veacuri, cu atât mai vârtos acum când înfăptuirea e în prag, reclamă acest ideal jertfă și mai multe de sânge. Iar dacă Dumnezeu mi-a scris ca și eu să dau acest tribut glorios și sfânt, fie voia Domnului.

Acum înțeleg pe deplin de ce cei mai mari nevinovați ai istoriei au pășit pe treptele eșafodului cu atâta liniște și bărbăție. Mă durea însă grozav soarta familiei mele, a soției bolnăvicioase și a celor trei copilași nevârșnici.

² „Strajămeșter”: „Sergent-major de artilerie sau cavalerie în armata austro-ungară”.

³ „Ceruză”: „Condei/Creion”.

Momentele grozave ale despărțirii de soție și de copilașii care își dormeau liniștea candidă a vârstei lor nevinovate, nu le doresc nici celui mai mare dușman. Împingându-mă de spate m-au luat între patru baionete, pe când nevasta mea a căzut leșinată în mijlocul curții.

În antișambra⁴ căpitanului de poliție, străjuită de alți patru jandarmi, ne-au adunat pe șase intelectuali, protopopii Sergiu Medean⁵ și Ioan Simu,⁶ medicul d[octo]r Ion Elekeș⁷, avocatul d[octo]r Dumitru Ștefan, negustorul Nicolae Țincu și subscrisul. Primarul orașului și căpitanul poliției erau în plină activitate. Căpitanul a trecut pe lângă noi cu un zâmbet sarcastic pe buze ca pe lângă cei mai mari făcători de rele. Solicitarea unei convorbiri cu căpitanul ne-a fost zadarnică.

Pe o ploaie torențială ne-au luat apoi între șase baionete, doi cu doi și cu trenul de trei ore noaptea ne-au expediat la Sibiu. În tren întuneric, iar noi, uzi de ploaie dârdâiam de frig. Mai ales unul dintre

⁴ „Antișambra”: „Anticameră”.

⁵ Sergiu Medean (1862-1938): preot ortodox, protopop al orașului Sebeș, din această calitate având o contribuție deosebită la dezvoltarea învățământului primar din zonă, președinte al despărțământului ASTRA Sebeș, membru și președinte al Consiliului Național Român Sebeș, delegat de drept la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (a se vedea: Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 decembrie 1918. Mărturiile ale participanților. Ioachim Crăciun: documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, volum I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 195).

⁶ Ioan Simu (1875-1946): preot greco-catolic român, membru fondator și președinte al „Reuniunii Meseriașilor Români din Abrud”, membru marcant al ASTRA, membru de onoare al Societății „Carpați” din București, protopop al orașului Sebeș, membru și președinte al Consiliului Național Român Sebeș, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, deputat în cadrul primului parlament al României Mari (a se vedea: *Ibidem*, pp. 340-342).

⁷ Ioan Elekeș: medic, membru al Consiliului Național Român Sebeș, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (a se vedea: Ioan Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum IX, 1989, p. 61).

⁷ Ioan Băilă: secretar orașenesc, membru al Consiliului Național Român Sebeș, desemnat senator al orașului la 1918, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (a se vedea: Ioan Pleșa, „Constituirea și activitatea Consiliului Național Român din Sebeșul-Săsesc”, în *Dacoromania*, număr 5, 2000, p. 18).

însoțitorii noștri, un honved⁸ sas ne purta o deosebită atențiune, chemându-ne mereu la ordine, de câte ori vreunul îndrăznea să prindă vorbă ca să ne mai spulberăm povara gândurilor negre.

În Sibiu, lume multă. Agitație extraordinară. În gară mormane de lăzi, mobile și pachete, tramvaiele și trăsurile vărsau neconținut norodul înfrigorat, care se năpustea asupra vagoanelor gata de a transporta înlăuntrul țării pe cei ce-și temeau pielea de invazia oștilor române.

Luați din nou între baionete, ne-au călăuzit neobosiții noștri împănăți în pas domol și festiv de-a lungul orașului însoțiți de plebea orașului, care ne scuipa, ne huiduia și în urlete grozave ne trimitea la spânzurătoare.

La poliția de graniță, unde ne-au oprit, era o frământare extraordinară. Un furnicar de polițiști și detectivi urcau și coborau în goană sălbatică scările, trânteau uși, cărau lăzi și protocoale povarnice, urzindu-și înfrigurarea grabei nervoase cu cele mai triviale și neaoșe înjurături ungurești. Ne-au înfundat într-o odăiță de patru coți, murdară și infectă. Din clipă în clipă, ne sporeau aici tovarășii de suferință: venerabila matroană doamna Goga din Rășinari,⁹ mama poetului,¹⁰ protopopul Săliștei, d[octo]r Ioan Lupaș,¹¹ cu preotul

⁸„Honved?": „Denumire dată soldaților din infanteria maghiară în Evul Mediu, apoi soldaților din infanteria austro-ungară”.

⁹ Rășinari, județul Brașov.

¹⁰ Aurelia Goga (1856-1938): învățătoare, poetă, mama poetului Octavian Goga, colaboratoare a ziarului „Telegraful Român” și a revistei „Familia” (a se vedea: *Octavian Goga (7 mai 1938-2 mai 2008)*, p. 21).

¹¹ Ioan Lupaș (1880-1967): teolog, istoric, om politic român, membru al Academiei Române, protopop ortodox al Săliștei, delegat de drept la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, membru al Marelui Sfat Național și al Consiliului Dirigent, profesor la universitatea românească din Cluj până în anul 1948, când a fost arestat și închis la Sighet (a se vedea: *Ioan Lupaș (1880-1967). Scrieri alese*, volum I, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, București, Editura Academiei Române, 2006; Wolfgang Wünsch, *Der Auftrag der Kulturorthodoxie: Ein Beitrag zum Wirken des Protopresbyters Dr. Ioan Lupaș*, București, Blueprint International, 2007; Nicolae Edroiu, Alexandru Moraru, Dorel Man, Veronica Turcuș, *Ioan Lupaș (1880-1967). Slujitor al științelor istorice, învățământului și Bisericii (cu repere cronologice și o bibliografie a operei)*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2008).

Valeriu Popovici din Sibiel,¹² părintele Ilie Beu din Apoldul de Jos,¹³ doamna Agnes Măcelariu cu băiatul ei Tică, Ecaterina Dancăș din Rășinari, Ion Radu și G[eorge] Ivan din Sibiu și un băiat de vreo 16 ani din Porumbac,¹⁴ Constantin, pe care jandarmii îl văzuseră în munte stând de vorbă cu o patrulă românească. Bietul Constantin tremura de groaza spânzurătorii. Înfricat și timid m-a întrebat pe șoptite: „*Domnule, oare spânzură-ne?*”. „*Nu te teme, i-am răspuns, până la spânzurat mai e departe*”. Văzându-se între atâția domni s-a mai înviorat cu credința că pe domni nu-i poate spânzura și așa va scăpa și el.

Duhul vremii parcă amorfise în zăbava uriașă cu care se urnea orologiul de la o clipă la alta. Soarele urca greoi pe povârnișul văzduhului potențându-și din clipă în clipă dogoreala cu care bătea în colțul coridorului unde ne înghesuiseră pe toți, care nu încăpeam în odăiță. Istoviți de frig și foame, iar acum moleșiți de căldura care începea să ne tortureze, ne-am tolănit pe podeala, care de luni de zile nu mai gustase deliciul măturii.

Un aeroplan spintecă dintr-odată înălțimile văzduhului rotind asupra noastră. O clipă de bucurie. Ne încordam ochii oboșiți să-i distingem ființa românească așteptând în fiecare clipă avizul ghiulelelor, că frații noștri sunt în pragul Sibiului. Frumoasa iluzie ni s-a spulberat curând, aeroplanul era austriac.

Pe la amiază, un brutar ce sălășluia în curtea poliției își goli cuptorul de pâine caldă și proaspătă. Mireasma ispititoare potența și mai mult pofta gurilor noastre flămânde. Dar ne-a costat multă rugăminte umilitoare până ce vajnicii noștri păzitori s-au îndurat să

¹² A trăit între anii 1861-1935, fiind un apropiat al protopopului Ioan Lupaș din Săliște, cel ce în timpul slujirii sale protopopești a ținut de mai multe ori în Sibiel, conferințele anuale bisericești-învățătoricești. Despre arestarea și deportarea sa la Rust, între 28 august 1916-3 mai 1918, preotul ortodox Valeriu rememora: „[...] *Nu doresc nici dușmanilor mei clipele înfricoșate ale smulgerii din mijlocul familiei, cum am îndurat noi! Și astăzi văd cum preoteasa țipa deznădăjduită în mijlocul curții. Doamne, ce cumplită durere de ajutorință! Nu mai vorbesc de repetatele perbezii în căutarea documentelor compromițătoare*” (a se vedea: Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului. Temnițe și lugăre*, volum II, Tipografia „Vreamea”, 1940, p. 5).

¹³ Apoldul de Jos, județul Sibiu.

¹⁴ Porumbacu de Sus/Porumbacu de Jos, județul Sibiu.

permite brutarului să ne vândă câte o bucată de pâine moale și fierbinte.

Îngrijorată de soarta noastră, doamna Lupaș își luase îndrăzneala să urce scările cu brațul încărcat de cele mai necesare alimente pentru un drum lung, pe care știa că trebuie să-l facem. Dar, din nenorocire nimerise de pază pe unul dintre detectivii cei mai barbari, fost odinioară servitor de cancelarie. Conștient de puterea ce io dă legea polițaiului secret, se revoltă cu înjurături bătărâne și dă doamnei Lupaș brânci, să o răstoarne pe treptele de piatră. La protestul nostru unanim, intervine căpitanul care, după un rechizitoriu strașnic și o cercetare amănunțită a celor aduse, interzice doamnei să mai cuteze a pune piciorul în curtea poliției.

După o zi de chin, istovitor de lung, ni se ia naționalul cu sentința: „*Pabod na Sopron*”. Un ordin laconic ne înșiruie în rânduri de câte doi și ne pornește spre gară, înconjurați de toate părțile de jandarmi cu arma în mână și detectivi cu revolverele trase.

Un detectiv evreu ne destinează un vagon de cărbuni somându-ne să-l ocupăm. Dibuind prin întunericul vagonului, m-am trezit cu un picior într-un vas cu apă, iar cu celălalt pe botul unui porc, care își făcea liniștit digestia nocturnă. Protestul indignat al porcului a fost secundat de alți patru tovarăși voluminoși. Am protestat și noi, detectivii ne ziceau să ocupăm vagonul, căci acolo suntem noi buni, cu porcii. Gălăgia atrase pe șeful gării, stăpânul porcilor, care ne-a oprit imediat sub motivul convingător: „*Sunt mai scumpi porcii mei, decât capetele acestor trădători*”. Din grația șefului, ne-am instalat în alt vagon, tot de cărbuni, toți 16 osândiții. Pe coapsele vagonului, doi soldați cu arma plină și patru detectivi. La miezul nopții, trenul își scutură oasele de fier amortite și pleacă.

Înghesuiala ne prinde bine. După zbciumul sufletesc al unei zile trudite ne cuprinde moleșala și ne biruie. Uruiul roatelor își cânta melodia monotonă care ne amortește simțurile.

CAPITOLUL IV ÎN DRUM SPRE ȘOPRON

În zorii zilei, miercuri 30 aug[ust], ne trezim în Copșa-Mică.¹ Vântul rece pornit dinspre miazănoapte și bruma dimineții ne taie până la oase. Zgriburim ca frunza plopului în straietele noastre subțiri și numărăm cu ochii stelele ce se sting pe cer. Soarele se înalță cu o încetineală ucigătoare. Stomacul începe să-și reclame cu insistență dreptul său. O țărancă avidă de câștig se apropie de vagonul nostru, desface dintr-o cârpă câteva bucăți de slănină proaspătă, fiartă și papricată și ne-o îmbie pe preț scump de uzură. Ruptți de foame, o înghițim repede cu rămășițele pâinii de ieri, rătăcite prin buzunare.

Un grup de țărani români, muncitori săraci, legați în lanțuri, traversează șinele din fața noastră, iar un slujbaş de la tren ne aduce vestea că românii au fost zdrobiți la Turnu Roșu² de vitejii honvezi unguri.

Vigilența jandarmilor descoperă în gară pe părintele Ion Druhora din Boița,³ pe care ni-l atașează.

Ceasuri lungi de așteptare. Nu ni se permite să ne mișcăm din loc. Soarele începe să dogoare cu căldura lui tomnatică și după frigul extraordinar de astă noapte, ne înnăbușe razele din miezul zilei. Abia la șase seara se dă semnalul de plecare.

După poposiri lungi pe la gări, ajungem joi dimineață la Teiuș.⁴ Călăuzii noștri lipsiți și ei de merinde se îndură să permită păr[intelui] Ilie Beu ca să alerge, însoțit de un soldat, în satul din apropiere, de unde păr[intele] Candin Suciuc ne trimite câte patru pâini, un caș și o bucată mare de slănină. Dărnicia preotului din sat i-a fost fatală, căci în curând ne-a urmat și el pe calea Șopronului.

O nouă zi de tortură. Căldura înnăbușitoare în starea noastră staționară devine insuportabilă. Scândurile vagonului, presărate cu

¹ Copșa Mică, județul Sibiu.

² Turnu Roșu, județul Sibiu.

³ Boița, județul Sibiu.

⁴ Teiuș, județul Alba.

rămășițe de cărbuni, taie vânătași în carnea trupului istovit. Tovarășului Nic[olae] Tîncu îi vine o idee salvatoare. În marginea șanțului din extremul gării, unde se înglodase trenul nostru, se înșiruiu câteva căpițe proaspete de trestie cosită. Câteva brațe rechiziționate din aceste căpițe ne mântuie de osânda bucăților de cărbuni și ne pregătește un așternut excelent. Detectivii noștri s-au arătat mai indulgenți față de această operație care le prinde și lor bine.

Iluzia ademenitoare a odihnei ce ne-o închipuiam în noaptea viitoare ne-a fost însă în curând dezamăgită. Caravana trenului nostru pornește către seară spre Cluj. Un vânt rătăcitor dinspre apus urzește o pânză de nori care deodată cu noaptea începe să cearnă o ploaie mărunță și rece. Ploaia biciuită de vânt ne bate în față, strașina pălăriilor ne picură boabe reci de apă pe umeri și pe genunchi și fluidul se furișează până la piele, fulgerând cu fiecare strop fiori reci în vinele noastre.

În acele clipe de amărăciune, singura consolație ne-o îmbia cuvântul Scripturii: „Nu vă grijiți cu sufletul vostru ce veți mânca și ce veți bea, nici cu ce vă veți îmbrăca, că acestea toate neamurile le caută. Ci căutați mai întâi la împărăția lui Dumnezeu și dreptatea lui”⁵

Ajunși la Cluj, vineri dimineața, un căpitan de poliție ne dictează osânda: la Fellegvár.⁶ Abili noștri detectivi, însă, n-aveau gust să ne predea și să ne întoarcă înapoi, unde îi aștepta primejdia războiului, ci înduplecă pe comandantul gării să ne dea drumul mai departe.

Sătui de oboseală o singură dorință mai aveam: să ajungem la ținta exilului, la o fărâamă de odihnă. Dar duruitul trenului ne prea îndrăgise. Ca o hârcă bătrână istovită de nevoi ne târaie obosită locomotiva spre Oradea-Mare. Comitetul de ajutorare necunoscându-ne, ne oferă și nouă pâine și cârnați. Dar o ungueroaică bătrână, cărnoasă și neagră ca un ceaun, descoperindu-ne

⁵ Matei 6, 25-33.

⁶ Cetățuia, fortificație construită de Habsburgi la Cluj, între anii 1715-1735, în vârful dealului cu același nume.

identitatea în urma trădării unui detectiv, ne insulta cu vorbe triviale, izbînd la pămînt un pahar cu bere, pe care era gata să-l ofere unuia dintre noi.

Vineri seara, ne înhață vicinalul⁷ Bihorului și sdruhăiala hodorogită face cale întoarsă și sâmbătă dimineața ne trezim în gara Seghedinului. Gîndul primului moment, că ne vor duce în vestita pușcărie „Csillagbörtön”,⁸ care a îngropat atâtea suspine și lacrimi românești, nu ne mai îngrozea. Sufletul nostru cerea cu insistență odihnă, oriunde, numai odihnă.

Dar altfel ne-a fost scris. Flămânzi și lihniți de sete o luăm din nou la goană cu direcția spre Budapesta. Abia la Czegléd,⁹ după o trudă de cinci zile și tot atâtea nopți, a răsărit un punct mai luminos în calvarul nostru, căci ni s-a făcut și nouă parte din milostenia alimentelor adunate pe seama celor ce fugeau din Ardeal.

Ne-a hărăzit norocul să ajungem în Budapesta la miezul nopții și să plecăm repede mai departe, căci altfel mulțimea ce mișună ca un furnicar în gară ne-ar fi făcut desigur o primire nu prea măgulitoare. Când soarele de dimineață ne-a trezit din toropeala simțurilor încremenite o locomotivă oboșită ne târa cu zor prin ținutul bogat al minelor de cărbuni din Tatabánya.¹⁰

În dimineața aceea ne-am adus aminte că azi e ziua Domnului¹¹ și noi șapte preoți lipsim de la altar. Apă rece la un popas într-o gară de pe malul Dunării ne înviorează, băiatul Constantin improvizează dintr-un mănunchi de crengi de salcie o mătură și ne curăță vagonul. Prot[opopul] Lupaș scoate Acatist[ier]ul¹² și noi cu capetele descoperite și în picioare înălțăm rugăciuni fierbinți către Dumnezeu ca „să ne izbăvească de tot vijorul și

⁷ „Vicinal”: „Cale ferată care leagă două localități vecine”.

⁸ Penitenciarul din Szeged.

⁹ Cegléd, oraș în Ungaria.

¹⁰ Tatabánya, oraș în Ungaria, reședința regiunii Komárom-Esztergom.

¹¹ „Ziua Domnului”: duminica.

¹² *Acatistierul* este o carte liturgică folosită atât de preoți, cât și de credincioși, care cuprinde diferite imnuri, rugăciuni și acatiste, închinare Maicii Domnului, Mântuitorului Iisus Hristos și mai multor sfinți.

bântuiala ce ne sta împotriva, pace și sănătate și ajutor bun să ne orânduiască pentru ca să putem face purtare de grijă a toată dreptatea urmând poruncile Lui și să ne întoarcă în pace la ale noastre fără sminteală, plini de bunătățile sale cele cerești". Câteva cântări bisericești, doxologia,¹³ o scurtă ectenie¹⁴ și molitvele¹⁵ Acatist[ier]ului, ne-au priment sufletele cu vraja dulce a credinței religioase.

Iar când păr[intele] Lupaș a citit rugăciunile pentru familie, soție și copii, nici unul nu și-a putut pune stavilă lacrimilor care ne podideau și fiecare a simțit în aceste clipe mai mult ca oricând în viață că singur D[umne]zeu este ajutorul și ocrotitorul omului în vreme de restriște.

Și pe când noi ne îndreptam sfiala nădejdilor noastre cu toată căldura sufletului nostru către ceruri, abili noștri detectivi se pironiseră pe băncile din fund și cu pălăriile pe cap și mâinile în buzunarele pantalonilor urmăreau cu o sfidare dobitocească revelația în care ne scăldam sufletele.

La amiază, suntem în Győr¹⁶ în fața fabricii uriașe, care varsă zilnic pe fronturi milioanele sculelor și grăunțelor ucigătoare.

Isteții noștri călăuzi iscodesc aici o nouă tăgădnare. Ne înhamă la un tren pornit spre sudul țării. O jupâneasă ispitită de curiozitatea feminină irezistibilă, însoțită de un finanț, ne face o vizită ca să vadă din intuiție proprie, cu orbitele căscate, pe barbarii orientului, unde nu și-a fost coborât superioritatea culturii sale ungurești închipuite.

¹³ Im de slăvire, de preamărire a lui Dumnezeu în trei persoane, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Se cântă sau se citește în cadrul diferitelor slujbe și laude bisericești, credincioșii auzind-o intonată în fiecare duminică la sfârșitul utreniei și înainte de începutul Sfintei Liturghii.

¹⁴ „Ectenia” sau „litania” este o rugăciune liturgică, de cerere, de diferite tipuri (mare, mică sau întreită) rostită de diacon sau de preot în cadrul tuturor slujbelor bisericești.

¹⁵ Din slavonescul „molitva”, care înseamnă rugăciune. Este citită de preot sau episcop cu diferite ocazii, pentru anumite nevoi spirituale, trupești și materiale ale credincioșilor.

¹⁶ Győr, oraș în Ungaria, reședința regiunii Győr-Moson-Șopron.

Duminica seară ajungem în Czelldömölk.¹⁷ Aici ne-am înfundat. Din șarpele lung al trenului, venit din Sibiu, a rămas singur vagonul nostru stingher pe o linie moartă. În întunericul nopții, un tren militar coborât de pe frontul Italiei se îndură să ne ia cu el și luni dimineța, după un vagabondaj de o săptămână în lungul și latul țării, ne debarcă în Șopron.

Zdrobiți, amărâți, flămânzi și nenorociți ne târâm la poliția de graniță, de aici la pretură, unde prim-pretorul Blasek, de origine slovac, cu afabilitate cavalerescă, ne ia naționalul și ne dă libertate să ieșim singuri în oraș. Scăpați de tutela urgentă a agenților secreți care ne-au purtat pe la icoane, ca pe cei din urmă tâlhari, răsuflăm mai ușor.

Prim-pretorul ne declară internați desemnându-ne ca sălaș orășelul Rust,¹⁸ unde avem să ne transportăm cu proximal tren. În așteptarea colosului de oțel, stam tolăniți pe pașiștea din preajma gării. Toamna își flutura podoaba peste câmpul amorțit, razele fugare cern căldura molatică, un vultur spintecă țăriile văzduhului, ochiul nostru ispitește culmile dealurilor din zare, iar gândul dospit de văpaia amărăciunii ce ne arde, trece grabnic spre răsărit și jalea ne copleșește.

CAPITOLUL V LA ȚINTĂ

Ropotul monoton al carului de foc ne duce, din nou, mai departe spre ținta surghiunului.¹⁹ Pe fereastra vagonului dogorea bătaia razelor de soare cu frânturi repezi, în stâlpii de telegraf care aruncau ochiri de o clipă prin cercevelele²⁰ ferestrei. Plesnirile roților izbeau ca lovituri de ciocane în tâmilele noastre înfierbântate, iar peste pleoapele ochilor închiși treceau fulgere de flăcări roșii care

¹⁷ Czelldömölk, oraș în Ungaria.

¹⁸ Rust, oraș în Austria, provincia Burgenland.

¹⁹ „Surghiun”: „Exil”.

²⁰ „Cercevea”: „Cadru în care este fixat geamul la o fereastră”.

ardeau usturător. Încremenii pe băncile aspre, zvâcnirile cadențelor, ce izbeau în geamul surd al șinelor nu ne mai supărau, priveliștea podoabelor tomnatice de pe câmpuri nu ne ademenea. Eram o ceată de ființe abrutizate, nu mai simțeam nimic, nu mai doream nimic, nu mai puteam înfiripa un crâmpei de gândire sigură. Ni se părea că zburăm spre o prăpastie adâncă și grozavă în care să pierim cu toții fără urmă.

Un cunoscător al locului ne coboară la halta Sércz²¹ în mijlocul câmpului, de unde la o depărtare de 7 k[ilo]m[etri] ne aștepta Rustul blestemului nostru. Pe un drum de țară moale și nisipos pornim în grupuri răzlețe, târându-ne oasele încremenite și înotând prin praf până la glezne. Trecem prin nesfârșite vii bolnave de otrava brumei, grupurile se destramă și fiecare își poartă povara ființei sale cu mișcările unui instinct mecanic pe drumul, care se tot lungea, încovoindu-se după coline pentru ca să răsară dincolo tot mai lung și mai deznădăjduit.

În amurgul serii de 5 sept[embrie], pe când ciurzile²² de vite coboară de pe colină, intrăm în sat și amestecați cu aceste vite blânde, care căscău ochii mari la veneticii necunoscuți, ne facem intrarea „festivă” în cuibul, care avea să închidă pe lungă vreme, cu lanțurile nelegiuirilor, suspinele sufletelor noastre obosite.

Un polițai ursuz ne ia din nou pomelnicul și după ce ne citește regulile aspre ale internării, ne dă drumul în comună. Zadarnică ne-a fost reclamația că n-aveam bani, n-avem haine, n-avem alimente, n-avem nimic și zadarnică cererea ca să ne dea un adăpost. O ridicare din umeri a fost tot răspunsul. Noroc că în comună erau multe case goale, pe care mai cu binele, mai cu forța, le ocupăm câte doi-trei în tovarășie.

Într-un edificiu medieval cu ziduri uriașe și coridoare scunde și întunecoase ne instalăm eu și av[ocatul] d[octo]r Ștefan.

În bezna zidurilor povarnice și mirositoare a mucegai, am descoperit pe pipăite două priciuri de fier și mânați de instinctul

²¹ Sércz, localitate în Austria, provincia Burgenland.

²² „Ciurdă”: „Cireadă”.

animalic, lacom de odihnă, am dat mulțămită lui Dumnezeu că ne-a făcut părtași de atâta fericire: să avem un pat. Un somn letargic ne-a ținut aici până târziu în lumina zilei următoare.

Abia acum ni se dă prilejul să cumpănim cu simțirile potolite urgia sorții noastre. Comuna, deși poartă privilegiu de oraș, e mai mică decât un sătuleț din pădurile Ardealului. Ne apare cu clădirile sale mohorâte o adevărată temniță a veacurilor trecute. Revista celor patru uliți înguste și scurte ne recheamă în amintire vremurile depărtate ale veacurilor medievale, când puhoiul turcilor s-a rostogolit pustiitor până aici în preajma zidurilor Vienei. Aici în marginea lacului Fertő,²³ cu malurile încărcate de bogăția celor mai delicioase vinuri și-au adus spahii turcilor cadânele îmbrobodite, clădindu-le vile mistice cu boltituri greoaie, cu ferestre întunecate și cu balcoane ținute în grații înflorite de fier, unde coborau pașele²⁴ și beyi²⁵ turci după lupte vitejești să-și odihnească truda în brațele moi și calde ale iubirii fermecătoare. Clădirile Rustului își păstrează și azi haina tocită a acelor vremi apuse și fiecare poartă ferecată cu drugi groși de fier, fiecare ferestruică înflorită cu grații delicate, fiecare balcon cu smalțul zdrențuit, ascunde sub stratul de rugină și mușchi, taina unor aventuri din acea vreme apusă. Conacurile vremilor de belșug apuse păstrează și astăzi o umbră de aristocrație zdrențuită cu vâleatul și stema nemeșască²⁶ pecetluite deasupra porților.

În curțile lungi, strâmte și întortochiate, încopciate²⁷ fără un sistem practic, sălășluiește astăzi un popor hibridizat de șovinismul maghiarizării, un popor nici german, nici maghiar, egoist, moros,²⁸ lacom de avere, al cărui ideal e pivnița plină de buți greoaie cu vin și vitele povarnice de grăsime, pe când copiii se lăfăiesc pe uliți

²³ Denumirea maghiară a lacului „Neusiedlersee” de la granița actuală dintre Austria și Ungaria.

²⁴ „Pașă”: „Guvernator al unei provincii în Imperiul Otoman”.

²⁵ „Bej”/„Beg”: „Guvernator al unui oraș sau al unei provincii în Imperiul Otoman”.

²⁶ „Nemeș”: „Denumire dată în Transilvania nobililor mici și mijlocii”.

²⁷ „A încopcia”: „A închide”.

²⁸ „Moros”: „Posac/Posomorât/Morocănos”.

murdari, zdrenț[ur]oși și cu năravuri păcătoase. Două școli pentru propaganda maghiarizării și două biserici, una rom[ano]-cat[olică] și alta luterană își fărâmițează energiile în frecări pătimașe stricându-le sufletul îndoielnic și limba incoloră și dură.

Poporul nu cunoaște decât lucrul viilor și cultura vitelor, iar intelectualii află capitala lor îndeletnicire în nesfârșite chefuri ce se perindează noapte de noapte dintr-o pivniță în alta. Viața de toate zilele se scurge în condiții primitive, care ne dau impresia că suntem surghiuniți undeva departe pe meleagurile Evului Mediu.

CAPITOLUL VI VIAȚA ÎN EXIL

Două nopți de odihnă ne-au potolit văpaia nervilor agitați, coardele se destind și cu simțurile domolite începem să ne cumpănim rosturile situației în care ne aflăm. Unii tratați mai omeneste din partea jandarmeriei, veniseră cu ceva merinde de drum și cu buzunarul asigurat pentru o vreme oarecare, noi însă cei mai mulți, aduși ca deli[n]cvenți ordinari, n-aveam nimic decât hainele de pe noi și mâinile înfundate în buzunarele goale. Stomacul pe de altă parte, acest dușman neîndurat, reclama un aranjament mai statornic al nevoilor sale. Tovarășii mai darnici împart pușinul cu noi, care n-aveam nimic și astfel ajungem fiecare la un buget real de 30-40 coroane, sumă care ne pune la adăpost pe câteva zile. Altă pacoste însă. Pornim să ne asigurăm o brumă de alimentație. Colindam, însă, zadarnic la cele patru cârciume, la brutăria rustică și murdară, la prăvălii, ba și la particulari, pretutindenii ne întâmpina refuzul. Populația avizată din bună vreme de sosirea noastră s-a înțeles să ne boicoteze. Ne primește cu vădită aversiune și dușmănie. Expoși primejdiei de a pieri aici de foame, facem apel la poliție. După multe rugăminți se îndură, în sfârșit, șeful poliției, un austriac renegat, să dea ordin cârciumarului Berger, de la marginea comunei, să ne provadă alimentația. Crâșmărița guralivă și extraordinar de voluminoasă cedează, dând expresie dezgustului față de noi în fraze de o politețe jignitoare și ne face loc într-o odaie excepționabilă din

punctul de vedere al curățeniei, alături de tăietorii de lemne, cărăușii și elementele cele mai puțin civilizate din oraș. Ne atrage atenția că numai solvindu-i taxa înainte e aplicată a ne servi masa. Încasăm cu resignare evanghelică toate observațiile și plătim. Un papricaș piperat, o compoziție imposibilă de apă caldă, roșie, amestecată cu zgârciuri și oase, ne deschide o perspectivă disperată pentru viitor. Cei mai mulți plecăm flămânzi, lăsând neatinsse blidele cu marginile înflorite de murdărie. Apelăm din nou la șeful poliției.

Acesta, plictisit de nemulțumirea noastră, nu răspunde. Scoate din masă o carte de legi și cu gravitatea omului conștient de oficiul său ne citește regulamentul internării. Să nu depășim hotarul comunei, timpul de ieșire din locuință de la 8 ore dimineața, până la 8 ore seara. Orice contact cu localnicii se va pedepsi cu restrângerea libertății. În toată sâmbăta ne vom prezenta la apel pentru eventuale reclamații. Molestarea populației sau depărtarea din locuință în timpul nopții se va pedepsi cu arest. Jandarmeria este însărcinată cu controlul permanent. Cu aceasta, vajnicul șef ne demite. Începem să înțelegem că orice apel la simțul de umanitate, la concepțiile de cultură și civilizație sunt zadarnice. Suntem tratați ca cei mai urgisiți făcători de rele, expuși intenționat la mizerii și umilințe. Suferința noastră le oferă prilej de plăcere și satisfacție și izolarea noastră în acest cuib, lipsit de orice lumină intelectuală și culturală; e anume aleasă ca să ne tortureze.

În cele 12 zile de la plecarea de acasă, 8 zile și tot atâtea nopți n-am dezbrăcat hainele de pe noi. Trupul începe să-și reclame premenirea. Lipsiți însă de strictul necesar n-avem altă soluție decât să ne lepădăm rufe, să le spălăm și să așteptăm până se vor usca. Un ciubăr și o bucată de săpun împrumutate pe ascuns și după multe rugăminți de la o babă bătrână din curte, ne dau posibilitatea să ni le spălăm și întinzându-le pe câteva cuie răzlețe pe perete străjuim, înveliți în scoarțele de pe pat, cu răbdare evanghelică, așteptând ca temperatura domoală a aerului din odaie să-și facă datoria. Natura ne-a pus însă la grea încercare. Până seara, rufele noastre nu se îndură să-și lepede umezeala. Așa, pe jumătate ude, le împăturăm și le așternem sub cearceaful din pat pentru ca până dimineață să le

compensăm și atribuțiile fierului de călcat. Tot acest ciubăr face și serviciul unei băi în condiții primitive.

Deși ieșite cam sure din metamorfoza de ieri, rufele ne dau totuși deliciul plăcut al premenirii și această operație primitivă am fost nevoiți să o repetăm și altă dată.

Zilele încep să devină tot mai povarnice. Mereu sosesc tovarăși noi de suferință. În două săptămâni efectivul deținuților se urcă la 33. Ne vine vestea că toate satele din jur sunt pline de tovarăși de suferință în aceleași condiții ca și noi.²⁹ Izolați de orice contact cu lumea mare și închiși ca într-o temniță între ziduri, inerția aceasta ne mistuie și ne chinuie. Sfatul obștesc decide să încercăm, fiecare în cercul prietenilor și a rudelor sale, un contact prin scrisori, să ne aprovizionăm cu finanțele necesare de unde ne va fi posibil. Ne așternem pe scris. Paznicul ordinii publice ne respinge însă scrisorile: nu se pot scrie decât ungurește sau nemțește și predate deschise pentru cenzurare. 145 scrisori se metamorfozează atunci în limbile pretinse de siguranța statului.

Lipsiți de orice ocupație fizică și intelectuală nu ne rămâne alta decât să hoinărim vagabonzi pe ulițe, pe malul lacului și prin văi. Pândarii ne urmăresc însă cu o vigilență respectabilă și nu îndrăznim să ne apropiem de boabele strugurilor ispititori. Colindăm potecile presărate cu foile de vie topite de otrava brumei, poposim la o răscruce, stăm ceasuri întregi tolăniți pe țelina ruginită, nostalgia ne taie firul vorbelor și jalea după cei rămași acasă ne copleșește.

Cu alimentația o ducem tot mai rău. Voluminoasa noastră cârciumăriță ne înăsprește tratamentul din zi în zi. Carnea de bou bătrân, pusă la fiert la 11, ni se așterne caldă la ora 12, garnisită cu legume crude, stropite cu apă rece, sare și oțet. Zgârciurile de stomac ne silesc adeseori să postim ziua întreagă. Pe lângă aceasta începe și văzduhul mohorât să cearnă ploi, mărunte și reci de toamnă și noi în

²⁹ Conform istoricului Ioan Bolovan, majoritatea intelectualilor români transilvăneni erau internați în 12-15 comune și sate din jurul orașului Șopron, numărul lor variind între 2000 și 3000 (a se vedea: Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, pp. 39-45).

straiile noastre de vară, cu ghetele rupte, nu ne încumetăm să ieșim din cuprinsul zidurilor posomorâte ce ne adăpostesc.

De acasă nici o veste. Pe la sfârșitul lui septembrie, șeful poliției ne trimite un teanc de gazete ungurești, care proslăveau succesele armatelor austro-ungare și germane pe frontul României. Le sorbim cu lăcomie și dezgust. Discutăm enervăți evenimentele în mijlocul pieții și nu observăm că polițaiul ne spionează de la geamul biroului său. Un aviz amenințător prin servitorul poliției ne trezește la realitate.

Știrile gazetelor ungurești contradictorii și tendențioase n-au alte epitete pentru noi români decât „*büdös bazarulók*” (trădători spurcați de patrie), iar pentru oastea românească „*büdös oláh bocskoros bitangok*” (stârpituri de opincari valahi puturoși). Gândul că și familiile noastre îndură acciași osândă ca și noi ne apasă cu povara de plumb a conștiinței, că nu le putem fi de ajutor în aceste zile de restriște.

Până când timpul dănuiește în condiții prielnice, singurul loc de refugiu ne este cimitirul și o poieniță de lângă el, unde suntem feriți de ochii spionilor ce ne pasc la tot pasul.

După ce pe urma mobilizării, unele oficii publice au rămas fără slujbași ne adresăm primăriei locale, oferindu-ne serviciile în schimbul unei remunerații modeste, din care să ne putem susține. Răspunsul obraznic și jignitor nu întârzie: ca oameni periculoși pentru interesele statului nu putem fi aplicați la nici un fel de serviciu public; de vrem însă muncă, e vremea culesului recoltei de pe câmp, să ne oferim brațele de muncă populației locale. În acest înțeles se dă de știre locuitorilor să reflecteze la internați pentru munca câmpului, pe lângă retribuiția ce compete oricărui zilier. Respingem cu indignare oferta, iar populația îndemnată de mai mult bun simț decât domnul primar, nu face uz de avizul primăriei.

În 27 septembrie sosesc cele dintâi scrisori de acasă. Vești triste. Nevestele noastre sunt spionate și amenințate cu deținere și internare, unele au fugit cu copiii în satele de munte la prieteni și rudenii, casele noastre rechiziționate de armata germană, care le prădează fără milă, având indicația de la forurile locale că sunt case

de spioni și trădători de țară. Știm ce înseamnă asta. Ruină totală, expunându-ne azi mâine la rolul de cerșetor. Ieșim la câmp, cu sufletul otrăvit de amărăciune. E ziua crucii.³⁰ Doamnele Goga, Iosif și Morușca împletesc o frumoasă cruce din flori tomnatice de câmp și noi cântând troparul crucii³¹ ne închinăm mărețului simbol al mântuirii din suferințe. Nădejdea crește largă în sufletele noastre că și noi prin suferința noastră ne vom mântui.

Ultima zi a lui septembrie e prima zi de bucurie. Din dărnicia băncilor românești „Albina”,³² „Victoria”,³³ „Ardeleana”³⁴ și altele, sosesc câteva sute de coroane ajutor.

Politiailul nostru, mânios, deschide fereastra din etajul locuinței sale și ni le aruncă în mijlocul uliței, strigând: „*Poftim, acum aveți bani, de acum nu vă mai puteți plânge*”. Gestul bădăran nu ne mai impresionează, ne-am obișnuit cu aceste atribuții ale civilizației din Rust.

În camera din Budapesta vine vorba și de noi. Deputatul sas, Schmidt,³⁵ prinde ocazia ca să-și manifeste sentimentele ce ni le

³⁰ Denumirea populară a sărbătorii „Înălțarea Sfintei Cruci”, prăznuită anual în data de 14 septembrie.

³¹ Are următorul cuprins: „*Mântuiește, Doamne, poporul Tău și binecuvintează moștenirea Ta; biruință binecredincioșilor creștini asupra celui potrivnic dăruiește și cu Crucea Ta păzește pe poporul Tău*”.

³² Banca „Albina”: bancă românească, înființată în anul 1871, la Sibiu, la inițiativa învățătorului Visarion Roman, devenită cea mai importantă instituție de credit a românilor din Transilvania, desființată în anul 1948 (a se vedea: Mihai Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu: instituție națională a românilor transilvăneni 1871-1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982).

³³ Banca „Victoria”: bancă românească, înființată în anul 1886, la Arad, de un grup de 20 de fruntași naționali arădeni (printre care Alexandru Mocioni, Antoniu Mocioni, Ștefan Cicio-Pop); progresul băncii a fost vizibil încă din 1893, aceasta devenind a doua instituție bancară, ca importanță, după „Albina” de la Sibiu (a se vedea: Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003).

³⁴ Banca „Ardeleana”: bancă românească, înființată în anul 1885, la Orăștie, de către Ioan Mișu, desființată în anul 1946 (a se vedea: *Ibidem*).

³⁵ Este vorba despre dr. Karl Schmidt, deputat în parlamentul maghiar în legislaturile 1901-1905, 1905-1910, 1910-1914 și 1914-1918 (detalii despre deputații

nutrește și făcându-ne un aspru rechizitoriu, ne scoate pe toți vinovați de trădare de patrie, dovedindu-și aserțiunea cu motivul psihologic: „Privind pe românii internați, după expresia feței lor, le poți cunoaște gândul fără să mai culegi știri din gazete. De sunt veseli, poți fi sigur că oștile române au câștigat vreo biruință, iar când armata noastră înaintează, ei sunt triști și abătuți”. În consecință, își merită soarta.

Constatările erau exacte și adevărate. Ne miră, însă, precizia informațiilor. Și atunci ne-am luminat. În Rust sosiseră vreo cinci familii de sași din părțile Sighișoarei, fugiți de groaza oștilor române. Aceștia ne purtau sâmbetele și ne cunoșteau mai bine ca localnicii. O conexiune mult grăitoare între ei și deputatul de la Budapesta era evidentă. Descoperirea acestor noi adversari ne-a dictat mai multă prudență și precauțiune.

Șeful internaților, comisarul guvernamental Blaschek din Sopron, sosește în inspecție la noi. E singurul om cu maniere europenești. Din toată ceata slujbașilor statului, pe a căror mână a încăput atâta spuză de români, acest comisar este singurul care, înțelegând osânda noastră grozavă ce ne paște, caută căi și mijloace de a ne putea ușura povara exilului. Acesta ne descopere, sincer, faptul că exilul nostru ni l-au pregătit slujbașii mărunți de acasă, în hiper-zelul lor de a-și face merite patriotice în fața guvernului. Comisarul ne îndeamnă să ne cerem eliberare, fiecare în parte, pentru că cererile cumulative nu se iau în considerare.

Ziua nașterii împăratului Francisc Iosif.³⁶ Ordin de la poliție să luăm parte la serviciul divin. În biserica luterană, auditoriul îl

sași în parlamentul maghiar în primele două decenii ale secolului al XX-lea a se vedea la: Enikő Dác, „Sächsische Abgeordnete im ungarischen Parlament zu Beginn des 20. Jahrhunderts”, în Enikő Dác (Hrsg), *Minderheitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert*, în seria *Andrássy Studien zur Europaforschung*, Band 8, Baden-Baden, Nomos, 2013, pp. 101-119).

³⁶ Franz Joseph (1830-1916): împărat al Imperiului Habsburgic, din 1867 împărat al Imperiului Austro-Ungar, rege al Ungariei, Boemiei și Croației, mare duce al Bucovinei, mare principe al Transilvaniei, marchiz de Moravia, mare voievod al Serbiei din 1848 și până în 1916 (a se vedea: Jean-Paul Bled, *Franz Joseph*, București, Editura Trei, 2002).

constituim aproape numai noi. Pe bănci, bilete cu text special de rugăciune, cu refrenul „*Magyarország nem volt, hanem lesz*” (Ungaria n-a fost, ci va fi). Era un atentat intenționat la sentimentele noastre. Ne-a dovedit-o aceasta și predica patriotică a preotului, care nu s-a putut răbda să nu facă aluzii aspre și răutăcioase la adresa noastră.

În spitalul din Kismarton (Eisenstadt)³⁷ murise soldatul Avram Cătălin din Brad. Bietul român ceruse, cu limbă de moarte, să-l îngroape preot român. La insistențele poliției de acolo, șeful nostru se înduplecă să ne dea voie să mergem ca să-i dăm cinstea din urmă. Înjghebăm repede un cor și provăzuți cu foaie de drum și însoțiți de un jandarm, 14 inși facem drumul de 12 k[ilo]m[etri] pe jos până la Eisenstadt, cuibul familiei nobile Eszterházy. În castelul ce stăpânește pe o culme toată perspectiva ținutului, cu parcul grandios, plin de plante exotice, lacuri verzi și lebede îngâmfate, întrezărim suspinele de veacuri ale iobăgiei robotitoare, exploatate de lăcomia feudalismului medieval, care a secerat și pe plaiurile noastre atâtea lacrimi și sânge. Prohodul bietului Cătălin, fără patrafir, cădelniță și molitvelnic, dar cu suflete curate, este mișcător.

Tovarășii Iosif Ognean și Nic[olae] Moldovan folosesc prilejul și cu trenul proximo se reped la Șopron să ne cumpere rufe, haine și alte ustensile pentru iarna ce se apropie. Vigilența spionilor ne trădează. A doua zi, mare vâlve și judecată. După un aspru rechizitor, polițaiul pronunță sentința: 15 zile închisoare, plus 200 cor[oane] amendă în bani. Luând în seamă însă „*circumstanțe atenuante*”, de mărinimozitate, se reduce pedeapsa la 24 ore și 5 cor[oane] amendă. Prefacem și închisoarea în bani și plătim.

Toamna îmbătrânește din zi în zi. Preludiul iernii îngrămădește în pragul apusului bulgări uriași de nori mohorâți, iar vântul șuiera cobitor o pustie peste viile dezpletite.

Lipsa combustibilului trezește în sufletele noastre instinctul de asociere. Locuința tovarășului Bozga cu un pat de scânduri, o laviță hodorogită și o măscioară de brad, o decretăm de „*casină națională*”. Din contribuția publică, îl aprovizionăm, în condiții modeste, cu

³⁷ Eisenstadt, oraș în estul Austriei, capitala administrativă a landului Burgenland.

gâteji³⁸ de mesteacăn, viță uscată de vie și salcâmi și acest comunism de încălzire ne mai înviorează.

Din încredințarea guvernului de la Budapesta, sosește în 7 noiembrie, în inspecție, consilierul ministerial Jekelfalussy Zoltán, însoțit de profesorul d[octo]r Iosif Siegescu.³⁹ Citați în fața „*Măriei Sale*” ne expunem doleanțele cu glas cuviincios, înșirând mizeriile ce le îndurăm. Surâsul diabolic din colțul gurii lui ne dumirește, însă, îndată, că așa-i cântecul ce-i place. Și prilejul este potrivit să-și descarce toată ura ce o nutrește neamului nostru asupra noastră, celor lipsiți de puțință de a ne apăra. Cu ironia jignitoare a unor fraze veninoase, ne spune: „*Vă plângeți de libertate, bine, vă voi închide în barăci, vă plângeți de frig, poștiți la cariera de piatră, munca vă va încălzi, vă plângeți de hrană plătită scump, vă duc la închisoare, acolo hrana este gratuită. Acolo sunteți vrednici toți și dacă organele noastre numai pe voi v-au trimis aici de bună seamă sunt grele păcatele voastre, mai grele ca ale tuturor valabilor, căci toți sunt trădători. Avem noi însă ac de cojocul vostru. De acum, să știți că chestia naționalităților s-a șters odată pentru totdeauna din dicționarul țării ungurești. Cine mănâncă pâinea pământului unguresc, trebuie să fie ungar din creștet până în tălpi. Iar cel ce va îndrăzni să se îndoiască de aceasta va fi trimis la ocnă și spânzurat*”. Pentru ca să tempereze acest rechizitoriu strașnic, ne-a luat apoi profesorul Siegescu în odaia de alături și între patru ochi, părând ca la spovedanie, ne-a scris la răvaș durerea fiecăruia, mângâindu-ne cu sprijinul său dezinteresat.

Frigul se întetește. În urmă sosește un transport de cărbuni și petrol. Dar nu pe seama noastră. Nevoia, care iscodește multe

³⁸ „Gâteji”: „Vreascuri”.

³⁹ Iosif Siegescu (1873-1931): doctor în litere, filosofie și drept canonic, deputat al cercului electoral Oravița în parlamentul ungar între anii 1909-1918, prelat papal, comisar ministerial la Ministerul maghiar al Cultelor și Instrucțiunii Publice, profesor al catedrei de limba și literatura română a Universității din Budapesta, al cărei rector a fost între 1921-1923, întemeietor al liceului din Oravița, cunoscut pentru reputația sa de „român renegat” și oportunist, pe care și-a câștigat-o, probabil, nu numai datorită lucrărilor sale, ci și pentru faptul că a evitat orice implicare în susținerea proiectelor naționale românești, după Marea Unire stabilindu-se la Budapesta (a a se vedea: Remus Câmpeanu, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 133-144).

soluții, ne îndeamnă să mituim cu câteva coroane pe bătrânul servitor al primăriei. Bacșișul deschide poarta ferecată a pivniței uriașe și sub scutul întunericului de seară ne strecurăm domol în catacomba seculară, cu sticle culese de pe maidanele din capul satului și cu saci împrumutați de la băcanul evreu. Bătrânul Fredl umple sticlele cu petrol și sacii cu cărbuni, iar noi ne facem fiecare bucuros serviciul de hamal. Prețioasele materii, plătite de noi, îl duc în ispită să ne repete operația încă de două-trei ori până noaptea târziu și suntem fericiți că cel puțin pe câtva timp putem lupta cu frigul.

Nemaiputând suporta mizeriile traiului, care ne-a ruinat stomacul celor mai mulți, facem încercare de „transferare” în alte localități. Certificatele medicale și indulgența comisarului Blaschek au efect. Cei mai mulți suntem transferați în orașul Sopron și puși sub oblăduirea poliției de acolo. Cu puținul bagaj strâns în câteva foi de gazete, pe vânt și ploaie cu zăpadă, ne facem exodul, grăbiți ca să scăpăm din cuibul acesta de tortură.

Supravegherea în Sopron e mai severă, cu ordinul de prezentare la poliție de două ori pe săptămână, cu opreliștea strictă de a cerceta localurile publice și ieșirea din oraș. Ni se indică un singur loc de întrunire, cafeneaua „Panonia”, cu o masă dosită, rezervată anume pentru noi, pentru ca poliția să ne aibă la dispoziție în tot momentul.

În mahalaua orașului ne instalăm în locuințe acomodate subredei noastre situații financiare. La o babă bătrână de 80 de ani, care se îndeletnicea cu atribuțiile de moașă clandestină, mă instalez cu colegul, părintele Iacob Chifa din Soporul de Câmpie.⁴⁰ Edificiul, de o vechime medievală, are aspectul unui bătrân ramolit, care abia își mai duce neputința vârstei sale dărăpănate. Baba ne cedează „salonul” cu geamuri lipite cu hârtie, ușă cu încuietoare de cârlige, mobilă roasă de dintele vremii și cârpită cu scânduri albe de brad, în care abundează cu o rară fecunditate, oaspeții parazitari ai tuturor vechiturilor, ploșnițele și carii. O tipografie din subsol suspină de dimineată până la miezul nopții un uruit înfundat și fără conținere,

⁴⁰ Soporul de Câmpie, județul Cluj.

care vâjâie în creier supărător. În odaia de alături baba ține consultații și încasează grase onorare de la publicul obscur, ce-i reclamă prețioasa intervenție, soldați, funcționari, studenți, cocote, lucrătoare, servitoare și ici colea câte o damă din lumea bună. Lipsurile ne însoțesc și aici. Pentru un codru de pâine suntem nevoiți să zgriburim ceasuri întregi în curtea fabricii de pâine până ce după șirurile lungi de cetățeni ajungem și noi la ghișeu. La lemnele de foc același procedeu. Cumpărate cu kilogramul le încărcăm pe o sanie rechiziționată cu un bun bacșiș de la copiii de pe stradă și nu ne sfîim, noi preoți români, să ne înhămăm la sforile saniei și să târâm sarcina de lemne prin străzile orașului, până la locuință. Un fierăstrău și o secure împrumutată de la baba noastră ne dă puțință să le fărâmițăm. Zadarnic protestează tipografi că bubuiturile noastre dărâmă grinzile pe ei, zadarnic ne implora baba să nu-i zdrobim podeala, noi ne vedem de treabă. Avem pâine și căldură și suntem fericiți. Descoperim o masă ieftină la societatea francmasonilor, unde pentru o taxă de 1 cor[oaună] 50 fileri ni se servește un prânz de război în condiții destul de modeste. Finanțele noastre zdruncinate ne silesc să facem uz de acest favor. Cina și dejunul le potolim adeseori cu nădejdea prânzului de mâine. Din când în când, câte un pachet cu pâine și slănină, venit de la cei de acasă, trecut prin dijmuirea Siguranței, ne scoate din încurcătură.

Din satele județului ne vin vești tot atât de triste. Preoții și intelectualii internați rabdă foame și frig și ca să poată rezista acestor dușmani indezirabili mulți s-au angajat la scosul cartofilor de pe câmp, la culesul cucuruzului, iar în timpul iernii la tăiat de lemne în curțile gospodariilor pentru ca să-și poată asigura o bucată de pâine și un colț de adăpost.

Bolnavi, flămânzi și încremeniți de frig, pe sufletele noastre se înstăpânise o resemnare apatică și în negura desiluriilor zilnice doar o mică rază de nădejde ne mai lumina cărările, credința în Dumnezeu, care și din piatră poate face pâine și din moarte poate naște viață.

Eliberările sporadice, care începură prin luna ianuarie, nu ne ademeneau, căci de altă parte numărul nostru sporea zilnic. Unul pleca și alți zece îi luau locul. Veștile erau tot mai mohorâte. Oastea

românească respinsă, pământul țării românești cotropit de barbari, poporul românesc huiduit și batjocorit, în scaunul vlădicesc din Sibiu se instalase în persoana lui Vasile Mangra⁴¹ spiritul lui Tisza,⁴² temnițele Clujului, Seghedinului, Târgu-Mureșului și altele înghițeau zilnic pe frunțașii satelor noastre din Ardeal, cei 9 mucenici de la Cluj osândiți la moarte prin ștreang, siguranța statului bătea și schingiuia cu o sălbăticie asiatică bătrâni, femei și copii, pentru că Dumnezeu le sortise o viață cinstită românească.

Mulți dintre frunțașii noștri de ieri luaseră de bună voie toiagul pribegiei în străinătate și-și adăposteau cu precauță obscuritate incognitatea între zidurile Vienei și a altor orașe din Austria și Elveția, iar tragedia neamului își ajunge culmea în manifestul celor 179 de iscălituri, care dădeau prinosul urgisit, cerut de guvernul unguresc că „*extra Hungariam non est vita*”,⁴³ ca o panahidă⁴⁴ dureroasă a multor slăbiciuni.

⁴¹ Vasile Mangra (1850-1918): istoric, teolog, membru titular al Academiei Române, cu o activitate istoriografică și publicistică apreciabilă. Între anii 1875 și 1893 a fost profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Arad, între 1900-1916 președinte-vicear al Consistoriului Ortodox din Oradea, iar în perioada 6 august 1916-29 octombrie 1918 mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria. Datorită activității sale politice din ultimii ani de viață, dar mai ales din cauza ingerințelor guvernului maghiar în cursul procesului electoral din vara anului 1916, precum și a morții sale, considerate până deunăzi suspecte, a fost șters din dipticele Bisericii Ortodoxe Române, iar arhipăstoria sa la Sibiu a fost declarată ca sedisvacanță (a se vedea: Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa*; Vasile Mangra, *Correspondență*, volumele I-II, ediție, studiu introductiv și note de Marius Eppel, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007).

⁴² Ștefan (István) Tisza (1861-1918): politician maghiar, prim-ministru al Ungariei în două rânduri, în perioada 1903-1905 și 1913-1918, susținător activ al menținerii dualismului austro-ungar, asasinat în toamna anului 1918, în contextul izbucnirii revoluției din Budapesta (a se vedea: István Deák, „The Decline and Fall of Habsburg Hungary, 1914-1918”, în volumul *Hungary in Revolution*, editat de Ivan Volgyes, Lincoln, University of Nebraska Press, 1971, pp. 10-30).

⁴³ „Nu există viață în afara Ungariei”.

⁴⁴ „Panahidă”/„Parastas”: „Slujba de pomenire a celor adormiți săvârșită la căpătâiul unui decedat, la biserică sau la cimitir la diferite soroace din an”.

Organele administrației și opinia publică, îmbuibată de veștile biruințelor strălucite de pe frontul României, își potențau mereu disprețul față de noi simțind o bucurie diabolică în multele șicanări și torturi morale, ce ni le aplicau.

În luna februarie, în urma intervenției populației din județ, care își temea proviziile, guvernul eliberează un număr mai mare de internați. Pe ziua de 17 februarie mi-a venit și rândul meu.

N[umăr] 17. Consult carnetul meu de ziar. Un fenomen interesant de telepatie. În 17 octombrie, ziua nașterii mele, pe o vreme furtunoasă de toamnă un vis limpede ca realitatea îmi vrăjise în mijlocul odăii un moșneag cu barbă albă, frunte largă și privire senină. Și moșneagul îmi grăise: „*Nu dispera, osânda ta e scrisă pe 17 săptămâni*”. Și acum caut tâlcul acestui vis. Se împliniseră 17 săptămâni, de la 28 august până în 24 decembrie, când a murit tatăl meu și alte 17, de la 17 octombrie până la eliberarea mea. Și fenomenul îl justific cu mărețele dispoziții ale providenței divine, care poartă grija tuturor celor ce își leagă nădejdlile de dânsa.

Mulți dintre tovarăși au rămas și au sporit cu alții timp de doi ani de zile, până la ivirea zorilor din toamna anului 1918. Durerea înstrăinării ne-a chinuit fără seamăn.

Nu mai puțin a sângerat, însă, sufletul nostru acasă, unde am aflat pustiu, jaf și mizerie, iar de altă parte oblăduirea administrației ne-a declarat internați acasă, având aceleași deobligamente de prezentare la poliție de două ori pe săptămână și restricția de a nu face nici un pas fără știrea organelor de siguranță. Fiecare vorbă, fiecare pas ne era ispitit de agenții secreți, care ca o umbră de păcate ne spionau și ziua și noaptea.

Noi, cei trecuți prin focul purgatorului, n-am dat, însă, nici o clipă răgaz ispitei care să ne clatine credința în dreptatea lui Dumnezeu care s-a și înfăptuit în măreție adevărat dumnezeiască.

Pocăința guvernului unguresc veni prea târziu. Ordinul de dezinternare sosit sub presiunea revoluției de la 1 noi[embrie] 1918 a rămas un făt mort. Trecuse ceasul al unsprezecelea. Iadul unei urgii de veacuri clădit pe nisipul fărădelegilor s-a nărui. Sub steagul tricolor viforul oștilor române întrupează visul părinților și

strămoșilor noștri, iar noi cu lacrimi de bucurie udăm pământul sfințit cu sângele atâtor mii de mucenici, dând mărire lui Dumnezeu: „*Mari și minunate sunt lucrurile tale, Doamne, toate întru înțelepciune le-ai făcut*”.⁴⁵

CAPITOLUL VII ÎN ÎNCHISOARE

În întreg cursul războiului, închisorile ungurești s-au putut mândri că au găzduit în permanență deținuți politici români. Între acestea, locul de frunte îl au închisorile din Cluj (tribunal, orășenească, poliția de graniță, honvezilor, tribunalului militar și vestitul Fellegvár), apoi Târgu-Mureș, Aiud, Seghedin, Oradea Mare, Timișoara, Arad, Făgăraș, Brașov și Sibiu.

În aceste închisori preoții români sunt înjosiți ca cele mai urgisite animale, alături de toți tâlharii, vagabonzii, bicherii,⁴⁶ haimanalele, țigani și prostituatele. Dormeau pe scândurile goale, fără nici un fel de așternut. Odată sau de două ori pe an li se dădea un braț de paie, care în scurtă vreme se făcea gunoi. Insecte de tot soiul bâjbâiau cu milioanele. S-au umplut toți de păduchi. Odată pe zi erau scoși la aer în curte timp de 10-30 minute fără a avea permisiune să vorbească unul cu altul. Noaptea le țineau tovărășie șoarecii și cloțanii. Trebuințele trupești erau siliți să le satisfacă în celulă unde erau strâmtorați 8-15 inși. De mirosul greu și ucigător, cei mai mulți și-au atras boli grele și incurabile.

Alimentația varia după felul închisorii, dar în cele mai multe închisori numai odată pe zi, o bucată de pâine neagră și uscată. În închisorile din Făgăraș, Brașov și Sibiu căpătau zamă de morcovi sau napi de vite în fiecare zi, de două ori pe săptămână varză mucedă cu șoric de porc.

În închisorile din Târgu-Mureș, zamă dulce de fasole sau cir de mămăligă și de două ori pe săptămână varză acră cu oase de oaie.

⁴⁵ Psalmul 103, 25.

⁴⁶ „Bicher”: „Pramatic/Chefliu”.

În închisorile din Cluj, primeam mâncare de trei ori pe zi după un meniu special. Dimineața, apă caldă cu chimin sau cafea neagră din coaje arse de pâine, la prânz zamă de cartofi, fără cartofi sau zamă de fasole, cir de bostani, brusturi și otavă fiartă în apă. Rar, câte o bucată de zgârciuri de vită. La cină, rămașițele de la amiază, brânză cu viermi, cârnați de cal sau pește împuțit.

În celelalte închisori, zamă de cartofi degerați, de morcovi sau napi și măămăligă. „*Dejunul și cina răbdări prăjite în foame cu scânteii și domolite cu lacrimi*”.

În 21 noiembrie, ziua când a murit împăratul Francisc Iosif, s-a dat în temnițele din Cluj ciorbă de fasole fiartă în petrol și cu mălai uscat.

Frigul își făcuse strat în zidurile reci și umede și nu-l putea domoli nici răsuflarea robilor, nici plimbările lor agitate prin celule.

Mai îngrozitor a fost, însă, tratamentul la investigații. Legați în lanțuri, care le tăiau adânc în carne, deținuții erau târați în fața judeului de instrucție. Interogatoriile erau însoțite de pămă, pumni, ghionturi și maltratări. Bieții mucenici se întorceau în celule cu degetele zdrobite de ciocane, cu picioarele ucise de potcoavele cizmelor jandarmilor, cu răni adânci în piept, în brațe, în spate și plini de sânge cu obrazul umflat și plin de vânătăi, cu unghiile și părul smuls, cu capul plin de cocori. Pe mulți îi aduceau pe sus schingiuți și mai mult morți și îi aruncau cu înjurături sălbatică în mijlocul celulei ca pe niște hoituri netrebnice.

Iată cum descrie o astfel de investigație d[omnu]l Petru Iacob, primarul orașului Petroșani:⁴⁷ „*Mie mi-a venit rândul la interogatoriu după-amiaza pe la ora trei. Legat în lanțuri m-a luat în primire, în cancelarie, un locotenent cu numele Bindel, avocat evreu din Seghedin. Cu sudalme grozave s-a năpustit asupra mea lovindu-mă cu pumnii peste obraz și în piept și cu genunchii în pântec. Mi-a rupt gulerul, cravata și hainele, iar cu călcăiele cizmelor mi-a zdrobit degetele de la picioare, așa că mi-au căzut unghiile și degetele mi-au rămas sluite pentru todeauna. M-a năpădit sângele pe gură, pe nas și pe urechi și în durerile grozave mă rugam de el mai bine să mă împuște decât să mă*

⁴⁷ Petroșani, județul Hunedoara.

chinuie. M-a snoșit până ce a asudat, iar eu am căzut la pământ. Atunci m-a predat unor soldați, care m-au aruncat într-o celulă umedă și întunecoasă, unde două săptămâni am stat culcat pe cimentul gol, fără să mi se dea nici măcar o mână de paie”.

Torturile suferite nu se pot descrie. Regimul temniței a fost îngrozitor. Fericiți au fost cei ce au murit mai degrabă, pentru că toți ceilalți au adus cu ei din această inchiziție oficială,⁴⁸ reumatism, nebulie și tot felul de boli incurabile.

Dumnezeul dreptății a făcut, însă, dreaptă răsplătire pentru suferințele acestor martiri și a dat călăilor neamului nostru pedeapsa cuvenită.

CAPITOLUL VIII UN PROCES MONSTRUOS

Încrezute în oarba lor trufie că vor birui toată lumea, oștile germane și austro-ungare s-au izbit în scurtă vreme de zidurile nebiruite ale aliaților. Și atunci răcorindu-se nițel au început să tragă cu ochiul în dreapta și stânga după tovarăși. De la România aștepta să-i sară în ajutor fără nici o ezitare. De la București s-au cerut, însă, Berlinului garanții efective și reale pentru schimbarea radicală a tratamentului, de care ne împărțășim noi românii din Austro-Ungaria. Ungurii, care nu voiau să știe de aceasta iscodesc atunci un mare complot de spionaj ca să dovedească Berlinului că românii ardeleni sunt trădători și nu sunt vrednici de alt tratament. Tisza se prefăce în agent provocator și țese un plan infernal pe care îl pune în aplicare la granița României, în Trei-Scaune. În scopul acesta angajează pe evreul Rafael Mendel, care execută planul. Era în vara anului 1915. Rafael Mendel se prezintă în luna iunie în satul Herman⁴⁹ de lângă Brașov la învățătorul David Pop, despre care luase informații că are șubrede sentimente românești. Mendel i se

⁴⁸ Denumirea populară a tuberculozei pulmonare.

⁴⁹ Astăzi Hărman, județul Brașov.

recomandă sub numele Stoica, subofițer român din Azuga,⁵⁰ trimis ca spion de armata română în Ungaria, ca să adune date militare. Mendel îi spune că România va intra curând în acțiune și el are mandat de la București să comunice intelectualilor români din Ardeal acest secret pentru ca aceștia să se refugieze din bună vreme și să treacă în România.

David Pop, care avea cunoștință cu înv[ățătorul] Lăzureanu din Azuga și avea oarecare bănuieli asupra lui „Stoica”, a cerut acestuia să-i aducă o scrisoare de recomandare de la Lăzureanu. După mai multe ezitări ale lui „Stoica”, David Pop, intrigat de situația nesigură, pleacă spre Predeal⁵¹ să se informeze singur la Azuga. Supravegheat însă de siguranța lui „Stoica” e dat jos din tren la Dârste⁵² pe motiv că nu avea pașaport în regulă.

Atunci, o întâmplare neprevăzută dezvălește întreg misterul. David Pop întâlnește la Brașov pe preotul Gheorghe Burlea, cu care „Stoica” a încercat aceiași tentație într-un restaurant din Brașov. Acesta, însă mai rezolut,⁵³ a cerut intervenția poliției, unde „Stoica” a fost nevoit să se legitimeze, ieșind la iveală că este agent secret al ungarilor și se numește Rafael Mendel. Pe când Burlea povestește aceasta lui David Pop, apare și Mendel, pe care David Pop îl ia de scurt. Cu o seninătate și nepăsare crudă, Mendel îl ia de braț, îl invită la un pahar cu vin, unde își recunoaște identitatea și îi zice: *„Trăim vremuri grele de război. Țara e în primejdie. Noi cu toții suntem datori să o ajutăm. Țara însăși trebuie să uzeze de toate mijloacele, pentru a se pune la adăpostul oricărei nesiguranțe, oricărei surprinderi. Situația patriei noastre este deosebit de grea, pentru că nimeni nu poate ști cu siguranță, dacă dușmanii noștri nu vor izbuti mai curând sau mai târziu, cu vorbe bune, sau cu amenințări, să ne arunce și România în spate. Considerând această eventualitate, conducătorii patriei noastre trebuie să ia toate măsurile de precauțiune și în primul rând, să vadă, ce dispoziție sufletească ar naște o astfel de eventualitate la românii*

⁵⁰ Azuga, județul Prahova.

⁵¹ Predeal, județul Brașov.

⁵² Dârste, județul Brașov.

⁵³ „Rezolut”: „Hotărât/Ferm”.

ardeleni. Voim deci să punem la încercare sentimentele intelectualilor români din Ardeal. Cu ancheta aceasta sunt însărcinat eu și alți câțiva detectivi. Ispita se poate conduce pe mai multe căi. Cea mai simplă este aceea, pe care ți-am expus-o eu. Mă prezint, ca ofițer din România, cu misiunea să adun informațiuni pe seama armatei și să avizez pe românii din părțile acestea despre data intrării României în război pentru a se putea refugia. În chipul acesta pot cunoaște sentimentul fiecăruia. Acum dragul meu, după ce ți-am dezvelit întreaga afacere, vreau să știu un lucru. Ca bun patriot, ca înțelegător al vremurilor de astăzi, ca filo-maghiar, ce zici? Vrei, să-mi dai mână de ajutor, pentru a-mi putea mai bine îndeplini misiunea? Tu, ca român, cunoști mai bine societatea românească și ea încă are în tine mai multă încredere. Nu uita, că vei primi o răsplată princiară. Sunt puse la bătaie 100.000 de coroane, jumătate mie, jumătate ție. Gândește-te și dă-mi răspunsul, cât mai curând posibil”.

Și David Pop, ispitit de cele 50.000 coroane, a căzut în cursă. Sub cuvânt că stau în legătură cu armata română, ca să-i ușureze trecerea Carpaților, a pârât pe 12 intelectuali români, care au fost deținuți, maltratați, bătuți crunt și închiși în temniță. Între ei a căzut și însuși David Pop. Deținerile s-au făcut la 24 oct[ombrie] 1915. Procesul a durat până la 5 martie 1917. Nouă din acuzați au fost osândiți la moarte prin ștreang și anume: d[octo]r Spiridon Boiță avocat în Brașov, d[octo]r Zaharie Muntean avocat în Alba-Iulia,⁵⁴ Pompiliu Dan revizor școlar în Zărnești,⁵⁵ Romul Cristolovean înv[ățător] director în Râșnov,⁵⁶ Victor Pop farmacist în Alba-Iulia, Nicolae Hamzea învățător Târlungeni,⁵⁷ Coman Baca preot ort[odox] în Poplaca,⁵⁸ Ion Coman preot în Întorsătura Buzăului⁵⁹ și

⁵⁴ Zaharie Muntean (1881-1872): avocat, om politic, ginerele memorandistului Rubin Patiția, membru al Consiliului Național Român din Alba-Iulia, organizator și delegat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș, Editura Emma Books, 2012, p. 40).

⁵⁵ Astăzi Zărnești, județul Brașov.

⁵⁶ Râșnov, județul Brașov.

⁵⁷ Târlungeni, județul Brașov.

⁵⁸ Poplaca, județul Sibiu.

⁵⁹ Astăzi Întorsura Buzăului, județul Covasna.

însuși David Pop. Au fost osândiți apoi la 45 ani închisoare grea: Dumitru Greceanu preot ort[odox] în Herman, Iosif Popovici preot Sf[ântul] Gheorghe, Ion Sociu funcționar în Sibiu, Gheorghe Negoiescu preot Întorsătura Buzăului, Romul Popescu funcționar de bancă Sibiu, Ion Modroi preot în Vama Buzău,⁶⁰ Ion Nan preot în Sânpetru⁶¹ și doamna Elisabeta Boiță soția avocatului.

Tisza își ajunsese scopul. Conștiu însă de vinovăția sa n-a cutezat să execute sentința, ci a ținut pe cei osândiți închiși trăgându-l apelul pe la curtea de casație, până când, la 27 oct[ombrie] 1918, mișcarea revoluționară a rupt lacătele temniței și i-a eliberat pe toți.

Procesul acesta rămâne pe veci în istorie ca pată neagră pe conștiința justiției statului unguresc.

Sursă: Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, pp. 39-73.

⁶⁰ Astăzi Vama Buzăului, județul Brașov.

⁶¹ Sânpetru, județul Brașov.

DORIN PAVEL, MEMORIALIST AL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI AL EVENIMENTELOR PREMERGĂTOARE MARI UNIRI LA SEBEȘ*

Dorin Pavel (1900-1979), originar din Sebeș, cunoscut îndeobște ca părinte al hidroenergeticii românești, profesor, formator al generației de ingineri care au creat sistemul de hidrocentrale al țării, printre miile de pagini publicate, în anul 1976 și-a așternut pe hârtie întreaga activitate și a publicat-o sub forma unui volum autobiografic, intitulat sugestiv *Arhitectura apelor*.¹ Din păcate, volumul nu a fost evaluat la adevărata sa valoare istorică; cei care s-au aplecat asupra acestui text au căutat să sublinieze parcursul biografic sau realizările profesorului și inginerului Dorin Pavel și mai puțin motivațiile care au stat la baza redactării acestui text, etapele formării intelectuale (realizată, parte, în anii Primului Război Mondial), evenimentele care i-au condus pașii spre domeniul tehnicii și obținerea unei burse din partea Consiliului Dirigent pentru a pleca la studii în străinătate etc. În contextul celebrării centenarului Marii Uniri și a personalităților locale implicate în realizarea acesteia, demersul nostru își propune o reevaluare a însemnărilor profesorului

* Lucrare prezentată în cadrul Sesiunii Anuale de Comunicări Științifice a Muzeului Civilizației Dacice și Romane, 14-15 iunie 2018, Deva.

¹ Volumul a fost reeditat în anul 2015, prin mijlocirea domnului profesor universitar doctor Mircea Bejan de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca. În demersul nostru am utilizat această variantă, reeditată (a se vedea: Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015).

și inginerului Dorin Pavel, a fragmentelor dedicate perioadei 1914-1918,² din perspectiva unei istorii culturale. Pe lângă dimensiunea evenimentială, pur factologică, vom încerca să surprindem mentalitatea autorului, temerile, emoțiile și sentimentele încercate de acesta, precum și modul său de raportare la indivizi și colectivitate, toate acestea susținute și întărite prin pasajele rediate din cuprinsul textului avut în vedere.

Înainte de a merge mai departe, să vedem cine a fost și ce a reprezentat Dorin Pavel pentru cultura și știința românească? Dorin Pavel, viitorul părinte al hidroenergeticii românești, s-a născut la 31 mai 1900, în casa învățătorului Ioan Pavel și a Letiției Pavel (născută Bлага), într-o veche familie românească, înrudită, pe linie maternă, cu episcopul Vasile Moga (1774-1845). Datorită tatălui său, conștient că învățarea limbii germane îi va putea permite desăvârșirea studiilor în străinătate, tânărul Dorin Pavel și-a început formația intelectuală în cadrul școlii primare germane din localitate, continuată în cadrul Gimnaziului Evanghelic. A continuat cu frecventarea liceelor din Orăștie și Brașov, a Institutului Teologic din Sibiu, desăvârșindu-și studiile în Elveția, la Technische Hochschule din Zürich, instituție care, în anul 1925, i-a conferit titlul de doctor. După finalizarea studiilor, a revenit în țară unde, vreme de cinci decenii, s-a dedicat dezvoltării hidroenergeticii românești și formării tinerelor generații de ingineri. În paralel cu activitatea practică, de teren (a proiectat și realizat sau supravegheat amenajările hidroenergetice de la Bârzava, Bistrița, Sadu, Argeș, Lotru, Sebeș, Someș, Olt, Siret, Râul Mare, Drăgan, Porțile de Fier ale Dunării și a elaborat circa 570 de scheme ale unor viitoare hidrocentrale), a îndeplinit poziția de profesor al Școlii Aeronautice și al Politehnicii din București. De asemenea, a fost un prodigios om de știință, publicând de-a lungul unei cariere exemplare peste 11.000 de pagini (tratate, cursuri universitare, studii și articole de specialitate, precum și un volum memorialistic),

² Mai precis, patru capitole: „La Kún Kollégium”, „Marile vacanțe”, „Seminariet în Sibiu” și „În anul Marii Uniri a Transilvaniei cu România”, fragmente cuprinse între paginile 52-73.

activitatea sa fiind răsplătită de numeroase premii și distincții, dintre care amintim Premiul de Stat (1950 și 1952), Ordinul Muncii (1960), Steaua României (1966), precum și calitatea de membru, mai apoi membru emerit, al Academiei de Științe din România. S-a stins din viață la 6 iunie 1979 la București, fiind înhumat în cimitirul din Lancrăm, alături de strămoșii săi și de unchiul său, marele Lucian Blaga.³

Izbucnirea Primului Război Mondial l-a surprins pe Dorin Pavel în postura de proaspăt absolvent al Gimnaziului Evanghelic din Sebeș, în fața căruia se ridica problema continuării studiilor. Conform obiceiului vremii, tânărul Dorin Pavel ar fi trebuit să urmeze Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov (asemeni multor copii de preoți și învățători ardeleni),⁴ instituție în care s-au format unchiul său, frații Blaga, și în care unul dintre aceștia, Liviu, deținea catedra de fizico-matematică.⁵ Din cauza problemelor financiare întâmpinate de familia învățătorului Ioan Pavel (care se pregătea de edificarea unei noi locuințe în Sebeș), acesta a decis să-și înscrie fiul la Kún Kollégium din Oraștie, un liceu cu predare în limba maghiară.⁶ Desprins de familie, experimentând o adevărată traumă a înstrăinării, estompată odată cu trecerea anilor, primul contact cu noua instituție de învățământ este descris în termeni sumbri: „[...] Tata m-a dus la școală în septembrie 1914, deci după începerea primei mari conflagrații mondiale. M-a instalat într-una din sălile internatului, mi-a arătat unde-i cantina și apoi s-a grăbit să plece la tren, pentru a nu mai cheltui bani cu hotelul. Am plâns

³ Mircea Bejan, Mugurel Liviu Sârbu, „Profesorul Dorin Pavel-fondatorul hidroenergeticii românești”, în *Dacoromania*, număr 66, 2013, pp. 54-55; Ovidiu Țuțuianu, „Impresii și mărturii despre omul, inginerul și profesorul Dorin Pavel”, în *Energetica*, an LXIV, număr 1, 2016, pp. 2-3; George Arghir, „Dorin Pavel coleg cu Albert Einstein”, în *Columna*, număr 6, 2017, pp. 127-128.

⁴ Andreea Dăncilă Ineoan, „Sebastian Stanca și generația revistei *Luceafărul*”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, p. 76.

⁵ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 52.

⁶ *Ibidem*.

*amarnic când s-a închis poarta internatului și am rămas singur. Noi, elevii interni, aveam de multe ori impresia că suntem niște prizonieri”.*⁷

Din păcate, datele privind intervalul 1914-1917 sunt rezervate, aproape în întregime, prezentării activității școlare, acomodării cu noul mediu, cu profesorii și colegii, vieții din internat, șicanelor și vexațiunilor venite dinspre unii profesori maghiari (directorul liceului, Görög Ferencz), precum și etapele însușirii limbii maghiare, „*limba statului*”.⁸

Anul 1917 reprezintă un moment de cotitură în însemnările tânărului Dorin Pavel; la începutul anului, prin instructorul însărcinat cu efectuarea exercițiilor de trageri cu arma, elevii Kún Kollégium din Orăștie au fost înștiințați că au posibilitatea continuării pregătirii în cadrul celebrei Theresianische Militärakademie din Viena,⁹ instituție înființată de împărăteasa Maria Theresia în anul 1751, pepiniera viitorilor ofițeri ai armatei austro-ungare.¹⁰ Ascultând sfatul părinților, dar și mânat de propriul instinct de conservare, Dorin Pavel a refuzat această propunere, de atunci fiind expus unei viitoare încorporări în armata austro-ungară ca simplu soldat, soluția salvatoare venind, după cum vom constata mai târziu, din partea asesorului consistorial Lazăr Triteanu, căsătorit la acel moment cu Veturia Mureșan, înrudită cu familia Pavel.¹¹

⁷ *Ibidem*, p. 53.

⁸ *Ibidem*, pp. 53-60.

⁹ *Ibidem*, p. 60.

¹⁰ Despre această prestigioasă instituție de pregătire a ofițerilor armatei austro-ungare (în prezent, a ofițerilor armatei austriece), în care s-au format personalități precum Johann Hermann von Hermannsdorf (erou al războaielor antinapoleoniene), Ludwig August Ritter von Benedek (comandant al armatei austriece în timpul bătăliei de la Königgrätz, din anul 1866) sau Conrad von Hötzendorf (comandant al forțelor armate austro-ungare în anii Primului Război Mondial), a se vedea: Hubert Zeinar, „Die Theresianische Militärakademie. Von „Cadettenhaus” zur Fachhochschule”, în volumul *Zum Schutz der Republik Österreich...: Beiträge zur Geschichte des Österreichischen Bundesheeres (Schriften zur Geschichte des Österreichischen Bundesheeres)*, Viena, Gra.&Wis., 2005, pp. 333-348.

¹¹ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 60-62.

Un capitol distinct din cuprinsul memoriilor lui Dorin Pavel este rezervat „*marilor vacanțe*”, petrecute la Sebeș, perioadă în care acesta a activat în cadrul unei asociații a studenților români din oraș, înființată cu scopul „[...] *cultivării sentimentului național*”.¹² Denumită „Vulturul”, în cinstea soldaților armatei române care au trecut Munții Carpați în vara anului 1916, condusă de o altă ilustră personalitate a Sebeșului, Silviu Cărpinișianu,¹³ asociația studenților români organiza șezători, seri de lectură, punea în scenă piese de teatru, acțiuni considerate „subversive”, de cele mai multe ori taxate ca atare de autorități, după cum remarca Dorin Pavel: „[...] *La Sebeș, una dintre preocupările mele de vacanță era activitatea clandestină în cadrul Asociației elevilor și studenților români. Se organizau șezători, citeam cărți aduse de peste munți, de la București, jucam în mici spectacole după piese de Caragiiale sau alți scriitori români. Locul în care se desfășurau aceste șezători era fie în pădurile de la sud de Sebeș, fie sub arini canalului morii [...] Între 1916-1918, am stat de mai multe ori câte o noapte la arest, în cazarma jandarmeriei din strada Siculorum, în apropiere de gară*”.¹⁴ Pe lângă prezentarea acestui aspect, marele merit al memorialistului Dorin Pavel este acela al evocării membrilor care au activat sau activau în anii războiului în cadrul acestei asociații studențești, tineri precum Silviu Cărpinișianu, Petre Ursu, Nicolae Ursu, Valeriu Henegariu, Gilu Medean, Sergiu Medean, Nicolae Maniu, Avram Chirca, Ion Breazu, Veturia Cărpinișan, Fircu Moga, Melania Ursu, Olga Săbăduș, Jeny Moga, Mărioara Ciorba, Maria Tincu, viitoare personalități ale culturii, administrației, școlii, economiei locale, parte implicate în realizarea actului de la 1 decembrie 1918.¹⁵

Vara anului 1917 a constituit o piatră de hotar în evoluția tânărului Dorin Pavel, expus înrolării în armata austro-ungară, încercare peste care a reușit să treacă datorită sprijinului oferit de tatăl său, învățătorul Ioan Pavel, și de asesorul consistorial Lazăr

¹² Petru I. Faur, *Profesorul Silviu Cărpinișianu, reprezentant al culturii secolului XX în Sebeș, Alba-Iulia*, Editura Altip, 2004, p. 12.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 61-62.

¹⁵ *Ibidem*, p. 62.

Triteanu. Cu ajutorul celui din urmă, spre marea indignare a ofițerilor Regimentului 50 Infanterie,¹⁶ a reușit să obțină certificatul care-i atesta calitatea de student al Institutului Teologic din Sibiu: „[...] Deja tuns și îmbrăcat militar la Alba-Iulia, m-am trezit, pe la mijlocul lui august 1917, cu tata sosind din Sibiu și aducând un certificat din care reieșea că, sunt... student teolog la Seminarul „Andrei Șaguna”. Colonelul ungar, căruia tata i-a înmănat certificatul, să turbe de necaz, nu altceva! Zbiera la noi blestemând legea care scutea de serviciu militar obligatoriu preoții și studenții teologi, indiferent de religia căreia îi aparțineau”.¹⁷ Din textul însemnărilor sale, rezultă că acest episod a avut un puternic impact asupra concepției politice a tânărului Dorin Pavel, generând una dintre puținele remarci cu tentă politică: „[...] Eu am scăpat de front, dar regret și astăzi că jumătate dintre colegii și prietenii mei români, din contingentul meu, au murit pe baricadele șubredului imperiu unde fuseseră târați împotriva voinței lor. Austro-Ungaria n-a mai putut rezista degringoladei în care ajunsese la începutul secolului nostru. Lipsa libertăților fundamentale l-a adus în pragul prăbușirii, iar inegalitatea națională și socială a provocat sfârșitul imperiului”.¹⁸ Firul evenimentelor a demonstrat că monarhia austro-ungară, un construct artificial, nefiresc, în pofida ultimelor proiecte de salvare lansate în toamna anului 1918,¹⁹ nu a supraviețuit Primului Război Mondial.

Perioada sibiană, mai săracă în detalii legate de evoluția Marelui Război, este presărată de mărturii legate de aclimatizarea în orașul de pe Cibin, de beneficiile unui oraș care în alte vremuri

¹⁶ Prezentat de memorialist, în mod eronat, ca „regiment de honvezi”; pentru spațiul Transilvaniei, regimente de honvezi existau la Oradea, Satu Mare, Cluj, Târgu-Mureș, Sibiu, Brașov și Dej (a se vedea: Ioan I. Șerban, „Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr 2-3, 1998-1999, p. 206).

¹⁷ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 62.

¹⁸ *Ibidem*, p. 63.

¹⁹ Este vorba despre celebrul manifest „Către popoarele mele credincioase!”, lansat la 16 octombrie 1918 de ultimul împărat austro-ungar, Carol I/Carol al IV-lea, prin intermediul căruia era anunțată îndelung așteptata federalizare a imperiului în șase state (a se vedea textul manifestului la: Bogdan Murgescu (coordonator), *Istoria României în texte*, București, Editura Corint, 2001, pp. 279-280).

trecuse drept capitala politică a Transilvaniei (tramvaiul, teatrul german, Muzeul Brukenthal), de impactul întâlnirii unor personalități ale vremii, precum și de susținerea examenului de bacalaureat în cadrul Liceului „Andrei Șaguna” din Brașov în ianuarie 1918. Promovând examenul de bacalaureat, în cadrul „[...] seriei de războaie 1918”,²⁰ cum avea să remarce cu ironie, Dorin Pavel și-a reluat studiile teologice, până în toamna anului 1918, când a renunțat definitiv la acest domeniu, nu fără a recunoaște impactul pe care l-a avut Sibiu asupra viitoarei sale deveniri: „[...] Deși scurtă, perioada șederii în Sibiu mi-a fost de real folos pentru cultura generală. M-am putut integra mai ușor evenimentelor, mi-am precizat cu mai multă fermitate drumul pe care intenționez să-l străbat în viață, mi-am oțelit dorința de a urma studii ingineresti”.²¹

Informațiile dedicate evenimentelor premergătoare Marii Uniri sunt, de departe, cele mai spectaculoase, Dorin Pavel luând parte, din primele momente, la acțiunea de constituire a organismelor naționale românești atât la Sibiu, cât și la Sebeș, pentru ca după realizarea actului de la 1 decembrie 1918 să se numere printre primii 50 de bursieri ai Consiliului Dirigent, trimiși la studii în străinătate.

Întors la Sibiu în toamna anului 1918, pentru a-și continua studiile teologice, după două săptămâni, în contextul prăbușirii monarhiei austro-ungare și înființării primelor organisme naționale românești, Dorin Pavel s-a alăturat Legiunii Române din Sibiu, constituită în ziua de 6 noiembrie.²² După un scurt instructaj, a fost trimis la Sebeș cu misiunea înrolării primilor gardiști și protecția gării orașului, la momentul respectiv un punct strategic deosebit, întrucât era tranzitată de trupele germane aflate în retragere. Din memoriile lui Dorin Pavel rezultă că efectivele gării din Sebeș, inițial, se ridicau la 20 de oameni înarmați, alături de care tânărul comandant a reușit

²⁰ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 63-67.

²¹ *Ibidem*, pp. 67-68.

²² Gheorghe Unc, Augustin Deac, 1918. *Gărzile naționale române din Transilvania*, București, Editura Militară, 1979, p. 47.

să oprească demontarea utilajelor și transportarea mărfurilor aflate în depozitele fabricii de hârtie din Petrești spre Budapesta.²³

Momentul alegerii avocatului Lionel Blaga, unchiul său, în fotoliul de primar, după eșuarea unei încercări a primarului Georg Acker de înființare a unui sfat orașenesc mixt,²⁴ este reținut cu atenție de însemnările lui Dorin Pavel. În cadrul unei adunări a românilor din Sebeș, organizată în piața orașului, după discursurile rostite de Lionel Blaga și Dorin Pavel, cel dintâi a fost proclamat, provizoriu, primar, iar în funcția de comandant de piață a fost desemnat locotenentul Danil Tecău: „[...] *La adunarea populară organizată în piața orașului, au venit mii de români din Sebeș și din satele din împrejurimi. Lionel Blaga le-a vorbit de separarea Transilvaniei de Ungaria, de preluarea de către România a puterii administrative. Trebuia să ia cuvântul și Lucian Blaga. S-a urcat pe scabela improvizată ca tribună, dar, sugrumat de emoție, n-a putut scoate un cuvânt. Am ținut în schimb eu o scurtă cuvântare din partea gărzilor, apelând la toți soldații reîntorși de pe front, cerându-le să se înscrie în gărzi, pentru a urgenta schimbarea administrației vechi cu cea românească. În aclamațiile cetățenilor sebeșeni, a fost ales, provizoriu, ca primar al orașului Lionel Blaga, iar în funcția de comandant al pieței a fost ales locotenentul Tecău*”.²⁵

Din păcate, în scurt timp, Dorin Pavel a fost obligat să renunțe la misiunea asumată, fiind lovit, într-o formă ușoară, de gripa spaniolă,²⁶ o boală foarte asemănătoare cu gripa aviară din zilele noastre, apărută la sfârșitul Primului Război Mondial, odată cu

²³ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 70.

²⁴ Mihai-Octavian Groza, „Activitatea Consiliului Național Român din Sebeș și contribuția sebeșenilor la Marea Unire (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în volumul *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire”*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, p. 142.

²⁵ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, pp. 70-71.

²⁶ *Ibidem*, p. 71.

întoarcerea soldaților de pe front, în unele zone producând mai multe victime decât războiul însuși.²⁷

Alături de tatăl său și de delegația sebeșenilor, Dorin Pavel a participat și la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, experiență consemnată în memoriile sale. Cu multă atenție este descris drumul până la Alba-Iulia, roirea de populație din cetatea unirii, precum și entuziasmul celor adunați: „[...] *Am plecat noaptea, cu tata, pe jos, cale de 14 kilometri, până la Alba-Iulia. Pe toate drumurile veneau coloane nesfârșite de oameni pe jos, cu căruțe, trăsurii sau călări. Veneau dinspre Orăștie, Sibiu, Aiud. Toate vehiculele erau împodobite cu tricolorul românesc. Când am ajuns la Alba-Iulia, orașul era împodobit de mulțimea pătrunsă de același elan patriotic. Se auzeau peste tot urale. Din diferite părți, coruri intonau cântecul „Deșteaptă-te române!” și „Trei culori cumosc pe lume!”.* Era de nedescris entuziasmul de la toate cele 14 adunări care au avut loc în oraș și la care participau oameni din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș”.²⁸

Un ultim moment important reținut de însemnările lui Dorin Pavel dedicat Primului Război Mondial și Marii Uniri, a fost acela al trecerii generalului francez Henri Mathias Berthelot prin orașul Sebeș. Călătorind spre Sibiu, venind dinspre Cluj, trenul generalului Berthelot, după scurte opriri în garile din Aiud, Alba-Iulia și Teiuș, a poposit câteva momente și în gara orașului Sebeș, fiind primit cu multă căldură, după cum singur nota în jurnalul său.²⁹ Dorin Pavel, refăcut, a participat alături de tatăl și unchiul săi, frații Blaga, în gara orașului Sebeș, la manifestarea organizată în cinstea generalului

²⁷ Oana Habor, „Epidemiile, episoade din istoria Transilvaniei în timpul Marelui Război”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 472-475.

²⁸ Dorin Pavel, *Arbitectura apelor*, p. 72.

²⁹ Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, traducere de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2015, p. 391 (volumul a fost reeditat în anul 2018; a se vedea: Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență (1916-1919)*, traducere din limba franceză de Oltița Cîntec, ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Junimea, 2018, p. 333).

Berthelot, reținând că „[...] *La puțin timp după sărbătoarea Marii Uniri, a trecut spre vest delegația militară franceză, în frunte cu șeful ei, generalul Berthelot. Trenul a oprit câteva minute în gara Sebeș. Fiindcă vizita se anunțase din timp, în gară așteptau toate oficialitățile importante ale orașului. Erau de față unchi mei, era și tata, eram și eu, încă în uniforma de șef militar al gării. Generalul Berthelot a dat mâna și cu tata (eu salutăm, alături)*”.³⁰

Perioada analizată se încheie cu o serie de considerații legate de mutarea familiei Pavel la Bistrița (în condițiile în care învățătorul Ioan Pavel a primit misiunea preluării conducerii inspectoratului școlar)³¹ și de posibilitatea continuării studiilor. Dorin Pavel s-a numărat printre primii 50 de bursieri ai Consiliului Dirigent, trimiși la studii în marile centre universitare ale Europei, în răstimpul dintre aprobarea bursei și plecarea în Elveția îndeplinind poziția de profesor suplinitor de matematică, fizică și muzică la școala germană din Bistrița³² (devenită, în anul 1923, Liceul de Stat „Alexandru Odobescu”).³³ În vara anului 1919 a plecat spre Elveția unde, la Zürich, și-a început studiile în cadrul Facultății de Electromecanică a Politehnicii, cu aceasta debutând un alt capitol din viața viitorului inginer, părinte al hidroenergeticii românești.

Pe lângă evenimentele prezentate în însemnările sale memorialistice, Dorin Pavel evocă și o serie de personalități ale vieții culturale din acea epocă, precum: profesorul și compozitorul Timotei Popovici (1870-1950),³⁴ „[...] *compozitor, bun teoretician, însă cam bolnăvicios [...] îi datorăm faptul că am devenit dirijorul unui cor în care erau studenți cu doi, trei sau patru ani mai mari ca mine, unii buni cântăreți*”;³⁵

³⁰ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 72.

³¹ *Ibidem*, p. 71.

³² *Ibidem*, p. 73.

³³ Iuliu-Marius Morariu, „Elevi ortodocși și greco-catolici de la Liceul de Stat „Alexandru Odobescu” din Bistrița, între anii 1925-1931”, în *Astra Salvensis*, an V, număr 9, 2017, p. 140.

³⁴ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2014, pp. 532-533.

³⁵ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 65.

cântăreata Veturia Mureșan (viitoare Goga),³⁶ verișoara sa, poreclită „*privighetoarea Transilvaniei*”,³⁷ căsătorită la momentul respectiv cu asesorul consistorial Lazăr Triteanu, viitor episcop al Romanului (1872-1953),³⁸ la rândul său evocat,³⁹ profesorul și compozitorul Augustin Bena (1880-1962),⁴⁰ unchiul său, „[...] *M-a întrebat ce planuri de viitor am. S-a interesat de studiile mele muzicale și m-a sfătuit să urmez Conservatorul. I-am răspuns că iubesc muzica din familie, dar că pe mine mă pasionează, încă de mic copil, ingineria și că doresc să urmez Politehnica. Îmi propuse să mă gândesc la Elveția, la Politehnica din Zürich. În definitiv, îmi zicea, matematica, ingineria se aseamănă cu muzica, cu compoziția muzicală și pe aceasta din urmă poți s-o cultivi și ca inginer. Am reținut sfatul său bun și l-am urmat*”.⁴¹

Însemnările memorialistice aparținând părintelui hidroenergeticii românești, Dorin Pavel, dincolo de latura tehnică sau didactică, dincolo de faptul că prezintă mici lacune (probabil datorită estompării amintirilor legate de această perioadă), constituie un veritabil izvor documentar referitor la experiența Marelui Război. Publicate, inițial, în anul 1976, reeditate în anul 2015 prin grija domnului profesor universitar doctor Mircea Bejan, acestea au fost abordate până acum, din păcate, doar din perspectiva realizărilor profesorului și inginerului Dorin Pavel, și mai puțin din acea a formării sale intelectuale în anii grei ai Marelui Război, a evenimentelor majore trăite de acesta și la care, într-o anumită măsură, a avut o contribuție. În mâinile unui istoric, însă, textul capătă valențe istoriografice, întrucât prezintă atât experiența belică a autorului, cât și evenimentele consumate în orașul Sebeș în anumite etape ale conflictului, îndeosebi în toamna și iarna anului 1918, un

³⁶ Mihai-Octavian Groza, „Galeria sebeșenilor uitați: Veturia Goga (1883-1979)”, în *Sebeșul povestit*, număr 3, 2014, pp. 38-41.

³⁷ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 65.

³⁸ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 670.

³⁹ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 62.

⁴⁰ Susana Coman Bosica, *Augustin Bena. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, passim.

⁴¹ Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, p. 66.

text care în contextul celebrării centenarului Marii Uniri și a personalităților implicate în realizarea acesteia se cerea reevaluat și valorificat.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

DORIN PAVEL

*Amintiri din anii Primului Război Mondial*⁴²

CAPITOLUL I LA KÚN KOLLÉGIUM

Am terminat în vara anului 1914 Gimnaziul Săsesc din Sebeș. Neexistând aici liceu, am reînceput discuțiile în familie cu privire la ceea ce aveam de făcut mai departe. Firesc ar fi fost să mă trimită la Liceul „[Andrei] Șaguna” din Brașov, școală veche, cu renume, unde învățaseră și frații mamei.⁴³ Liviu, Lionel, Longin, Liciniu, Lucian Blaga. Primul, deși era în acea vreme profesor de fizico-matematică acolo, nu mă putea primi, fiindcă avea familie grea. Pe de altă parte, părinții mei nu voiau să cheltuiască cu gazda banii care mergeau și acum pe casă.

Se pregăteau să vândă căsuța veche și să construiască una mai mare, în grădina celei vechi, tot în strada Suseni. Căutând o soluție pentru mine, cât mai ieftină pentru ei, au optat pentru „Kún Kollégium”,⁴⁴ un liceu unguresc de la Orăștie (la aproximativ 35 de kilometri la vest de Sebeș, cu legătură de tren). Pentru părinții mei acest liceu era cât se poate de convenabil. Tata m-a înscris la colegiu prin iunie 1914. Întorcându-se, apoi, de la Orăștie, unde înghițise și nelipsita propagandă a conducerii colegiului, ne spunea că masa elevilor este foarte bună la cantină, mai bună ca acasă, și că a văzut și câteva dormitoare unde fiecare elev își are dulăpșorul său, din fier. Îl înțeleg pe tata astăzi: el știa bine maghiara și nu putea realiza ce mă aștepta pe mine, care abia puteam lega trei cuvinte în limba lui

⁴² Titlul acestui corpus documentar a fost atribuit de autorul prezentului volum, cu mențiunea că s-au păstrat titlurile capitolelor extrase din *Arhitectura apelor*.

⁴³ Letiția, fiica preotului Izidor Blaga din Lancrăm.

⁴⁴ Astăzi Colegiul Național „Aurel Vlaicu” Orăștie.

Petőfi.⁴⁵ M-am trezit, astfel, într-o situație din cele mai critice. Ea n-a ținut, însă, decât până la finele clasei a V-a de liceu, când au venit războiul și sărăcia mizeria și criza alimentară din Austro-Ungaria și Germania.

Tata m-a dus la școală în septembrie 1914, deci după începerea primei conflagrații mondiale. M-a instalat într-una din sălile internatului, mi-a arătat unde-i cantina și apoi s-a grăbit să plece la tren, pentru a nu mai cheltui bani cu hotelul.

Am plâns amarnic când s-a închis poarta internatului și am rămas singur. Noi, elevii interni,⁴⁶ aveam de multe ori impresia că suntem niște prizonieri. Ieșeam numai duminica, încolonați, pentru a merge la biserică, în grupe (două religii), ori la plimbare. Pentru aceasta, traversam centrul, tot încolonați și ne refugiam într-un parc de la marginea orașului, spre vest. Era, de fapt, o pădurice cu bănci și poieni. Din nefericire, însă, bucuria lua sfârșit la prânz, când poarta se închidea iarăși în urma noastră.

Curtea internatului era destul de mică și îngrădită cu un zid de patru metri înălțime. Clădirea, foarte veche, se afla pe strada principală, lângă biserica reformată, pe drumul care ducea spre Deva. Cursurile se țineau în alt local, o construcție mai nouă, spațioasă, cu parter și două etaje. Era în preajma unei alei, paralelă cu șoseaua principală, și avea în spate un parc mare. Acolo mergeam dimineața și ne întorceam spre prânz, după cursuri. După-amiază nu se țineau niciodată ore.

⁴⁵ Sándor Petőfi (1823-1849): poet, scriitor, revoluționar, reprezentant al romantismului maghiar (a se vedea: Peter Nemes, „Reading the Plain and the Lake: Landscape in Hungarian Travel Literature”, în *Hungarian Studies*, număr XXIV, 2010, pp. 127-134). În timpul Revoluției de la 1848/1849, înrolat în armata generalului Bem, Sándor Petőfi a poposit de câteva ori la Sebeș unde, se pare că, la începutul lunii aprilie 1849, a scris poezia „Ki gandolná, ki mondana”/„Cine s-ar gândi, cine ar spune” (a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Pagini din istoria orașului Sebeș-momentul 1848-1849”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, p. 93).

⁴⁶ Elevi cazați în internatul școlar.

În internat nu auzeam vorbindu-se decât ungurește. Nici măcar o șoaptă nu răzbătea în românește ori în germană, deoarece erau limbi interzise în acest colegiu. Primisem o lovitură grea!

Cursurile n-au început din prima zi. Elevii abia soseau, era o forfotă nemaipomenită, apăreau mereu întârziați. Fiecare nou venit primea o saltea de sac și și-o umplea singur cu paie, din clăile aflate în curte. Băieții aveau între zece și optsprezece ani. Ascultam ce vorbeau, dar înțelegeam foarte puțin. Așa se face că primele două zile n-am vorbit deloc. După câteva zile, am găsit un prilej să intru în vorbă cu un român din a șasea, undeva într-un colț de curte, unde nu era nimeni. Se numea Medrea Ion, era cu un cap mai înalt decât mine, voinic, originar din comuna Gureni,⁴⁷ Râul Mare,⁴⁸ din Retezat. Umbla de mulți ani prin școlile ungurești. Cu el puteam schimba uneori câteva cuvinte în românește. Mai târziu am găsit și pe alții, ca frații Branga, din clasele inferioare, externi,⁴⁹ pe care îi întâlneam în clădirea școlii unde se țineau cursuri.

Îmi amintesc de prima dimineață de școală. Am plecat cu toți elevii interni spre școala nouă. Am găsit clasa noastră, a cincea liceală, și m-am vârat undeva, într-o bancă din spate. La prima oră de curs a intrat profesorul Görög Ferencz, director al liceului în acea vreme și, după cum am constatat ulterior, un adept al maghiarizării românilor. Toți cei cincizeci de elevi, câți eram în clasă, am sărit în picioare, în clipa intrării directorului. Era ora de istorie. Tot ce s-a spus atunci (n-am înțeles decât o mică parte), mi-a relatat elevul Medrea, pe ascuns. Görög a întrebat care-s noii veniți din alte școli. S-au ridicat vreo cinci. Un vecin mă ghionti să mă ridic. Directorul se uită la mine: „*De ce taci și nu răspunzi de unde vi?*”, mă întrebă el pe ungurește, încruntat. Nu îndrăzneam să-i răspund românește, așa că am bâiguit: „*Ich kann nicht ungarisch!*” („Nu cunosc limba maghiară!”). Apoi am explicat mai departe, tot în nemțește, că la gimnaziul săsesc noi n-am putut deprinde prea bine limba maghiară. Se înroșise la față

⁴⁷ Gureni, județul Hunedoara.

⁴⁸ Râul Mare, afluent al râului Strei.

⁴⁹ Elevi, localnici, care nu erau cazați în internatul școlar.

și dădea nervos din mâini, apoi s-a pornit să strige că nu e posibil ca un elev din Austro-Ungaria să nu cunoască limba statului. Mă mir că nu m-a pălmuțit, fiindcă atunci, cu șase decenii în urmă, bătaia era perfect legală în școală și i se acorda chiar un rol... educativ. După acest duș înghețat, am avut noroc că profesorul, enervat, n-a mai ținut prima sa lecție din program și a părăsit clasa. Elevii se uitau curioși la mine, dar fără răutate. Jumătate dintre ei erau români. Mă compătimeau sincer. Ceilalți, unguri, buni colegi, nu și-au manifestat niciun fel de resentiment. După aceea am fost întrebat și cercetat de alți profesori mai amabili, de pildă Krisztoff, de la maghiară, care a devenit în 1920 profesor la Universitatea din Cluj. La fel și profesorul de limba germană, Mayer. Ori alții care m-au ajutat foarte mult în primele luni de învățătură. Și era foarte grea această învățătură, mai ales că la latină, de pildă, trebuia să fac acum retroversiuni din maghiară. Am mai început și studiul elinei, din care trebuia, de asemenea, să traducem în maghiară. Era un adevărat calvar. Mă luptam cu trei limbi pe care nu le cunoșteam. În colegiu eram, însă, singurul care cunoșteam germana, fapt care îmi atrase simpatia lui Mayer și, ulterior, a prietenului său... directorul Görög. Am mai avut un sprijin: singurele două colege de clasă, Görög Margith și Mayer Juliska (fetele profesorilor) care, cu timpul, și-au influențat în bine părinții.

M-am obișnuit la „Kún Kollégium” să muncesc câte douăsprezece ore pe zi. Trebuia să memorez majoritatea cunoștințelor de la diverse materii mai întâi în ungurește și, evident, rezultatele mele nu s-au putut ridica peste calificativul suficient.

În primăvara anului 1915, începusem, însă, să vorbesc destul de bine „*limba statului*”. Notele deveneau acceptabile și nu apărea primejdia unei corigențe ori repetenții. Tot mai mult profesorii manifestau față de mine atenție și bunăvoință, deoarece își dădeau seama perfect de efortul considerabil pe care îl făceam. Diminețile, de la ora cinci până la șapte, timpul ceaiului, eu învățam, iarna, pe coridoare, primăvara și vara, prin curtea internatului. De asemenea, foloseam în același scop și pauzele, dimineața, între cursuri, iar după-

amiaza și seara orele de recreație. Cu cât începeam să pricep mai bine maghiara, cu atât mai ușoară devenea învățătura.

Programul de internat îmi convenea într-o măsură. După masa de prânz, de la orele 14 la 15, urma recreația, apoi două ore de „*silentium!*”, timp în care nimeni nu avea voie să părăsească sala de meditație ori dormitorul. Toată lumea își făcea lecțiile. După cină aveam o jumătate de oră liberă și o oră și jumătate de „*silentium!*”. Stingerea se făcea, întotdeauna, la fix orele 22.

În anii școlari următori, 1915-1916, 1916-1917, am dus-o ceva mai ușor, Deși vorbeam acum la fel de bine și corect ca toți elevii, totuși munceam cu mult mai mult, fiindcă studiam mai aprofundat algebra, geometria și fizica, necesare viitoarelor studii politehnice la care aspiram dintotdeauna. Aceste științe erau predate la un nivel cu totul nesatisfăcător în școlile umaniste.

După cum am spus, internatul era organizat după principii de disciplină foarte severă. Prin 1916-1917, disciplina, însă, a mai slăbit. Știrile de pe fronturi nu mai erau în măsură să stârnească entuziasmul. Clasele a șaptea și a opta se goliseră. Elevii de șaptesprezece ani împliniți erau „*asentați la armată*”. Așa se numea încorporarea și trimiterea lor urgentă pe fronturile din Rusia, Italia și Franța.

În 1915, am obținut permisiunea de a lua ore de pian în oraș, iar duminica dimineața de a merge în vizită la familia Branga, să exersez. Eram înrudit cu această familie prin Malvina Blaga, născută Herlea.

Cantina, denumită în acea vreme *convict*, devenise tot mai sărăcăcioasă prin 1916-1917. Dimineața ni se dădea un ceai fiert, din frunze de mure, culese tot de noi, elevii școlii, și câte o felie de pâine din făină amestecată jumătate cu țărățe și rumeguș. Carnea dispăru treptat de la mesele de prânz și de seară. Eram hrăniți doar cu ciorbă de cartofi, cu tocană de napi, fasole, toate amestecate bine cu boia de Seghedin. Ne ustura gura, ori nasul, după o asemenea mâncare. Bând mereu apă, aveam senzația de saț. De aici mi s-a tras gastrita de mai târziu și apoi ulcerul duodenal.

Beneficiind de aprecieri mai bune, după un an mi se permitea să cer, la masa atât de modestă, un supliment. Erau și alți elevi săraci care se bucurau de același „*privilegiu*”. La cantină, veneam la șefă cu blidul și o rugam: „*Ana Neni, mai dă-mi o ciorbă!*” (sau o tocană). Și ne dădea. Era simpatică, plină de omenie și făcea cât putea economii de porții din rația celor bogați, care primeau de acasă șunci, cârnați, cozonaci, prăjituri și fructe. Românii de prin satele din regiune primeau și ei câte o desagă de pâine de casă și slănină, care se putea păstra ușor mai mult timp. Eu n-am primit niciodată alimente de la părinți. O duceau și ei destul de greu...

De altfel, am învățat curând să mă descurc: încă din clasa a șasea preparam la germană elevii din clasele inferioare, îndeobște copii de bogătași și moșieri unguri. Directorul internatului încuraja această nouă îndeletnicire, cunoscând mai ales situația mea materială. Primeam adesea, în loc de creșteri, alimente.

Elevii unguri, colegii mei, se remarcău printr-un deosebit spirit de camaraderie. Erau politicoși, amabili. Când vreunul dintre ei primea o ladă cu alimente, aproape jumătate o împărțea cu colegii sau prietenii. Erau generoși, buni la suflet, dar, ce e drept, aveau și de unde. Familiilor lor nu li se rechiziționau alimente. Cei mai mulți dintre părinții lor ocupau posturi administrative mai mici sau mai mari.

Împărțirea unui pachet se efectua după un oarecare ritual. Erau poftiți prietenii și ceilalți colegi, se desfăcea lădița în prezența tuturor, se inventariau toate „*bogățiile*”, apoi destinatarul oferea ceea ce credea de cuviință că trebuie să se consume la masa comună. Ținea spre păstrare doar afumăturile, fructele neperisabile etc. Acestea erau depozitate în dulapul de fier, închis cu lacăt, unde-și ținea și hainele. Pentru cărți și rechizite, fiecare avea un sertar larg, tot din fier, sub pat. Șeful unei săli avea datoria să inspecteze periodic dulapul și sertarul. Trebuia ținută ordinea ca la armată. În fiecare schimb, se mai efectua un control zilnic. Unul dintre elevii mai mari era *aparitos*. Însoțit de un tânăr profesor care locuia permanent în internat, el inspecta toate sălile. Inspecția se făcea numai în cele două intervale de *silentium!* La intrarea în sală se striga

„*aparitos!*”. Și toți elevii trebuiau să se ridice în picioare. Vai de cel care nu era la masă și nu avea cartea și caietul în față.

La început, prin 1915-1916, aceste inspecții se făceau destul de riguros; mai târziu, prin 1916-1917, se instaură, după cum am mai spus, un climat mai blând, mai tolerant. Cam pe atunci am început să fiu și eu, o dată pe lună, *aparitos*.

Internatul nu a avut lumină electrică până în 1916. Doar școala nouă era racordată la linia care alimenta și o parte din Orăștie, de la modesta centrală de la Deva. Luminatul în cameră se făcea cu lămpi cu gaz.

Dimineața, înainte de ora șapte, alergam cu toții la spălătorie ori la baie. Iarna, coridoarele erau înghețate. Noi trebuia să ieșim numai în cămașă ori goi până la brâu, ca să ne spălăm cu apă rece. Se vede că așa se proceda în colegiile engleze, fiindcă ele serviseră de model lui „Kún Kollégium”. Fiecare dintre noi făceam cu schimbul, de serviciu, fie la curățatul lămpilor, fie la mătură, la spart lemne ori la șters praful. Eram o mică comunitate bine gospodărită și organizată.

Între mese și *silentium*, elevii alergau prin curtea îngrădită a școlii, iar dacă vremea era neprielnică, pe coridoare. Puțini erau cei care mai continuau să-și facă lecțiile. În aceste pauze eu îi puteam prepara pe cei mici, dați în grija mea, ori îi ajutam pe cei mari la germană, iar mai târziu la matematică și fizică. Unii preferau șahul. Alții lecturile din Petőfi, Jokai Mor,⁵⁰ traducerile din May,⁵¹ Cooper⁵² etc.

Se înțelege că în această viață comunitară se dezvoltau sentimente de frățietate, prieteniiile vârstei și, desigur, unele

⁵⁰ Mór Jókai (1825-1904): om politic, scriitor, revoluționar, reprezentant al romantismului maghiar (a se vedea: *Lexiconul biografic maghiar*, disponibil online la www.mek.oszk.hu, consultat la data de 13.III.2018, ora 15:55).

⁵¹ Karl Friedrich May (1842-1912): scriitor german, autorul celebrei serii *Winnetou* (a se vedea: www.wikipedia.org, consultat la data de 13.III.2018, ora 16:00).

⁵² James Fenimore Cooper (1789-1851): scriitor american, autor al unor romane istorice privind viața indienilor, cel mai celebru fiind *Ultimul Mobican* (a se vedea: *Ibidem*).

animozități. Mai spectaculoase erau neînțelegerile dintre camere, unele foarte hazlii. Astfel, unui elev care nu se bucura de simpatia colegilor i se sufla praf de tutun în nas, când adormea (procedeu se chema *tubac*). Bătăia între dormitoare, fiecare cu douăsprezece paturi, se făcea cu mături, perne, stropitul cu apă.

După introducerea luminii electrice în internat, legam cu sârme două paturi de fier în circuit. Venit în vizită, colegul care se nimerea să ne fie victimă era provocat să execute un exercițiu de bare între paturi. De obicei trucul reușea și respectivul era scuturat o secundă, fiindcă aveam întrerupătorul în mână și-i curmam repede supliciu. Alteori încheiam circuitul electric pe clanța ușii și făceam haz de spaima celor veniți să ne viziteze.

Într-o vreme s-au organizat, în clasele superioare, mici grupuri de elevi care-și ziceau *Stațiile*, alții *Fantomile*. Tâlcuiau farse, mai cu seamă profesorului din internat care făcea tuturor mizerii la inspecții. Fiind tânăr, pleca seara în vizită la familiile din oraș și nu-și găsea ușa camerei. *Stațiile* sau *Fantomile* i-o astupaseră cu dulapurile imense și grele din fier, de pe coridor. Profesorul să înnebunească, nu alta! Urca la etajul următor, crezând că a greșit adresa, dar inutil. Spre rușinea lui, era silit să apeleze la elevi.

În internat erau la acea vreme doi mari mâncăi. Între ei s-a organizat odată un concurs pe tema: cine înghite mai multe cremșnituri într-un timp limitat și fără să soarbă o picătură de apă. S-au pus pariuri în tot internatul. Cremșniturile respective erau din surogate, aproape indigeste, procurate de noi de la singura cofetărie din orașel. Cei doi concurenți au înghițit, de bine de rău, primele trei-patru prăjituri, dar apoi a mers din ce în ce mai greu. Noi ne tăvăleam de răs pe jos. A ieșit învingător Rimbas cu paisprezece prăjituri.

Tot în acea vreme făcusem rost de un aparat de fotografiat de pe timpul fraților Lumière.⁵³ Mi-l vânduse un fotograf cu șaizeci de coroane. Era un aparat din lemn, cu burduf din pânză cerată. Fotografiile mele erau neclare, dar nu aveam niciun alt concurent și

⁵³ Cu referire la celebrii Auguste și Louis Lumière.

deci lucram cu spor. Noaptea, când colegii din cameră încă dormeau, dezvoltam sub plapumă. Aceasta era partea hazoasă a lucrurilor. Dar nu trebuie uitată latura cealaltă, mai puțin senină, ba chiar întunecată, pe care numai entuziasmul, frenezia și vitalitatea tinereții mă ajutau să o suport cu relativă ușurință. Preocuparea pentru fotografiat m-a făcut să uit în acei ani de grijile și supărările pricinuite de război în satele noastre, în familie. Intrase în război și România. Unchiul Liciniu Blaga, ca ofițer român, plecase pe front. Vestile erau îngrijorătoare. După câteva succese în Transilvania, armata română se retrăsese spre Moldova. Fuseseră aduși la muncă și primii prizonieri români. Doi dintre ei tăiau lemne în curtea internatului. Aveau uniforme zdrențuite și sufereau de foame și frig. Deși era foarte periculos să iau legătura cu ei, totuși am reușit să strâng niște pâine și slănină, din pachetele elevilor, și să le arunc în zăpada unde lucrau. După puțin timp, au fost duși în altă parte.

Aminteam de familia învățătorului Branga, înrudit cu noi, care avusese amabilitatea să mă primească duminicile în vizită, ca să exersez la pian. Avea trei fete și doi băieți gemeni, Romulus și Remus. Mai văzusem gemeni, dar atât de greu de deosebit, nu! Cu neputință să remarci chiar și cea mai mică diferență. Erau cu patru ani mai mici decât mine. În familia Branga numai sora cea mai tânără, Roma (nume curios, dar așa o chema), îi putea distinge pe Romulus de Remus. În școală se făcea mult haz de Romi și Remi. Profesorilor nu le convenea asemănarea extraordinară dintre ei și le-au cerut să poarte haine diferite. Numai că ei nu doreau să fie identificați și speculau cât puteau asemănarea. Unul avea aptitudini pentru materiile umaniste, pentru latină, celălalt pentru fizico-matematici. Bănuind când le venea rândul la ascultat, își schimbau vestonul și luau note bune amândoi, la majoritatea materiilor.

Încă din perioada gimnazială la Sebeș, ne plăcea nouă, băieților, să căutăm pe Dealul Roșu⁵⁴ cărămizi, țigle și olane sparte, care aveau încrustate litere și numere romane, provenind, după cum afirmau profesorii noștri, de la un vechi castru de lângă Sebesia

⁵⁴ Râpa Roșie.

(Sebeș). Spre Lancrăm se afla un fost drum strategic roman, tăiat de râu. Fusese probabil unul dintre drumurile principale folosite de legiuni, drumuri care legau Valea Oltului de Mureș și de Grădiște. Fundația era din blocuri uriașe de piatră, peste care se așternuseră bolovani de râu, apoi pietriș. Noi vedeam secționat drumul de taluzul râului. Cu un bun prieten, Geza Molnar, coleg extern din clasa a șasea, am făcut într-o zi o excursie. Am mers pe jos până în zona actualelor băi Geoagiu. Luasem o raniță cu merinde, pâine și slănină. Colindând prin păduri, am descoperit o baie romană în aer liber, care făcuse parte, probabil, dintr-o construcție mai mare. Bazinul, cam de patru metri, era căptușit cu marmură albă. Câteva plăci căzuseră în apa cristalină. Ne-am dat seama că erau ape termale și în jur numai izvoare. Ceva mai jos erau un fel de băi, amenajate în case țărănești, adică acolo unde sunt azi băile Geoagiu. Își dădea seama oare colegul că acestea erau urme ale romanizării Daciei și prin contopirea romanilor cu dacii s-a născut, de-a lungul unei lungi perioade de timp, poporul român? Ceea ce ni se oferea privirii era o concretă și grăitoare dovadă a adevărului pe care-l proclamau istoricii români în legătură cu originea poporului nostru și pulveriza susținerile eronate ale lui Görög.

La începutul anului 1917, direcția colegiului a anunțat, prin Mayer, care făcea cu noi exerciții de trageri cu arma, că elevii cei mai buni și robuști se puteau înscrie pentru *Theresianum*. Aceasta era cea mai renumită școală austro-ungară de cadeti, destinați a deveni ofițeri de Stat Major. Din îndemnul inimii și la sfatul părintesc, am refuzat categoric oferta. Pentru mine și ai mei se deschideau alte perspective.

CAPITOLUL II MARILE VACANȚE

Îmi petreceam acasă, pe an, peste o sută de zile, dacă ar fi să le adun pe cele din vacanța de iarnă, din cea de primăvară și apoi pe cele ale vacanței mari. Dar masa era la fel de sărăcăcioasă la părinți ca și cea de la internat, mai ales după iarna lui 1915-1916. Din această cauză plecam la Lancrăm, unde țărani încă mai aveau alimente și se

mai puteau descurca, ascunzând ce puteau de lăcomia jandarmilor. Pe acești jandarmi îi revăd și azi cu ochii minții: bine hrăniți și voinici, cu pușca pe umăr, cu penele de cocoș de pe coif fluturând în vânt. Statul austro-ungar făcea toate sacrificiile pentru ei, deoarece prin aceștia căutau să înăbușe aspirațiile de libertate ale atâtor naționalități asuprite, între care cea mai numeroasă era cea a românilor din Transilvania și Banat. De altfel, nici pe fronturile din Franța sau Rusia nu mai erau duși românii, fiindcă, la fel ca mulți dintre minoritari, siliți să lupte pentru o cauză ce nu era a lor, dezertau.

Până prin 1917-1918 se anunțau numai victorii austro-ungare, astfel că noi n-am aflat decât târziu că în primăvara anului 1917 izbucnise revoluția în Rusia, că se constituie un guvern provizoriu sub Kerenski⁵⁵ și că în toamnă avusese loc cel mai important eveniment al erei moderne: Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Faptul apare explicabil, dacă ținem seama că nu exista pe atunci o presă românească în Transilvania și că adevărul era ținut sub obroc.

Dar să revin la primele mele vacanțe, cele ale anilor 1914-1916, la Sebeș. Situația națională a românilor rămăsese aceeași, cu excepția câtorva intelectuali care se bucurau, totuși, de un oarecare respect.

La Sebeș, una dintre preocupările mele de vacanță era activitatea clandestină în cadrul „Asociației Elevilor și Studenților Români”. Se organizau șezători, citeam cărți aduse de peste munți, de la București, jucam în mici spectacole după piese de Caragiale sau alți scriitori români. Locul în care se desfășurau aceste șezători era fie în pădurile de la sud de Sebeș, fie sub arini canalului morii.

⁵⁵ Aleksandr Fiodorovici Kerenski (1881-1970): avocat, politician rus, membru al Partidului Socialist Revoluționar, președinte al guvernului provizoriu, instaurat în luna iulie 1917, înălțurat în luna noiembrie a aceluiași an de revoluția bolșevică, emigrant în Franța, mai apoi în Statele Unite ale Americii, profesor al Universității Stanford (a se vedea: Anet Claude, *La Révolution russe, volume 2, Grandeur et décadence d'Alexandre Feodorovitch Kerenski, l'affaire Kornilof, le Grand Jour et le Coup d'Etat: juin-novembre 1917*, Paris, Payot, 1918).

Pe stradă, deși nu ne era permis să vorbim în românește, nu respectam această interdicție, iar când vedeam un jandarm coboram vocea până la șoaptă. După intrarea României în război, în 1916, situația a devenit și mai gravă. Dacă ne aflam în oraș doi-trei elevi români și discutam românește, jandarmii ne duceau de îndată la postul cel mai apropiat. Între 1916-1918, am stat de mai multe ori câte o noapte la arest, în cazarma jandarmeriei din strada Sicularum,⁵⁶ în apropiere de gară. În octombrie 1918, noi, elevii și studenții români, am atacat această cazarmă, i-am dezarmat pe jandarmi și i-am trimis dincolo de Arad.

Bineînțeles că după vara anului 1916 n-am renunțat la activitatea din asociația noastră. Erau înscriși în ea Silviu Cărpinișan, Petre Ursu, Nicolae Ursu, Valeriu Henegariu, Gilu și Sergiu Medeanu, Nicolae Maniu, Avram Chirca, Ion Breazu din Laz și alții ca prietenele Veturia Cărpinișan, Fircu Moga, Melania Ursu, Olga Săbăduș, Jeny Moga, Mărioara Ciorba, Maria Tincu și altele.

În vara anului 1917 am fost „*asentat*” și repartizat la Regimentul de Honvezi din Alba-Iulia. Tata a și început o acțiune de recuperare a mea prin asesorul mitropoliei din Sibiu, Triteanu⁵⁷ (căsătorit pe atunci cu verișoara mamei, Veturia născută Mureșanu). Deja tuns și îmbrăcat militar la Alba-Iulia, m-am trezit, pe la mijlocul lui august 1917, cu tata sosind din Sibiu și aducând un certificat din care reieșea că, sunt... student teolog la Seminarul „Andrei Șaguna”. Colonelul ungar, căruia tata i-a înmănat certificatul, să turbe de necaz, nu altceva! Zbiera la noi blestemând legea care scutea de serviciu militar obligatoriu preoții și studenții teologi, indiferent de

⁵⁶ Astăzi bulevardul Lucian Blaga.

⁵⁷ Lazăr Triteanu (1872-1953): teolog, om politic român, hirotonit preot în 5 august 1910 de mitropolitul Ioan Mețianu, primul soț al Veturiei Mureșan (mai târziu Veturia Goga), delegat la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, membru al Marelui Sfat Național, vicar al Episcopiei Râmnicului (1922-1923) și episcop al Romanului până în august 1947, când a fost obligat să se retragă din scaun de autoritățile comuniste (a se vedea: Mircea Păcurariu, „Asesorul consistorial Lazăr Triteanu-episcopul Lucian al Romanului”, în Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, pp. 391-394).

religia căreia îi aparțineau. Exista în regiment câte un preot, dar era voluntar necombatant.⁵⁸ Scăpați pe poarta cazărni, după morala zbierată a colonelului, eram nespuse de bine dispuși. Am râs, veselii, până în Lancrăm și apoi am plecat la Sebeș. S-au veselit cu noi și neamurile din Lancrăm. „*Vezi, se lăuda tata, și-am spus eu în 1914 că se duce de răpă Austro-Ungaria... De aceea era așa de furios colonelul. Simte că partida-i pierdută*”. Eu am scăpat de pe front, dar regret și astăzi că jumătate dintre colegii și prietenii mei români, din contingentul meu, au murit pe baricadele șubredului imperiu unde fuseseră târâți împotriva voinței lor.

Austro-Ungaria n-a mai putut rezista deingoladei la care ajunsese la începutul secolului nostru. Lipsa libertăților fundamentale l-a adus în pragul prăbușirii, iar inegalitatea națională și socială a provocat sfârșitul imperiului.

Puținele zile care-mi rămăseseră până la plecarea la Seminar mi le-am petrecut cu prietenii din Sebeș și Lancrăm.

La 15 septembrie 1917, încheind încă o etapă a învățaturii mele, mă pregăteam de plecare. Aveam emoții, fiindcă nu mai fusesem niciodată până atunci la Sibiu și nici într-un alt oraș mai mare (exceptând Alba-Iulia și Orăștie).

⁵⁸ Despre activitatea preoților militari în anii Primului Război Mondial, a se vedea: Mihai-Octavian Groza, „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 532-545; Ionela Zaharia, „The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary. Their Activities on the Italian Front”, în *Transylvanian Review*, volum XXII, număr 4, 2014, pp. 43-54; Ionela Zaharia, „Clerul militar român din Austro-Ungaria (1914-1918)”, în *Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României*, „General Paul Teodorescu”, an II, număr 1, 2005, pp. 119-123.

CAPITOLUL III SEMINARIST ÎN SIBIU

Sosi și ziua plecării. Am călătorit cu trenul vreme de trei ore până la Sibiu, pe o distanță de numai 74 de kilometri. Ajuns la destinație, am colindat orașul în lung și-n lat. Prima impresie a fost dintre cele mai plăcute.

M-am prezentat la secretariatul Seminarului Teologic. Acolo mi s-a comunicat că aprobarea înscrierii cu doar șapte clase absolvite este valabilă numai pentru un an de seminar și că trebuia să termin, în paralel, clasa a opta și să dau bacalaureatul. De fapt, din cei circa cincizeci de tineri înscriși în primul an, peste jumătate aveau șapte clase liceale. Se salvaseră, ca și mine, de războiul în care și-ar fi putut pierde viața, luptând pentru o cauză străină.

Îmi priveam cu multă curiozitate colegii, mai cu seamă pe cei care veniseră de pe front și aveau gradul de stegari în armata austro-ungară.

Cu toată mizeria războiului și a slabei alimentații de la cantina Seminarului (mai slabă chiar decât aceea din colegiu), noi seminaristi din cei trei ani de studii, eram surprinzător de voioși. Mulți primeau alimente de-acasă. Faptul că am scăpat de război ne dădea o veselie nestinsă, ne dispunea la tot felul de șotii și glume.

Internatul nu era obligatoriu. Cine își putea permite luxul de a închiria o cameră, se instala la o gazdă cu casă și masă. Eu am fost intern până prin aprilie 1918. Atunci m-am mutat, împreună cu vărul Bena, din anul al doilea, la Netti-neni, văduva preotului Mureșanu, mătușa mamei mele. Cu Teofil Bena, numit între intimi Filu, m-am înțeles bine. Fiindcă era văr cu mama mea, îi spuneam unchiule, cu toate că între noi diferența era de un an. Când mă prezenta cuiva, vreunei domnișoare, spunea: „*Vi-l recomand pe nepotul meu*”. Netti-neni locuia singură într-un apartament, lângă parcul unde se aflau Teatrul și Opera germană a Sibiului. Masa o luam, în continuare, la cantina Seminarului, din fața catedralei.

Dimineața, înainte de ceai, priveam zilnic, de la șapte la opt, utrenia.¹ Veneam cu stomacul gol și înghețați de frig. După masă, ne aștepta vecernia,² de la orele 16 la 18. Aceste ore, petrecute în catedrala înghețată, erau un supliciu pentru noi. De altfel, iarna anilor 1917-1918 a fost foarte grea. Când eram mic, suportam slujba bisericii pentru colaci, lumânări și bănuți. Acum, însă, îmi trecuse limita răbdării. Poate că temperatura frigorifică din catedrală a făcut să încolțească sămânța ateismului în mine, cert este că am ocolit apoi biserica tot restul vieții, act cel puțin bizar pentru un strănepot de preoți. Aparțineam, însă, generației născute la începutul secolului marilor descoperiri științifice. De fapt, n-am fost singurul: dintre cei cincizeci de seminariști, patruzeci au părăsit seminarul după evenimentele din toamna anului 1918.

Reîntorși de la utrenie, înghețați de frigul umed din catedrală, primeam ceaiul din frunze de mure (acesta era singurul care se găsea în întreaga Austro-Ungarie după 1916) sau surogatul de „cafea” din orz prăjit, cu o felie de pâine neagră, făcută din amestecuri dubioase. Urmau apoi cursurile. Exista între ele unul numit *Apologetica*, la care învățam modurile de combatere a... ateismului. Cursul era ținut de profesorul Nicolae Bălan,³ mitropolitul de mai târziu. Interesant, într-un fel, era cursul intitulat *Exegetica*, o comentare critică a *Bibliei*, pe care noi o parcurgeam în exemplare editate în chirilice, curs ținut de eruditul profesor Căndea,⁴ om pedant și distrat. Alte cursuri, însă,

¹ Slujbă religioasă oficiată în Biserica Ortodoxă înaintea Sfintei Liturghii.

² Slujbă religioasă oficiată în Biserica Ortodoxă în ajunul sau în ziua unei sărbători bisericești.

³ Nicolae Bălan (1882-1955): cleric ortodox român, profesor al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, membru al Sinodului Arhiepiscopiei Sibiului și în Congresul Național Bisericesc al Mitropoliei Ardealului, fondator și redactor al „Revistei Teologice”, mitropolit al Ardealului, membru în comitetul central al Asociației ASTRA, membru de onoare al Academiei Române (a se vedea: Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 50-51).

⁴ Romulus Căndea (1886-1973): istoric român, profesor al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, al Universității din Cernăuți, mai apoi al Universității din Cluj, membru laic în Adunarea Eparhială a Arhiepiscopiei Cernăuților și în Congresul

privind chestiuni bisericești sau laice, erau banale și plicticoase. Exista unul cu totul hazliu: trata tema comportamentului social al viitorului preot; alegerea viitoarei... preotese era un capitol care provoca zâmbete și chiar râsul nestăpânit. Între altele, ne era dat să ascultăm (cu parfumul de grai ardelenesc): „Ș-apăi să nu-mi umblați după fata faină, nici după zestre... Să fie, colo, zdravănă, să vă to[a]rne niscai copii sănătoși...” și multe altele de felul acesta.

Profesor de muzică era Timotei Popovici,⁵ compozitor, bun teoretician, însă cam bolnăvicios. Din această cauză lipsea deseori. Mi-aduc aminte prima sa lecție de teoria sunetelor. Explica faptul că urechea umană percepe numai un anumit număr de vibrații și că tonurile foarte joase nu se pot distinge. Ca să exemplifice, apăsă una dintre clapele pianului. Din capătul celălalt al clasei am rostit prompt: „Re!”. Profesorul se opri mirat, dar consideră că i se păruse și mai dădu un ton. Din nou, am rostit la fel de prompt: „Fa!”. Profesorul se supără: „Asta-i culmea! Ia vino dumneata încoace!”. M-am apropiat de el și, astfel, a aflat din răspunsurile la întrebările lui că făcusem muzică, că urmasem aproape întreaga *Harmonielehre* a lui Damm și noțiunile de contrapunct, cu exerciții de compoziție. Mă rugă pe loc să-l ajut la dirijatul corului Seminarului. Acestei întâmplări, în care lipsa de stăpânire, impulsul juvenil au jucat rolul principal, îi datorez faptul că am devenit dirijorul unui cor în care erau studenți cu doi, trei și patru ani mai mari ca mine, unii buni cântăreți. Mă bucura, însă, faptul că aveam astfel posibilitatea să cânt la pian. Ba am mai luat câteva lecții de teoria armoniei și a contrapunctului de la organistul (pe atunci foarte tânăr) Dreschler, care își făcea studiile în Germania. O mare cântăreață era însă fiica mătușii, Veturia Mureșeanu, numită privighetoarea Transilvaniei, în 1912. Cântase și

Național Bisericesc, deputat, senator, membru corespondent al Academiei Române (a se vedea: *Ibidem*, pp. 120-121).

⁵ Timotei Popovici (1870-1950): cleric ortodox român, compozitor, profesor al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, dirijorul corului catedralei mitropolitane din Sibiu (a se vedea: *Ibidem*, pp. 532-533).

la Bayreuth,⁶ unde fusese bine apreciată de urmașii lui Richard Wagner.

M-am întâlnit, în acea perioadă, cu vărul mamei, Augustin Bena,⁷ muzicianul, care tocmai îl vizitase la Sibiu pe fratele său mai mic, Teofil. Era în primăvara anului 1918, toată lumea aștepta sfârșitul iminent al războiului și al Imperiului Habsburgic. M-a întrebat ce planuri de viitor am. S-a interesat de studiile mele muzicale și m-a sfătuit să urmez Conservatorul. I-am răspuns că iubesc muzica din familie, dar că pe mine mă pasionează, încă de mic copil, ingineria și că doresc să urmez Politehnica. Îmi propusese să mă gândesc la Elveția, la Politehnica din Zürich. „În definitiv, îmi zicea, matematica, ingineria se aseamănă cu muzica, cu compoziția muzicală, și pe aceasta din urmă poți s-o cultivi și ca inginer”. Am reținut sfatul său bun și l-am urmat.

La finele lui ianuarie 1918 s-a anunțat o sesiune de bacalaureat, în Brașov, pentru militari și cel la cursurile fără frecvență. Fiindcă mă pregătisem toată vara, m-am prezentat și eu. Eram puțini candidați: câțiva ofițeri veniți de pe front, noi cei trei studenți teologi și domnișoara Moșoiu, nepoata cunoscutului general.⁸ În comparație cu elevii care urmaseră cursul de zi la Liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, eram slab pregătit la latină și greacă. Dintre examinatori, profesorul de latină avea însă o „metodă”, grație căreia examenul devenea mai lesnicios pentru cei ce-o cunoșteau. Întreba pe câte un candidat: „De unde ești?”, iar elevul respectiv, știindu-i nărvul, răspundea: „Apoi din cutare loc”. „Aha, se înviora profesorul, la voi sunt niște burdufuri de brânză extraordinare!” sau „La voi cresc porcii aceia foarte frumoși, de Bazna...” și așa mai departe. Elevul preda ploconul și trecea cu bine examenul. Necunoscându-i obiceiurile, a trebuit să mă

⁶ Oraș în Germania, landul Baden.

⁷ Augustin Bena (1880-1962): preot, compozitor român, profesor al Institutului Teologic-Pedagogic din Sibiu, al Gimnaziului Grăniceresc din Năsăud, mai apoi al Conservatorului din Cluj, doctor în filosofie și litere, rector al Academiei de Muzică și Artă Dramatică din Cluj (a se vedea: Susana Coman Bosica, *Augustin Bena. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000).

⁸ Cu referire la generalul Traian Moșoiu.

chinuiesc cu un text din Ovidiu⁹ și să iau doar „*satisfăcător*”. Din fericire, cu o zi înainte de examenul de limbă greacă, am aflat de la un elev că profesorul avea câteodată inspirația de a-l pune pe candidat să recite un vers din *Iliada* sau din *Odiseea*, la alegere, pentru analiză. Am învățat deci și eu câteva versuri, la întâmplare, din cele două opere și, într-adevăr, am avut noroc, „*Știi vreun vers din Iliada?*”, a venit întrebarea salvatoare. Am trecut, deci, și examenul de greacă. La matematică și fizică, unde era profesor tânărul Crișan, n-am răspuns strălucit la toate întrebările, dar am luat cu bine examenul. A fost și îngăduitor. O surpriză pentru noi a fost examenul de matematici și cel de fizică al domnișoarei Moșoiu, care s-a prezentat excepțional. A obținut de două ori, foarte bine.

Luasem, deci, și bacalaureatul, dar nu așa cum aș fi dorit eu, care nu beneficiasem de niciun an de școală românească. Am primit diploma dublă: una în latină și alta în maghiară, fiindcă încă eram cetățeni ai Imperiului Austro-Ungar. Ne-am fotografiat, după examene, cu profesorii, „*seria de război 1918*”, apoi ne-am dus la o cofetărie să sărbătorim succesul. Desigur, numai noi, colegii. Atunci am observat că domnișoara Moșoiu avea verighetă. Ne-a mărturisit, după multe ezitări, că este logodită cu... profesorul Crișan! Cel de la bacalaureat... Vestea a provocat veselia și multă bună dispoziție printre noi. Am felicitat-o încă o dată. De altfel, fusese o elevă eminentă a Liceului „Andrei Șaguna”, la toate materiile, deci nu putea fi bănuită de protecție.

M-am reîntors la Seminar după bacalaureat. În iunie 1918 am terminat anul întâi, am trecut în cel de-al doilea, dar după ce l-am început, în septembrie, l-am întrerupt definitiv la 1 octombrie 1918, odată cu prăbușirea Austro-Ungariei.

⁹ Publius Ovidius Naso (43 î. Hr.-17 d. Hr.): poet roman, considerat unul dintre clasicii literaturii latine, exilat de împăratul Augustus la Tomis, pe malurile Mării Negre (a se vedea: Nicolae Lascu, „Amintirea poetului Ovidiu la Constanța”, în *Pontica*, număr 2, 2012, pp. 339-358).

Îmi dă inima ghes¹⁰ să mai povestesc câteva amintiri plăcute din vremea Seminarului sibian. Scăpat de bacalaureat, aveam acum mai mult timp liber, mai ales seara.

Era în Sibiu un teatru săsesc, destul de bun, de promenadă. Cum pentru noi studenții, ca și pentru elevii de liceu, biletele erau foarte ieftine, frecventam teatrul de două-trei ori pe săptămână. Mergeam la spectacole cu piese de Schiller,¹¹ Lessing,¹² Hauptmann,¹³ ba uneori și la operetă.

Duminicile ieșeam pe promenadă cu fetele din Sebeș care veniseră la școală, în Sibiu: Veturia Cărpinișan, Fircuța Moga, colege de-ale lor și colegi de-ai noștri. Mergeam cu tramvaiul și în *Junger Wald*, la Pădurea, cum se numea pe atunci. Îmi cumpărasem o chitară și cântam adesea, spre bucuria prietenilor și prietenelor din Sebeș.

O atracție pentru noi o constituia și Muzeul Bruckenthal. L-am vizitat în repetate rânduri, admirându-i bogățiile. Deși scurtă, perioada șederii în Sibiu mi-a fost de real folos pentru cultura generală. M-am putut integra mai ușor evenimentelor, mi-am precizat cu mai multă fermitate drumul pe care intenționam să-l străbat în viață, mi-am oțelit dorința de a urma studii ingineresti.

CAPITOLUL IV ÎN ANUL MARII UNIRI A TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Terminând primul an de Seminar teologic, la mijlocul lunii iunie a anului 1918, m-am reîntors la Sebeș, apoi la Lančrăm,

¹⁰ „Ghes”: „Îndemn”.

¹¹ Friedrich Schiller (1759-1805): medic, poet, dramaturg, reprezentant al romantismului german (a se vedea: www.wikipedia.org, consultat la data de 13.III.2018, ora 18:00).

¹² Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781): filosof, scriitor, reprezentant al iluminismului german (a se vedea: *Ibidem*).

¹³ Gerhart Hauptmann (1862-1946): dramaturg german, laureat al Premiului Nobel (a se vedea: *Ibidem*).

refăcându-mă după efortul depus pentru luarea bacalaureatului, ca și după lunile de mizerie din căminul Seminarului, ori după lungile ore de vecernii și utrenii din catedrala sibiană. Acasă ajutam la culesul grădinilor atâtor neamuri și eram răsplătit cum se cuvine. De pe front nu veniseră încă demobilizații, dar erau deja destui dezertori, mai ales pe frontul austro-rus.

De prin 1915, țărani transilvăneni găsiseră tot felul de „tebnici” pentru a-și ascunde de rechiziții produsele alimentare: grâul, porumbul, cartofii, afumăturile, vinul și rachiul. La fel făceau și țărani din Sebeș, dar părinții mei nu erau producători și n-aveau ce ascunde. Erau ajutați, însă, de prietenii din „Uniunea Meseriașilor și Negustorilor”, al cărei secretar era tata, ca și de contribuțiile modeste încasate de la paza viilor.

Poate părea curios astăzi, când nu ne imaginăm universul decât integrat unui sistem complex informațional, faptul că în vara lui 1918 nu se știa încă nimic precis în legătură cu situația fronturilor. Aceasta era, însă, pe atunci realitatea. Dezertorii afirmau că așa-zisele „*retrageri strategice*” ale nemților, austriecilor și ungarilor erau, de fapt, adevărate dezastre. De asemenea, se vorbea că pe fronturile din Moldova românii ar fi început ofensiva la Mărășești și Oituz. Toate acestea erau știri vagi și abia în 1919 ni s-au dezvăluit adevăratele stări de lucruri.

Totuși, prin iulie 1918, optimismul românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni era aproape general. Încă din 1916, asociația noastră din Sebeș, de care am pomenit mai înainte, s-a completat permanent cu elevi și studenți noi, deși mulți erau pe front. Alesesem președinte pe Silviu Cărpinișan, absolvent al Seminarului din Sibiu. Eu eram secretar. E vorba de scurta perioadă din iulie până în decembrie 1918. Membrii asociației erau nu numai sebeșeni, ci și elevi și studenți din mai toate satele fostelor plăși Sebeș și Alba-Iulia.

Mulți tineri intelectuali români erau pe front. Lucian Blaga, care absolvise Seminarul, era prin 1918 la Universitatea din Viena și în vacanțe nu se mai ocupa de asociație. Își scria primele opere literare și filosofice.

Asociația noastră a organizat reprezentații teatrale la școala română, antrenând și câteva eleve românce, din Sebeș. Jandarmilor le scăzuse entuziasmul și, deși încă mai umblau pe străzi, nu ne mai bruscau. Poate îi cuprinsese și pe ei pesimismul politic... Noi ne petreceam zilele calde ale vacanței, în 1918, ca și-n ceilalți ani, la canalul de sub arini, pe râul Sebeș, ori în Lanocrăm. Prin august, încă am mai făcut excursii în sus, pe valea Sebeșului, la Petrești,¹⁴ Sebeșel,¹⁵ Săsciori,¹⁶ Laz,¹⁷ Căpâlna¹⁸ și Șugag,¹⁹ ultimul sat din munți.

În primele zile ale lui septembrie, s-a întors de la Viena unchiul Lionel Blaga, doctor în drept, atunci ofițer în permisie, și Lucian Blaga, student. Avea să ajungă doctor în filosofie în 1920. Ne spuneau că războiul este ca și sfârșit.

Sosi și vremea să plec la Sibiu, cu toate că știam că s-a terminat cu studiul teologiei. Revenit la Seminar, n-am mai apucat să stau decât două săptămâni, deoarece, aflând că în oraș s-a înființat un comandament al primei gărzii românești naționale, mi-am scos toate actele și m-am prezentat acolo. Am găsit comandamentul forfotind de ofițeri români transilvăneni, care părăsiseră armata austro-ungară, ca și de mulți colegi seminariști. M-am înrolat și eu de îndată. Purtam aceleași uniforme ca ale soldaților din armata austro-ungară, doar că pe brațul stâng aveam un însemn tricolor. După un foarte scurt instructaj, am primit întâia mea misiune, aceea de a pleca la Sebeș, ca să înrolez soldați români dezertori din armata austro-ungară. Am fost numit șeful militar al găzii Sebeș și mi s-a plătit și prima soldă.

Noii soldați ai găzilor românești erau trimiși din Sibiu la alte gări, constituind detașamente în orașele din județul Sibiu, Alba-Iulia, Sighișoara. Rostul acestor detașamente, formate din soldați ardeleni, care soseau în tot mai mare număr de pe diferite fronturi, era de a asigura paza viitoarelor primării române, care trebuiau să preia

¹⁴ Astăzi parte componentă a municipiului Sebeș, județul Alba.

¹⁵ Sebeșel, județul Alba.

¹⁶ Săsciori, județul Alba.

¹⁷ Laz, județul Alba.

¹⁸ Căpâlna, județul Alba.

¹⁹ Șugag, județul Alba.

puterea de la vechea administrație. Este ceea ce am făcut și eu la Sebeș. Am găsit ușor primii douăzeci de ostași pentru gara Sebeș, printre prietenii din cartierul românesc. M-am instalat în biroul fostului șef de gară, din stația Sebeș, și l-am numit în locul lui pe impiegatul Codartcea. Azi gara Sebeș pare modestă și fără importanță, dar atunci avea o însemnătate strategică deosebită. Pe aici se retrăgeau, de pe fronturile din Valea Oltului, germanii, austriicii și unгурii, în garnituri de tren supraîncărcate. Alte treburi urmau ruta Brașov-Teiuș-Cluj sau Teiuș-Arad. Pe urmă funcționa la Petrești fabrica de hârtie. Aceasta avea și ea linie directă cu triajul Sebeș; era o fabrică renumită prin calitatea hârtiei pe care o producea pentru cancelariile imperiale, pentru producția de carte de lux de la Budapesta și Viena. Având cu comandamentul gărzilor și cu gara Sibiu legătură telegrafică, am raportat că la Petrești erau încărcate vreo douăzeci de vagoane de hârtie, că mai exista un stoc mare în fabrică și că muncitorii români de acolo semnalau intenția direcției de a demonta mașinile și utilajele mai valoroase și de a le trimite spre vest. Era, probabil, un ordin venit de la Budapesta. Am primit de la Sibiu dispoziția să nu lăsăm să treacă spre vest niciun fel de mărfuri ori garnituri încărcate cu utilaje, nu numai dinspre Petrești, dar și de pe linia Brașov-Sibiu-Sebeș-Vințul-de-Jos. Detașamentul nostru din gărzile române ardelenе ale Sebeșului s-a numărat printre primele care, urmând exemplul Sibiului, au preluat puterea, scurt timp după 1 octombrie 1918. Am primit mai târziu, și o decorație pentru serviciile patriotice din garda națională. Aproape simultan cu instalarea noastră la gară, d[octo]r Lionel Blaga, fost locotenent în armata austro-ungară, a sosit cu alt detașament la comandatura pieței Sebeș. La adunarea populară organizată în piața orașului, au venit mii de români din Sebeș și din satele din împrejurimi. Lionel Blaga le-a vorbit de separarea Transilvaniei de Ungaria, de preluarea de către România a puterii administrative. Trebuia să ia cuvântul și Lucian Blaga. S-a urcat pe schela improvizată ca tribună, dar, sugrumat de emoție, n-a putut scoate un cuvânt. Am ținut, în schimb, eu o scurtă cuvântare din partea gărzilor, apelând la toți soldații reîntorși de pe front, cerându-le să se înscrie în gărzi, pentru a urgenta schimbarea

administrației vechi cu cea românească. În aclamațiile cetățenilor sebeșeni, a fost ales, provizoriu, ca primar al orașului Lionel Blaga, iar în funcția de comandant al pieței a fost ales locotenentul Tecău, coleg de clasă și prieten de-al lui Lucian Blaga.

Într-o seară, am văzut coborând, dintr-un tren venit de la Sibiu, un ofițer român, primul pe care îl vedeam, cu gradul de locotenent. M-am apropiat de el să-l întâmpin (eram de serviciu la gară în acea noapte), în uniformă austro-ungară, cu tricolor la braț. Dar tocmai când voiam să pronunț formula de prezentare, l-am recunoscut: era unchiul meu! Am exclamat: „*Liciniu!*”. Lui i-a fost greu să mă recunoască, întrucât nu mă mai văzuse din 1913, când trecuse clandestin în România. Se înțelege că am lăsat serviciul din acea noapte în seama altui coleg de la gară și l-am condus acasă la noi, unde mai locuiau, provizoriu, bunica și unchiul Lionel și Lucian. În noaptea aceea n-a mai dormit nimeni. Plângea și râdea pe rând, povestindu-ne cum a dus-o la București, pe fronturi, și cum a scăpat cu viață din multe împrejurări grele.

La începutul lui noiembrie începu să bântuie gripa spaniolă. Au căzut multe victime. Virusul provenea de pe front și nu se cunoștea niciun vaccin împotriva lui. Nu m-am îmbolnăvit decât eu din familia noastră, însă, într-o formă relativ ușoară.

Cu puțin timp înaintea marelui act al unirii, tata a fost chemat la Sibiu și i s-a propus să preia un inspectorat școlar, la alegere. A solicitat mai întâi zona Brașov, de care depindea Târgu-Mureș, Gheorghieni,²⁰ Făgăraș. Dar aici era un alt învățător cu mari merite atât profesionale, cât și sociale, anume profesorul Prișcu (tatăl actualului rector al Institutului de Construcții).

Tata, înțelegând situația, și-a ales nordul Transilvaniei, și la finele lunii decembrie 1918, a înființat Inspectoratul, fixându-i-se sediul la Bistrița-Năsăud. Familia l-a urmat abia în primăvara anului 1918.

Și azi îmi amintesc cu emoție de Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, care a încununat atâția ani de lupte și jertfe pentru

²⁰ Gheorgheni, județul Harghita.

unirea națională a poporului român într-un singur stat independent. Am plecat noaptea, cu tata, pe jos, cale de 14 kilometri, până la Alba-Iulia. Pe toate drumurile veneau coloane nesfârșite de oameni pe jos, cu căruțe, trăsurile sau călări. Veneau dinspre Orăștie, Sibiu, Aiud. Toate vehiculele erau împodobite cu tricolorul românesc. Când am ajuns la Alba-Iulia, orașul era împodobit de mulțimea pătrunsă de același elan patriotic. Se auzeau peste tot urale. Din diferite părți, coruri intonau cântecele „*Deșteaptă-te, române!*” și „*Trei culori cunosc pe lume!*”. Era de nedescris entuziasmul de la toate cele 14 adunări care au avut loc în oraș și la care participau oameni din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Cei câțiva reprezentanți veniți din România erau înconjurați cu mare dragoste.

La puțin timp după sărbătoarea Marii Uniri, a trecut spre vest delegația militară franceză, în frunte cu șeful ei, generalul Berthelot.²¹ Trenul a oprit câteva minute în gara Sebeș. Fiindcă vizita se anunțase din timp, în gară așteptau toate oficialitățile importante ale orașului. Erau de față unchi mei, era și tata, eram și eu, încă în uniformă de șef militar al gării. Generalul Berthelot a dat mâna și cu tata (eu salutăm, alături).

Să revin, însă, la problema studiilor mele și la felul în care și-au urmat ele cursul. Consiliul Dirigent a ales cincizeci de bacalaureați transilvăneni, spre a fi trimiși la studii în străinătate. Am avut bucuria să mă număr printre ei.

Pe atunci, în Transilvania nu se prea cunoștea situația învățământului politehnic de la București. M-am interesat la mai mulți cunoscuți și am aflat că în capitala României nu exista o Politehnică, dar funcționa Școala Națională de Poduri și Șosele. Pe mine, însă, nu mă interesau podurile și șoselele; eu visam de copil ingineria apelor și electrificarea. Curând această școală a devenit politehnică, dar eu deja eram înscris la studii în Zürich... Studii de

²¹ La sfârșitul anului 1918, între 20 și 30 decembrie, generalul Berthelot a întreprins o călătorie în Transilvania, Banat și Crișana pentru a se informa în legătură cu realitățile din teritoriile alipite Regatului României la 1 decembrie (a se vedea: Eugenia Crișan, „Generalul francez Berthelot și România”, în *Conferințele Bibliotecii ASTRA*, număr 88, 2010, pp. 13-14).

inginerie nu se puteam face în străinătate decât în limba germană. Cel puțin în această privință nu eram dezavantajat. Cunoșteam germana și maghiara și, de asemenea, latina și greaca, dar ele m-ar fi putut ajuta mai puțin în inginerie. Politehnici renumite cu limba de predare germană erau la Viena, la Charlottenburg-Berlin și la Zürich.

Din decembrie 1918, până în iunie 1919, însoțindu-l pe tata la Bistrița (mama și Lelia au venit mai târziu), am funcționat ca profesor suplinitor de matematică, fizică și muzică la liceul român. Nu existau pe atunci cadre didactice cu pregătire superioară. Cine avea bacalaureat putea fi numit profesor de liceu.

Director al liceului era profesorul Linul, fost învățător, iar pentru clasele de fete-soția lui. Ei au devenit mai târziu prieteni ai părinților mei.

Între timp, vânzând casa din Sebeș, mama a pus la cale cumpărarea unei în Bistrița.

Sursă: Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 52-73.

**„CRÂMPEIE DIN PRIMELE LUPTE DIN SUD-TIROL”.
ÎNSEMNĂRILE LOCOTENENT-COLONELULUI IOAN
GUȚIA DESPRE BĂTĂLIA DE LA ROVERETO
(14 MAI 1917)***

În contextul comemorării centenarului izbucnirii Primului Război Mondial, istoriografia românească a înregistrat o recrudescență a cercetărilor dedicate acestui eveniment, precum și celor care au condus la realizarea unității naționale pe parcursul anului 1918, până în momentul de față fiind publicate mai multe volume de studii,¹ contribuții originale,² instrumente de lucru³ sau

* Studiu publicat în volumul *Istoria ca mod de viață. In honorem profesor Ana Filip*, coordonat de Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fetti, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2018, pp. 215-226.

¹ Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015; Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tămaș (coordonatori), *World War I. The Other Face of the War*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2016; Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță (coordonatori), *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016; Claudiu-Lucian Topor, Alexander Rubel, „*The Unknown War*” from Eastern Europe. *Romania Between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași/Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, 2016.

² Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2014; Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice*

traduceri ale unor lucrări de referință.⁴ La acestea se adaugă o serie de inițiative privind recuperarea memoriei colective a românilor participanți la Marele Război,⁵ precum și cea a unor instituții academice sau persoane particulare de colaborare în cadrul echipei „Europeana 1914-1918”, platformă ce își propune realizarea unei arhive electronice dedicate urmelor lăsate de participanții la conflict (însemnări, fotografii, filme de epocă, cărți poștale, reproduceri după

din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015; Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015; Mihai-Octavian Groza, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015; Mihai-Octavian Groza, Diana-Maria Dăian, Iuliu-Marius Morariu, *Romanians Defending Vienna. The Romanian Central Military Senate of the Officers and Soldiers*, Saarbrücken, Éditions Universitaires Européennes, 2017.

³ Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014; Oana Mihaela Tămaș, *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015.

⁴ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014; Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, traducere de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2015.

⁵ *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, II, *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2013; *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015; Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1914-1919). Cu un adaos de însemnări (1870-1941)*, ediția a III-a revăzută, note, indici și ediție îngrijită de Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014; Petre Ugliș Delăpetică, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, ediție îngrijită de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Alba-Iulia, Editura Altip, 2015; Gheorghe Caracaș, *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, ediția a III-a revizuită, București, Editura Corint, 2016; Maria Alexandra Pantea, *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București, Editura Tritonic, 2017; Constantin Bacalbașa, *Capitala sub ocupația dușmanului (1916-1918)*, București, Editura Vremea, 2017.

obiectele personale etc.). În cadrul acestei platforme, la poziția 6169, sub titlul „Povestea lui Ioan Guția”, prin bunăvoința domnului Nicolae Fărcașiu, a fost publicată o colecție ce a aparținut familiei locotenent-colonelului Ioan Guția, originar din orașul Sebeș. Printre fotografiile, piesele de corespondență, reproducerile după decorațiile primite în anii războiului, am identificat și o însemnare memorialistică privitoare la luptele purtate de armata austro-ungară pe frontul italian, mai exact la bătălia de la Rovereto, consumată la 14 mai 1917.

Având ca model proiectul inițiat, în anul 2012, de regretații istorici Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, privind recuperarea memorialisticii bănățene, ne propunem ca în cele ce urmează să recuperăm și să edităm⁶ într-o formulă profesionistă un „crâmpei” din ceea ce a însemnat frontul italian al Marelui Război, consemnat de locotenent-colonelul Ioan Guția,⁷ ce se alătură altor însemnări privitoare la implicarea românilor din orașul Sebeș în conflict, aparținând filosofului Lucian Blaga,⁸ preotului-cărturar Sebastian Stanca⁹ sau căpitanului Ilie Stricatu.¹⁰

⁶ Politica platformei „Europeana 1914-1918” permite prelucrarea prin editare, redistribuirea și folosirea materialelor publicate, toate acestea doar în scopuri științifice (a se vedea condițiile de prelucrare și editare la: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>).

⁷ A se vedea: „Povestea lui Ioan Guția”, document 2, 3 și 4, disponibil online pe site-ul www.europeana1914-1918.eu, accesat la data de 16.VI.2017, ora 16:45 (în continuare „Povestea lui Ioan Guția”).

⁸ Lucian Blaga, *Hronical și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012 (capitolele 28-43); a se vedea și: Mihai-Octavian Groza, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015, pp. 72-80.

⁹ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, pp. 39-73.

¹⁰ Ilie Stricatu, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914-1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017.

Cine a fost Ioan Guția? Conform informațiilor fragmentare prezentate de domnul Nicolae Fărcașiu, un urmaș al locotenent-colonelului Ioan Guția, acesta s-a născut la 4 ianuarie 1897, în orașul Sebeș. Elev silitor, disciplinat, în vara anului 1915 a absolvit Liceul Militar din Marburg (K. u. K. Militär-Oberrealschule), fiind unul dintre elevii străluciți ai acestei instituții.¹¹ În vara anului 1914, pe fondul declanșării Primului Război Mondial, a fost mobilizat în armata austro-ungară, fiind încadrat în cel de-al IV-lea batalion al Regimentului 50 Infanterie „Grossherzog Friedrich von Baden”, alături de care a activat la Budapesta, Viena, Maribor, Trieste, Rovereto, Trento, Miramar, Duion, Asiago, Belgrad, Novi Sad, Cernăuți etc. Datorită firii responsabile și a curajului dovedit pe câmpul de luptă, a avansat, relativ repede, în ierarhia militară, la nici 21 de ani fiind înaintat la gradul de locotenent-colonel și decorat, printre altele, cu medaliile „Signum Laudis” și „Grati Princeps et Patria”. Din nefericire, firul vieții i-a fost curmat în timpul bătăliei de la Asiago din 15 iunie 1918, în urma sa rămânând fotografiile (15 la număr), cărțile poștale (61) și micile însemnări păstrate cu sfințenie de membrii familiei, alături de uniforma acestuia.¹²

La data de 23 mai 1915, guvernul italian, condus de Antonio Salandra, a declarat război Imperiului Austro-Ungar, revendicând Trentinul, Triestul și Fiume,¹³ acest lucru complicând situația din Europa Centrală și de Sud și din bazinul Mării Mediterane,¹⁴ comandamentul austro-ungar fiind obligat să deschidă un nou front, pentru a face față celor 12 corpuri de armată și 12 divizii de mișcare

¹¹ Din certificatul de competență, eliberat la 15 mai 1915, încărcat pe aceeași bază de date, rezultă că acesta a obținut calificativul „sehr gut”/„foarte bine” la majoritatea obiectelor de studiu (a se vedea: „Povestea lui Ioan Guția”, document 1).

¹² *Ibidem*, document 1-131.

¹³ Paul Guichonnet, *Istoria Italiei*, traducere și note de Irina Cristea, București, Editura Corint, 2002, p. 107; Dorel Bușe, *România și Italia în fața Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006, p. 14.

¹⁴ Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război*, p. 126.

mobile aruncate în luptă de partea italiană.¹⁵ Primele lupte angajate de forțele italiene au avut loc în zona Tirolului de Sud și în zona Trieste, zone muntoase, cu un relief accidentat sau situate pe cursul unor râuri.¹⁶ Lupte importante s-au consumat în zona Isonzo, Caporetto (unde, trupele italiene au suferit cea mai usturătoare înfrângere, în urma căreia s-au pierdut 10.000 de vieți omenești, 265.000 de prizonieri, 3000 de arme ușoare, 3000 de mitraliere, 2000 de mortiere, la care se adaugă un număr de peste 30.000 de răniți), Piave (unde s-au purtat trei mari bătălii între trupele italiene și cele austro-ungare) etc.¹⁷

În cadrul regimentelor austro-ungare detașate să lupte pe frontul italian, s-au aflat numeroși soldați români, originari din Transilvania și Banat care, în urma acestei experiențe, ne-au lăsat însemnări memorialistice de o valoare istorică excepțională, adevărate „*pledarii împotriva războiului*” după cum observa cercetătoarea Mihaela Bedecan:¹⁸ Isidor Todoran,¹⁹ Ionel Floașiu,²⁰

¹⁵ Dorel Bușe, *Diplomație în timp de război: România și Italia (1915-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006, pp. 9-10; Andrei Păvălean, „Români și italieni în prag de război. Relațiile româno-italiene în perioada 1914-1915”, în volumul *Sebeș, timp regăsit... Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014, pp. 43-44.

¹⁶ Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război*, p. 126; Andrei Păvălean, „Participarea italiană la Marele Război receptată de românii transilvăneni”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016, p. 117.

¹⁷ Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război*, pp. 124-126.

¹⁸ Mihaela Bedecan, „Memorialiști bănățeni pe frontul italian”, în volumul *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, coordonat de Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016, p. 201.

¹⁹ Memoriile sale au fost valorificate de cercetătorii Dorin-Ioan Rus, Etelka Szabo și Arthur Szabo, într-un studiu publicat în paginile revistei „*Angustia*” (a se vedea: Dorin-Ioan Rus, Etelka Szabo, Arthur Szabo, „Lista soldaților din Regimentul 22 Târgu-Mureș decorați după bătălia de la Asiago”, în *Angustia*, număr 8, 2004, pp. 151-166).

²⁰ Ionel Floașiu, *Mărturie*, ediție îngrijită și prefată de Petre Pop, Cluj-Napoca, Casa de Editură Paradigma, 2008, pp. 11-56.

Petre Ugliș Delapecica,²¹ Coriolan Băran,²² Ioan Geție,²³ Lae din Banat²⁴ (identificat, cu titlul de ipoteză, de istoricul Nicolae Boșan cu Nicolae Boldurean din Lugoj)²⁵ etc. Pe această linie se înscriu și însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto desfășurată la data de 14 mai 1917, restrânse ca și întindere, dar extrem de importante pentru reconstituirea unui „crâmpci” de luptă de pe frontul italian.

Înainte de a prezenta încheștarea dintre cele două forțe combatante, care a avut ca punct central cucerirea punctului „Castello Dante”, Ioan Guția prezintă, cu lux de amănunte, sistemul de fortificații creat de italieni în acea parte a frontului, precizând că: „[...] Italianii au transformat această înălțime într-un puternic fort. Trei tranșee de apărare erau săpate afund în pământul ei, întărite fiind cu beton și coroana acestei fortărețe servea poziția cea de deasupra din beton de fier cu caverne, sigură chiar și în contra granatelor, fiind groasă de cinci metri, de unde duceau în toate direcțiile nenumărate șanțuri comunicatoare. Între și înaintea deosebitelor poziții au fost făcute zăgazuri de drot împletite, ce se înșiruia în patru rânduri, care asigurau în mod minunat măsurile lor de apărare”.²⁶ Impresionat de acest sistem de fortificații, în continuare, avea să sublinieze faptul că „[...] dușmanul nu cruță nici o oboseală pentru a preface acest fort neocupabil și de fapt după ocuparea acestuia rămăseserăm cu toții uimiți de colosala muncă tehnică”.²⁷

Cu toate acestea, incapabile să exploateze avantajul oferit de punctul fortificat „Castello Dante”, care ar fi putut fi apărat cu un număr mic de soldați, trupele italiene au permis avansul unităților austro-ungare și dezamorsarea minelor instalate pentru a împiedica avansul inamicilor: „[...] Neprecauțiunea pașelor inamice a fost folosită în

²¹ Petre Ugliș Delapecica, *Jurnal de război din anii 1914-1919*.

²² Coriolan Băran, „Amintiri”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, pp.179-264.

²³ Ioan Geție, „Amintiri din război”, în *Ibidem*, III, pp. 121-152.

²⁴ Lae din Banat, „La Regimentul 43 nimic nou!”, în *Ibidem*, pp. 326-356.

²⁵ Nicolae Boșan, „Un memorialist bănățean mai puțin cunoscut despre Marele Război: Lae din Banat”, în *Restituirii bănățene*, număr 3, 2015, p. 295.

²⁶ „Povestea lui Ioan Guția”, document 2-3.

²⁷ *Ibidem*, document 3.

mod iscusit, că a dat patrulelor noastre posibilitatea de a se apropia în zăua mare de 15 pași de dușman, așa că pe nesimțite delăturară ai noștri minele și tăiară zăgăzurile de drot”²⁸

Odată înlăturate minele și „*pedicile de drot*”, trupele austro-ungare au înaintat, într-o primă fază capturând 21 de prizonieri. În șanțurile care împrejmuiiau „Castello Dante” s-a produs o primă ciocnire directă între soldații italieni și cei austro-ungari, intervenția mitralierelor înclinând balanța spre cei din urmă.²⁹ În urma acestei prime ciocniri, trupele austro-ungare au reușit să ocupe primul punct fortificat și să captureze un număr de 42 de prizonieri („*mulți și răniți*”).³⁰ A urmat ocuparea celui de-al doilea punct fortificat, dezmeticirea trupelor italiene și desfășurarea contra-atacurilor acestora.³¹

Pentru a-și descrie propria contribuție la desfășurarea acestor ciocniri și curajul, locotenent-colonelul Ioan Guția optează pentru folosirea persoanei a III-a, consemnând următoarele rânduri: „[...] *Atunci, cu sânge rece și hotărât pășește voinicul sublocotenent Ioan Guția în fruntea plutonului său, prin o însuflețită încurajare conduce el flăcăii șovăielnici din nou spre asalt și azvârle înapoi cu totul pe dușman. După ce, pentru puțină vreme, se potoli furia luptei și flăcăii văzură că bravul lor sublocotenent e încă în viață, plini de însuflețire erupseră în strigăte de „Trăiască domnul leutenant!” și cu fețe vesele porniră spre fapte nouă”³²*

După patru ciocniri sângeroase pe parcursul zilei de 14 mai 1917, și alte trei în noaptea aceleiași zile, „Castello Dante” a capitulat, pe înălțimile acestuia fluturând steagurile cezaro-crăiești. Pe parcursul zilei de 15 mai 1917 alte fortificații de pe coasta „Violina” au capitulat.³³

La capătul acestor ciocniri, locotenent-colonelul Ioan Guția oferă și detalii legate de „prada” obținută de trupele austro-ungare:

²⁸ *Ibidem*, document 2.

²⁹ *Ibidem*, document 3.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

„[...] mortiere, patru mitraliere, 1 ½ ba[tali]on captivat”, la care se adaugă un număr consistent de prizonieri: „[...] Numărul prizonierilor în decursul zilei fu atât de mare încât nu s-a putut ținea în evidență numărarea și escortarea lor, ci li s-a destinat ca loc de adunare satul Ližanella”.³⁴

Conștient și mândru de cucerirea „Castello Dante”, punct fortificat al frontului de la Rovereto, Ioan Guția nota următoarele rânduri: „[...] Așa poate număra ba[tali]onul nostru ziua aceasta de cea mai frumoasă și cea mai glorioasă, putându-se asemenea regimentului care și-a eluat lauri nepieritori la vestitul Ivangorod. El are conștiința senină, că de când a fost separat de regiment s-a purtat brav alături de acesta. O mulțime de decorații ce împodobesc pe piepturile atât a ofițerilor, cât și a oamenilor de rând, dau dovada recunoștinței mai marilor ba[tali]onului”.³⁵

La 17 mai 1917, batalionului din care făcea parte locotenent-colonelul Ioan Guția i s-au adăugat alte unități formate, în principal, din polonezi, primirea acestora, uimirea și respectul arătat față de trupele care au cucerit „Castello Dante” fiind ultimul aspect surprins de însemnările analizate: „[...] În 17 mai noaptea ba[tali]onul a fost împărțit prin un alt ba[tali]on polon. Cu această ocaziune, flăcări noștri plimi de mândrie văzură uimirea acestora față de faptele noastre. Era cealaltă mirarea acestora față de cucerirea așa grabnică a „Castello Dante”. Ba[tali]onul acesta polon trecuse adică peste frontul cucerit, a văzut întăriturile acestuia și și-a exprimat mirarea asupra faptului cum năvăleau în cete pe după zidurile de piatră prizonierii italieni spre locul destinat. Acești tovarăși de arme se bucuraseră dimpreună cu voinicii ba[tali]onului nostru, pentru acest succes, iar ba[tali]onul nostru și-a exprimat mulțumită sinceră față de recunoștința faptelor noastre”.³⁶

Combatant activ pe frontul italian, după bătăliile din Trieste, Trento, Rovereto, în ultimul an al Primului Război Mondial, sub stindardul cezaro-craiesc, la 15 iunie 1918, locotenent-colonelul Ioan Guția și-a sfârșit viața, în timpul bătăliei de la Asiago. În urma sa au rămas aceste însemnări, pe care le publicăm tocmai în ideea scoaterii

³⁴ *Ibidem*, document 4.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

sale din anonim, fotografiile o mică parte redată prin intermediul acestui volum), cărțile poștale (care prezintă traseul urmat de unitatea tânărului Ioan Guția),³⁷ piese pe care intenționăm să le prezentăm cu altă ocazie și care odată introduse în circuitul științific vor duce mai departe, peste ani și ani, povestea unui erou uitat al Primului Război Mondial, originar din orașul Sebeș.

Într-o perioadă în care studiile dedicate istoriei Primului Război Mondial și Marii Uniri au cunoscut o recrudescență, cercetători mai mult sau mai puțin avizați, mai mult sau mai puțin documentați manifestându-se în acest domeniu în încercarea de afirmare, și în care istoricii preocupați de recuperarea și valorificarea izvoarelor referitoare la aceste evenimente sunt puși la index, catalogați drept „depășiți”, „naționaliști”, „pozitiviști”, ne permitem să fim „naționalist” și „pozitivist” și să publicăm o sursă referitoare la participarea unui locuitor al orașului Sebeș la conflictul care a marcat începutul secolului XX. Transcrierea și editarea acestui text, de întindere modestă, a ținut seama de regulile folosite până acum în editarea izvoarelor istorice; menționăm că am recurs la unele îndreptări ortografice, la o actualizare a timpurilor și modurilor verbale (acolo unde a fost cazul), la remedierea greșelilor de tipar, la întregirea unor cuvinte prescurtate (între paranteze pătrate), precum și la inserarea unor mici note explicative.

Publicăm, așadar, însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția referitoare la bătălia de la Rovereto, din 14 mai 1917, o sursă importantă care prezintă și o altă dimensiune a contribuției românilor de pe meleagurile Sebeșului la Marele Război. Deși restrânse ca întindere, acestea ne înfățișează puternicele zdruncinări, haosul, precum și patimile generate de izbucnirea primei conflagrații mondiale, un adevărat capitol de istorie trăită care se cerea valorificat. Datori suntem să ne aducem prinosul de cinste acestor eroi care, indiferent de tabăra alături de care au luptat, indiferent de crezul pentru care au luptat, au făcut cinste orașului Sebeș și nu numai.

³⁷ *Ibidem*, document 5-131.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

IOAN GUȚIA

Crâmpieie din primele lupte din Sud-Tirol.³⁸ Rovereto³⁹

Spre sud, în nemijlocita apropiere a orașului, se extinde linia noastră de apărare, în care ținea neadormită paza deja din 1 april[ie], ba[tali]on[ul] IV al Regimentului 30 Ardelenesc. În butul⁴⁰ liniștii aparente, domnea aici totuși o activitate încordată, știam adică unul fieștecare, de la mic la mare, că în curând va veni ceasul socotelii și că perfidul dușman va simți urgia răzbunării colo pe întăritul și falnicul Castello Dante.⁴¹

Departa de griji stăpânea italianul acest fort în credința că el va fi veșnicul domn, dar se înșelase amar. Zi de zi ne apropiasem de ei prin munca noastră și îndeosebi la aripa stângă a pozițiilor noastre de apărare, ne succese a împinge avanposturile noastre până la depărtare de 80 de pași de dușman pentru a le sări iute în spate când se va da semnal de atac, ce-l doream deja cu toții de multă vreme.

Neprecauțiunea pazelor inamice a fost folosită în mod iscusit, că a dat patrulelor noastre posibilitatea de a se apropia în ziua mare de 15 pași de dușman, așa că pe nesimțite delăturară ai noștrii minele și tăiară zăgazurile⁴² de drot⁴³ etc.

³⁸ Relatare datată 17 mai 1917.

³⁹ Rovereto, comună în Italia, provincia Trento, regiunea Trentino-Alto Adige.

⁴⁰ „But”: „În ciuda, în pofida (cuiva)”.

⁴¹ Astăzi „Ossario di Castel Dante”, monument memorial, ridicat de fasciști în perioada 1936-1938 în memoria soldaților italieni căzuți în Primul Război Mondial și al victoriilor repurtate de italieni în Tirolul de Sud. Construită pe două nivele, clădirea adăpostește osemintele a peste 20.000 de soldați, cunoscuți și necunoscuți, italieni, austrieci, cehi și maghiari, care au căzut în timpul Marelui Război.

⁴² „Zăgaz”: „Stăvilă, baraj”.

⁴³ „Drot”: „Sârmă”.

În sfârșit, în 14 mai sosi ordinul de atac. Se coborâse peste toate o seară liniștită, ba se apropiaseră și orele somnului. Deși toți aveam lipsă de odihnă, având însărcinarea de-a ocupa linia de alarm[ă] încă înainte de revărsatul zorilor. [A]colo unde se sfârșește coborâșul vestic al zugnei „Torta” se ridică din șirul unui șes mănos o înălțime împădurită, în vârful căreia sta ca o mărturie a unor vremuri vechi „Castello Dante”.

Italianii au transformat această înălțime într-un puternic fort. Trei tranșee de apărare erau săpate afund în pământul ei, întărite fiind cu beton și coroana acestei fortărețe servea poziția cea de deasupra din beton de fier cu caverne, sigură chiar și în contra granatelor, fiind groasă de cinci metri, de unde duceau în toate direcțiile nenumărate șanțuri comunicatoare. Între și înaintea deosebitelor poziții au fost făcute zăgazuri de drot împletite, ce se înșiruia în patru rânduri, care asigurau în mod minunat măsurile lor de apărare. Știam anume din multele erupții de noapte, că dușmanul nu cruță nici o oboesală pentru a preface acest fort neocupabil și de fapt după ocuparea acestuia rămăseserăm cu toții uimiți de colosala muncă tehnică. Cât de tare era fortul acesta o lămurește însăși expresia oamenilor simpli, care, în mirarea lor, ziseră: „*O companie de-a noastră într-un astfel de fort ar fi în stare ca să susțină cu un întreg divizion italian*”. La timpul strict determinat s-a început atacul. Linia de avant-posturi după ce se delătură piedicile de drot, înaintând, au făcut 21 de prizonieri. Acum, înaintează toți neîntrerupt de la peducă la picolecă. Flăcăi fără foarfece de tăiat drot, cu mâinile goale, delătură zăgazurile și deschid drum în foc de infanterie și mitraliere spre cele dintâi șanțuri. Aici se începe deja lupta crâncenă, piept la piept, nenumărate boambe zboară, italienii năvălesc din toate părțile, din caverne, amenințând pe ai noștri cu împresurare. Atunci se ivi bravul „Waffenmeister”⁴⁴ Avram cu o mitralieră în o groapă de 1-2 metri și acoperi inamicul cu o ploaie de gloanțe. Rânduri după rânduri apar în șanțurile dușmane, până când, în sfârșit, întreaga primă poziție ajunge în mâinile noastre. Dușmanul își caută scăparea

⁴⁴ „Waffenmeister”: „Meșter de armă”.

înapoi în cavernele sigure, lăsând în urma lui 42 de prizonieri, mulți și răniți. Tot în chipul acesta a ajuns în pozițiunea noastră și linia a doua. Acum par a fi și italienii reculeși din prima lor spaimă, încearcă contra-atac, după contra-atac. Le succed a respinge o parte a liniei noastre. Atunci, cu sânge rece și hotărât pășește voinicul sublocotenent Ioan Guția în fruntea plutonului său, prin o însuflețită încurajare conduce el flăcăii șovăielnici din nou spre asalt și azvârle înapoi cu totul pe dușman. După ce, pentru puțină vreme, se potoli furia luptei și flăcăii văzură că bravul lor sublocotenent e încă în viață, plini de însuflețire erupseră în strigăte de „*Trăiască domnul leutenant!*” și cu fețe vesele porniră spre fapte nouă. Mulți dintre feciori rămaseră împleteciți în încâlcitele piedici de drot, dar miloșii camarazi grăbiră îndată pentru a-i scăpa din situația aceasta amară; pe de altă parte, au fost și eroi care aici și-au aflat mormântul. Așa decurse lupta până la cea din urmă poziție. Patru asalturi cu ziua și trei cu noaptea ne-a adus, în sfârșit, în pozițiunea puternicelor caverne, până la a căror parapet încă ajunseră după-amiază unele dintre despărțămintele noastre. În miezul zilei fluturau steagurile noastre pe înălțimile „Castello Dante” și totuși cavernele căzură numai noaptea. În următoarea zi veni rândul altor fortificații mai puternice de pe coasta „Violina”. Și aici, aceeași încordare. Când și această întăritură ajunse în mâinile noastre și după ce au fost respinse contraatacurile dușmanului cu putere de patru ori mai mare; comanda ba[tali]onului cu mândrie ia în seamă prada ce s-a făcut de voinicii noștri, ce se rezumă în: mortiere, patru mitraliere, 1 ½ ba[tali]on captivat. Un căpitan ce ne căzuse în mâini povestește că italienii căpătaseră cel mai strict ordin de a ține acest fort pe care ei îl socoteau oarecând de inexpugnabil. După ce dușmanul văzu înnoită catastrofa, deschide un viu foc de artilerie cu tunuri de toate calibrele și ține focul până seara târziu. Numărul prizonierilor în decursul zilei fu atât de mare încât nu s-a putut ține în evidență numărarea și escortarea lor, ci li s-a destinat ca loc de adunare satul Lizzanella. Veseli grăbeau aici italienii, bucurându-se că au scăpat de coasa nemiloasă a morții și de granatele proprii lor artilerii. Așa poate număra ba[tali]onul nostru ziua aceasta de cea mai frumoasă și

cea mai glorioasă, putându-se asemenea regimentului care și-a eluptat lauri nepieritori la vestitul Ivangorod.⁴⁵ El are conștiința senină, că de când a fost separat de regiment s-a purtat brav alături de acesta. O mulțime de decorații ce împodobesc pe piepturile atât a ofițerilor, cât și a oamenilor de rând, dau dovada recunoștinței mai marilor ba[tali]onului.

În 17 mai noaptea ba[tali]onul a fost împărțit prin un alt ba[tali]on polon. Cu această ocaziune, flăcăii noștri plini de mândrie văzură uimirea acestora față de faptele noastre. Era cealaltă mirarea acestora față de cucerirea așa grabnică a „Castello Dante”. Ba[tali]onul acesta polon trecuse adică peste fortul cucerit, a văzut întăriturile acestuia și și-a exprimat mirarea asupra faptului cum năvăleau în cete pe după zidurile de piatră prizonierii italieni spre locul destinat. Acești tovarăși de arme se bucuraseră dimpreună cu voinicii ba[tali]onului nostru, pentru acest succes, iar ba[tali]onul nostru și-a exprimat mulțumită sinceră față de recunoștința faptelor noastre.

Sursă: „Povestea lui Ioan Guția”, document 2, 3 și 5, disponibil online pe site-ul www.europeana1914-1918.eu.

⁴⁵ Ivangorod, oraș în Federația Rusă, regiunea Leningrad.

THE GREAT WAR IN THE ROMANIAN'S MEMOIRS FROM SEBEȘ

(Abstract)

The volume entitled *The Great War in the Romanians' Memoirs from Sebeș* has been written both due to the author's love for his birthplace as well as to the desire of celebrating the generation of the Great Union. From a structural point of view it consists of six studies, published in the pages of some journals and volumes or in course of being published, dedicated to the general analysis of the memoirs elaborated by the Romanians from Sebeș, and also to the specific analysis of each individual text (belonging to the philosopher Lucian Blaga, to captain Ilie Stricatu, priest Sebastian Stanca, engineer Dorin Pavel and lieutenant-colonel Ioan Guția). If the sources have allowed us, we have inserted in the studies photos or various epochal reproductions, while in some cases (Sebastian Stanca, Dorin Pavel and Ioan Guția), our contribution has been enriched by the documentary annexes.

From the pages of this volume, the reader can take a series of information related to the memoirs of the Great War elaborated by the Romanians from Sebeș, to the faces and the particularities illustrated, to the political, military, economic and cultural history of the Austro-Hungarian monarchy, to the images or the events presented which describe the image of a harsh period, to the experiences or the feelings proved by the authors mentioned above. At the same time, the present volume has been thought as a starting point for researching the memoirs, in which one can find the beginnings of a historiography of the Great War, as the historian Valeriu Leu has precisely mentioned.

Our volume is published in the year of the centenary of the Great Union and aims at celebrating a series of remarkable personalities from Sebeş who have provided us with very important memoirs referring to the First World War. We have tried and we think that we have successfully outlined the major aspects of the memoirs dedicated to the First World War elaborated by the Romanians from Sebeş, our research being situated at the borderline between history, philology, theology and social psychology. Due to this study we have managed to reduce a lack in the cultural history of Sebeş and also to emphasize another perspective of some remarkable personalities, we mean the authors of memoirs of the Great War.

DER GROßE KRIEG IN DER MEMORIALISTIK DER RUMÄNEN AUS MÜHLBACH

(Zusammenfassung)

Der Band *Der Große Krieg in der Memorialistik der Rumänen aus Mühlbach* hat ihre Quellen sowohl in der Liebe des Autors für seine Heimat, aber auch in dem Wunsch die Generation der Großen Vereinigung zu feiern, gefunden. Es beinhaltet sechs Studien, welche in Zeitschriften und Sammelbände veröffentlicht wurden, und der Allgemeinen Analyse der Memorialistik der Rumänen aus Mühlbach, aber auch der spezialisierten Analyse jeglichen Texte (welche von dem Philosophen Lucian Blaga, dem Kapitän Ilie Stricatu, dem Pfarrer Sebastian Stanca, dem Ingenieur Dorin Pavel und dem Leutnants Ioan Guția geschrieben wurden). Wo es möglich war, haben wir auch Bilder oder Reproduktionen aus der Zeit eingeführt. In einigen Fälle (Sebastian Stanca, Dorin Pavel und Ioan Guția) wurden unsere Beiträge von weitere Dokumentation vervollständigt.

Aus den Seiten dieses Bandes, kann der Leser Zugriff auf einige Informationen über der Memorialistik des Großen Krieges, welche von den Rumänen aus Mühlbach hintergelassen wurde, von den Hypostasen dieser Memorialistik, von der politischen, militärischen, wirtschaftlichen und kulturellen Geschichte der Doppelmonarchie, von den Bildern oder Ereignisse welche auf ein schweres Zeitalter hindeuten, haben. Gleichzeitig, ist Ziel des Bandesauch ein Plädoyer für die wichtige Rolle der Erinnerungsliteratur zu sein, wo wir den Beginn einer Geschichtsschreibung suchen sollten, so wie auch der Historiker Valeriu Leu gesagt hatte.

Unser Band erscheint zum Hundertjährigen Jubiläum der Großen Vereinigung und setzt sich als Ziel einige Persönlichkeiten aus Mühlbach zu feiern, welche uns wichtige Notizen über den

Großen Krieg hinterlassen haben. Wir haben es versucht, und wir glauben dass wir es auch geschafft haben, einige Elemente aus der Erinnerungsliteratur des Ersten Weltkriegs aus Mühlbach zu ertappen. Unsere Forschung befindet sich an der Grenze zwischen Geschichte, Literatur, Theologie und Psychologie. Da durch haben wir es geschafft eine Lücke aus der Kulturgeschichte der Stadt Mühlbach zu füllen und ein neues Gesicht der wichtigen Persönlichkeiten aus dem Großen Krieg zu geben.

LA GRANDE GUERRE DANS LES OUVRAGES DE MÉMOIRE HISTORIQUE DER ROUMAINS DE LA VILLE DE SEBEŞ

(Résumé)

Le tome *La Grande Guerre dans les ouvrages de Mémoire historique des roumains de la ville de Sebeş* est né aussi bien de l'amour de l'auteur pour ses terres natales, que du désir de rendre hommage à la génération de la Grande Union. Du point de vue de la structure, celui-ci est partagé en six études, publiées dans les pages des périodiques et des tomes spécialisés, ou bien en train d'être publiées, dédiées tant à l'analyse générale des ouvrages de Mémoire historique, élaborée par les roumains de la ville de Sebeş, qu'à l'analyse particulière de chaque texte pris à part (ceux-ci appartenant au philosophe Lucian Blaga, au capitaine Ilie Stricatu, au prêtre Sebastian Stanca, à l'ingénieur Dorin Pavel, et au lieutenant-colonel Ioan Guția). Là où les sources nous ont permis, nous avons introduit dans le texte des photos ou de différentes reproductions d'époque pendant que, dans certains cas, (Sebastian Stanca, Dorin Pavel et Ioan Guția), nos contributions ont été complétées par des annexes documentaires.

Dans les pages de ce tome, les lecteurs peuvent retrouver une série d'informations liées aux oeuvres de Mémoire de la Grande Guerre, élaborée par les roumains de la ville de Sebeş, par les situations et les particularités illustrées par celle-ci, par l'histoire politique, militaire, économique et culturelle de la monarchie austro-hongroise, par les images et les événements présents qui reproduisent l'image d'une époque cruelle, par les expériences où les sensations éprouvées par les mémorialistes évoqués. En même temps, ce tome représente aussi un plaidoyer pour la recherche des sources pour les ouvrages de Mémoire historique où l'on doit

chercher les origines d'une historiographie de la Grande Guerre, comme l'a fait remarquer l'historien Valeriu Leu.

Notre tome voit la lumière de l'impression dans l'année du centenaire de la Grande Union et il se propose de rendre hommage à une série de personnalités importantes de la ville de Sebeș, lesquelles nous ont laissé en héritage des ouvrages de Mémoire très importantes concernant la Grande Guerre. Nous avons essayé et croyons avoir réussi, dans une grande mesure, à surprendre les aspects définitifs des ouvrages de Mémoire historique dédiées à la Grande Guerre Mondiale, élaborées par les roumains de la ville de Sebeș, car notre recherche se situe au carrefour de l'histoire avec la philologie, la théologie et la psychologie sociale. Ainsi, nous sommes parvenus à remplir un vide dans l'histoire culturelle de la ville de Sebeș, mais également à présenter un autre côté de certaines personnalités importantes, celui de mémorialistes de la Grande Guerre.

LE GRANDE GUERRA NEI MEMORIALI DEI ROMENI DI SEBEŞ

(Riassunto)

Il volume *La Grande Guerra nei Memoriali dei Romeni di Sebeş* nasce sia dall'amore dell'autore per i suoi territori nativi, sia dal desiderio di portare un omaggio alla generazione della Grande Unione. Dal punto di vista strutturale, esso è composto da sei studi, pubblicati nelle pagine di alcune riviste e di alcuni volumi di specialità oppure in corso di essere pubblicati, materiali che sono dedicati all'analisi generale dei memoriali elaborati dai romeni di Sebeş e alla analisi particolare di ogni testo memoriale (questi appartengono al filosofo Lucian Blaga, capitano Ilie Stricatu, sacerdote Sebastian Stanca, ingegnere Dorin Pavel e al luogotenente-colonnello Ioan Guţia). Laddove le fonti ci hanno permesso, abbiamo introdotto nel contenuto degli studi delle fotografie oppure diverse riproduzioni d'epoca, mentre in alcuni casi (Sebastian Stanca, Dorin Pavel e Ioan Guţia), il nostro contributo è stato completato dagli allegati documentari.

Dalle pagine di questo volume, il lettore può estrarre una serie di informazioni riguardanti la memoria della Grande Guerra elaborata dai romeni di Sebeş, le ipostasi e le particolarità illustrate da essa, la storia politica, militare, economica e culturale della monarchia austro-ungherese, le immagini oppure gli eventi presentati che riproducono l'immagine di un periodo duro, le esperienze e i sentimenti provati dagli autori menzionati. Nello stesso tempo, il volume è stato concepito come una partenza per la ricerca delle fonti dove si devono cercare gli inizi della storiografia della Grande Guerra come lo storico Valeriu Leu menzionava molto bene.

Il nostro libro nasce nell'anno del centenario della Grande Unione e si propone di celebrare una serie di personalità importanti della città di Sebeş che ci hanno lasciato come legame appunti molto importanti per la Grande Guerra. Abbiamo provato e consideriamo che siamo riusciti a sottolineare gli aspetti maggiormente importanti dei memoriali dedicati alla Prima Guerra Mondiale elaborati dai romeni di Sebeş, la nostra ricerca essendo situata alla frontiera fra storia, filologia, teologia e psicologia sociale. Grazie a questa ricerca siamo riusciti a riempire una mancanza nella storia culturale di Sebeş ma anche a riprodurre un'altra dimensione delle personalità importanti, cioè quella di autori di memoriali della Grande Guerra.

A NAGY HÁBORÚ A SZÁSZSEBESI ROMÁN EMLÉKIRATIRODALOMBAN

(Összefoglalás)

A Nagy Háború a szászsebesi román emlékirodalomban úgy a szerző otthonszeretetéből, mint a Nagy Háború generációja iránti tiszteletadásból született meg. Hat, szakfolyóiratokban vagy tanulmánykötetekben már megjelent, vagy megjelenés alatt álló tanulmányból áll és úgy a szászsebesi román emlékiratirodalom általános, mint külön, szövegszerű magánelemzését is tartalmazza (Lucian Blaga filozófus, Ilie Stricatu százados, Dorin Pavel mérnök, Sebastian Stanca pap és Ioan Guția főhadnagy-ezredes). Ahol a források megengedték, a tanulmányokban képanyagot vagy különböző kordokumentumokat illesztettünk be, valamint egyes esetekben (Sebastian Stanca, Dorin Pavel, Ioan Guția főhadnagy-ezredes) a munkánkat dokumentum-melléletekkel egészítettük ki.

Jelen kötet oldalait böngészve az olvasó számos információt szerezhet a szászsebesi román emlékiratirodalom által a Nagy Háborúról megjelenített sajátosságokról, az Osztrák-Magyar Monarchia politika-, had-, gazdaság- és kultúrtörténetéről, az emlékezésekből kirajzolódó kegyetlen korszakról, az emlékezők tapasztalatairól, megpróbáltatásairól. Ugyanakkor, jelen kötet egyben az emlékiratirodalom kutatásának a védőbeszéde is, ugyanis, ahogy pontosan kiemelte Valeriu Leu történész is, a Nagy Háború történetírásának kezdeteit ott kell keresni.

Kötetünk a nagy egyesülés centenáriumi évében kerül ki a nyomdából és kitűzött célja egy sor jeles szászsebesi személyiség iránti tiszteletadás, akik a Nagy Háborúval kapcsolatban nagyon fontos emlékiratot hagytak örökül.

Megpróbáltuk és bízunk benne, hogy többnyire sikerült is ábrázolni az első világháborúról szóló szászsebesi román

emlékiratirodalom jellemző nézőpontjait, kutatásunk a történelem, nyelvészet, teológia és szociálpszichológia határán fekszik.

Ezzel Szászsebes kultúrtörténetének egy hiányos részét próbáltuk pótolni, illetve egy másik fontos személyiségcsoportot, a Nagy Háború emlékiratíróit megjeleníteni.

BIBLIOGRAFIE

SURSE INEDITE:

1) Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale:

-*Fond Consiliul Național Român Alba-Iulia*, număr inventar 72;

-*Fond Consiliul Național Român Sebeș*, număr inventar 1668;

SURSE EDITE:

1) Berthelot, Henri, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, traducere de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2015;

2) Berthelot, Henri, *Jurnal și corespondență (1916-1919)*, traducere din limba franceză de Oltița Cîntec, ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Junimea, 2018;

3) Bosica, Coman, Susana, *Augustin Bena. Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2000;

4) Cârja, Cecilia, *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorogh (1912). Contribuții documentare*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009;

5) Dănilă, Nicolae, *Sebeșul și Marea Unire*, Sebeș, 2003;

6) Groza, Mihai-Octavian, *Documente privind activitatea Consiliului Național Român din Alba-Iulia*, Sebeș, Editura Emma Books, 2012;

7) Ioan Lupăș (1880-1967). *Scrieri alese*, volum I, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, București, Editura Academiei Române, 2006;

8) Mangra, Vasile, *Corespondență*, volum I, ediție, studiu introductiv și note de Marius Eppel, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007;

- 9) Mangra, Vasile, *Corespondență*, volum II, ediție, studiu introductiv și note de Marius Eppel, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007;
- 10) Murgescu, Bogdan (coordonator), *Istoria României în texte*, București, Editura Corint, 2001;
- 11) Neamțu, Gelu; Vaida-Voevod, Mircea, *1 decembrie 1918. Mărturii ale participanților. Ioachim Crăciun: documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, volum I, București, Editura Academiei Române, 2005;
- 12) Nicolescu, Gheorghe; Dobrescu, Gheorghe; Nicolescu, Alexandru, *Calvarul prizonierilor români din Primul Război Mondial. Mărturii documentare*, volum I, Pitești, Editura Universității din Pitești, 2006;
- 13) Octavian Goga în *corespondență*, volum II, ediție îngrijită de Mihai Bordeianu, Ștefan Lemny, București, Editura Minerva, 1983;
- 14) Pantea, Alexandra, Maria, *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București, Editura Tritonic, 2017;
- 15) Popa, Mircea (coordonator), *Astra și Marea Unire*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2017;
- 16) Popescu, N., Grigore, *Preoțimea română și întregirea neamului, volum II, Temnițe și lagăre*, București, Tipografia Vremea, 1940;
- 17) Popescu-Puțuri, Ion; Pascu, Ștefan (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum IX, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989;
- 18) *Războiul din spatele tranșelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița Năsăud*, ediție îngrijită și note de Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017;
- 19) Rotariu, Traian; Semenic, Maria; Elemer, Mezei, *Recensământul din 1910. Transilvania*, București, Editura Staff, 1999;
- 20) Stanca, Sebastian, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015;

MEMORIALISTICĂ:

- 1) Alimăneștianu, Pia, *Însemnări din timpul ocupației germane (1916-1918)*, București, Imprimeria Independența, 1929;
- 2) Bacalbașa, Constantin, *Capitala sub ocupația dușmanului (1916-1918)*, București, Editura Vreamea, 2017;
- 3) Băran, Coriolan, „Amintiri”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;
- 4) Blaga, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor*, ediție îngrijită de Dorli Blaga, București, Editura Humanitas, 2012;
- 5) Bufnea, Elie, *Cruciați, tirani și bandiți, volum I, În Rusia sovietelor*, Baia Mare, Editura Marist, 2008;
- 6) Bufnea, Elie, *Cruciați, tirani și bandiți, volum II, În Siberia lui Kolceak*, Baia Mare, Editura Marist, 2008;
- 7) Cantacuzino, Sabina, *Din viața familiei Ion C. Brătianu (1914-1919). Cu un adaos de însemnări (1870-1941)*, ediția a III-a revăzută, note, indici și ediție îngrijită de Elisabeta Simion, București, Editura Humanitas, 2014;
- 8) Caracaș, Gheorghe, *Din zbuciumul captivității. De la 3 noiembrie 1916 până la 30 iunie 1918*, ediția a III-a revizuită, București, Editura Corint, 2016;
- 9) Ciorogariu, R., Roman, *Zile trăite*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1926;
- 10) Curta, Virgil, *Growing with the War. A Romanian Volunteer on the Austrian-Italian Front (1915-1917)*, traducere, introducere și note de Florin Curta, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006;
- 11) Czira, Árpád, *Călătorie în jurul lumii (1914-1916)*, ediție îngrijită și comentată de Viorel Ciubotă, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2007;
- 12) Dan, Mihai, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, ediție îngrijită de Viorel Ciubotă, Ion M. Botoș, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2008;

- 13) Dăianu, Elie, *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, volum I, ediție îngrijită de Valentin Orga, Maria Aldea, Cosmin Budeancă, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002;
- 14) Dăianu, Elie, *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, volum II, ediție îngrijită de Valentin Orga, Maria Aldea, Cosmin Budeancă, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002;
- 15) Delapecica, Ugliș, Petre, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, ediție îngrijită de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea, Tudor Roșu, Alba-Iulia, Editura Altip, 2015;
- 16) Dobjanski, Orațiu, Hanibal, *Memoriale de război. Războiul Balcanic, Primul Război Mondial, al Doilea Război Mondial*, ediție îngrijită și prefațată de Mircea Popa, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015;
- 17) Floașiu, Ionel, *Mărturie*, ediție îngrijită și prefațată de Petre Pop, Cluj-Napoca, Casa de Editură Paradigma, 2008;
- 18) Geție, Ioan, „Amintiri din război”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- 19) Ghișa, Simion, *Luptele românilor cu bolșevicii în Siberia (1918-1920)*, Baia Mare, Editura Marist, 2009;
- 20) Guția, Ioan, „Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Rovereto”, disponibil online la www.europeana1914-1918.eu;
- 21) Lae din Banat, „La Regimentul 43 nimic nou!”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- 22) *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;
- 23) *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, II, *Memoriile lui Pavel Jumanca*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2013;

- 24) *Marele Război în memoria bănăţeană (1914-1919)*, III, antologie, ediţie, studii şi note de Valeriu Leu, Nicolae Bocşan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- 25) Moldovan, Gheorghe, *Fragmente din viaţa internaţilor zmulşi de la vetrele lor de deregătorile maghiare şi duşi prin lumi streine după intrarea României în război, 1916-1918*, Orăştie, Tipografia Libertatea, 1919;
- 26) Nicolaescu, Ştefan; Cranta, Nicolaescu, Petru, *Pagini de glorie din războiul pentru întregirea neamului: Grupul Cerna*, Bucureşti, s. n., 1923;
- 27) Nistor, Dumitru, „*Zinariul meu*”, ediţie îngrijită de Liana Vescan, Ioana Bot, Cluj-Napoca, Editura Şcoala Ardeleană, 2017;
- 28) Oprişan, Gr., Ion, *Pe căile robiei. Însemnările unui prizonier român (1916-1918)*, ediţie îngrijită, note, studiu introductiv de Cosmin Budeancă, Valentin Orga, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2003;
- 29) Pavel, Dorin, *Arhitectura apelor*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015;
- 30) Popa, Septimiu, *Temniţele Clujului. Din însemnările unui popă românesc*, Cluj, Institutul de Literatură şi Tipografie „Minerva” S. A., 1937;
- 31) Stanca, Constantin, *Îngerul de pe cupolă. Memorii*, cuvânt înainte de Zoe Stanca, ediţie îngrijită şi cu postfaţă de Dumitru Velea, Petroşani, Editura Fundaţiei Culturale „Ion D. Sârbu”, 1998;
- 32) Stricatu, Ilie, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieţi trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940;
- 33) Stricatu, Ilie, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieţi trăite (1914-1918)*, ediţie, studiu introductiv, note şi indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017;
- 34) Tăslăuanu, Octavian, *Trei luni pe câmpul de război: ziarul unui român, ofiţer în armata austro-ungară, ce a luat parte, cu glotaşii români din Ardeal, la luptele din Galişia*, Bucureşti, Depozit General: Librăria Stănciulescu, 1915;

INSTRUMENTE DE LUCRU:

- 1) Dumitrescu, Doru; Manea, Mihai; Popescu, Mirela, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014;
- 2) Hogg, V., Ian, *Dicționarul Primului Război Mondial*, traducere din limba engleză de Diana Șipu, București, Editura Niculescu, 2007;
- 3) *Octavian Goga (7 mai 1938-2 mai 2008)*, bio-bibliografie și antologie de Dorin Gogâlea, Biblioteca Județeană ASTRA Sibiu, Sibiu, 2008;
- 4) Păcurariu, Mircea, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2014;
- 5) Rusu, N., Dorina; Porumb, Marius; Mândruț, Stelian, *Membrii Academiei Române din Transilvania (1866-2016). Dicționar*, București/Cluj-Napoca, Editura Academiei Române/Editura Mega, 2016;
- 6) Stoean, Gheorghe, *România în Primul Război Mondial: contribuții bibliografice*, București, Editura Militară, 1975;
- 7) Tămaș, Mihaela, Oana, *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- 8) ***, „Bibliografie românească și central-est-europeană”, în volumul *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonat de Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007;

LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE:

- 1) Alic, Daniel, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea (1910-1919). Biserica și societate*, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013;
- 2) Anghel, Călin, *Evoluția urbanistică a orașului Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2011;
- 3) Audoin-Rouzeau, Stéphane; Becker, Annette, *Războiul redescoperit (1914-1918)*, ediție îngrijită și prefațată de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014;

- 4) Bălu, Ion, *Viața lui Lucian Blaga*, București, Editura Libra, 1995;
- 5) Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Șerban; Teodor, Pompiliu, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2006;
- 6) Benazzi, Natale; D'Amico, Matteo, *Istoria secretă a Inchiiziției*, traducere de Daniela-Cristina Vintilă, București, Pro Editură și Tipografie, 2000;
- 7) Blaga, Lucian, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013;
- 8) Bled, Jean-Paul, *Franz Joseph*, București, Editura Trei, 2002;
- 9) Bocșan, Nicolae, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1997;
- 10) Boia, Lucian, *Tragedia Germaniei (1914-1945)*, București, Editura Humanitas, 2010;
- 11) Boia, Lucian, „Germanofiliu”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010;
- 12) Boia, Lucian, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări*, București, Editura Humanitas, 2014;
- 13) Bolovan, Ioan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015;
- 14) Bolovan, Ioan; Cojocaru, Gheorghe; Tămaș, Mihaela, Oana (coordonatori), *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 15) Bolovan, Ioan; Gräf, Rudolf; Heppner, Harald; Tămaș, Mihaela, Oana (coordonatori), *World War I. The Other Face of the War*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2016;
- 16) Bușe, Dorel, *România și Italia în fața Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006;
- 17) Bușe, Dorel, *Diplomație în timp de război: România și Italia (1915-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006;
- 18) Caracostea, Dumitru, *Aspectul psihologic al războiului*, București, Editura Cartea Românească, 1922;

- 19) Cărpinișianu, Radu, *Contribuții la exegeza blagiană. Lucian Blaga „Cântecul Vârstelor”*, Alba-Iulia, Editura Altip;
- 20) Câmpeanu, Remus, *Biserica Română Unită între istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003;
- 21) Cârja, Cecilia, *Biserica și politică: înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh (1912)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;
- 22) Cărlugea, Zenovie, *Lucian Blaga. Studii. Articole. Comunicări. Evocări. Interviuri. Comentarii critice*, Târgu-Jiu, Editura „Măiastra”, 2006;
- 23) Ciupercă, Livia, *Dominic Stanca. Studiu monografic*, București, Editura Universală, 2011;
- 24) Claude, Anet, *La Révolution russe, volume 2, Grandeur et décadence d’Alexandre Feodorovitch Kerenski, l’affaire Kornilof, le Grand Jour et le Coup d’Etat: juin-novembre 1917*, Paris, Payot, 1918;
- 25) Cupșa, Ion, *Mărăști, Mărășești, Oituz*, București, Editura Militară, 1967;
- 26) Drecin, Mihai, *Banca „Albina” din Sibiu: instituție națională a românilor transilvăneni 1871-1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982;
- 27) Dronca, Lucian, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003;
- 28) Dudaș, Vasile, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, Editura Augusta, 1996;
- 29) Dudaș, Vasile, *Legiunea Română din Franța (1918-1919): pagini de istorie militară și diplomatică*, Timișoara, Editura Mirton, 1996;
- 30) Dudaș, Vasile, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, Timișoara, Editura David Press Print, 2014;
- 31) Edroiu, Nicolae; Moraru, Alexandru; Man, Dorel; Turcuș, Veronica, *Ioan Lupăș (1880-1967). Slujitor al științelor istorice, învățământului și Bisericii (cu repere cronologice și o bibliografie a operei)*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 2008;
- 32) Eppel, Marius, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006;
- 33) Faur, I., Petru, *Profesorul Silviu Cărpinișianu, reprezentant al culturii secolului XX în Sebeș*, Alba-Iulia, Editura Altip, 2004;

- 34) Giurescu, C., Constantin, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea regelui Ferdinand*, București, Editura Humanitas, 2002;
- 35) Groza, Mihai-Octavian, *Senatul Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015;
- 36) Groza, Mihai-Octavian; Nisipeanu, Gabriela-Margareta; Morariu, Iuliu-Marius (coordonatori), *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 37) Groza, Mihai-Octavian; Dăian, Diana-Maria; Morariu, Iuliu-Marius, *Romanians Defending Vienna. The Romanian Central Military Senate of the Officers and Soldiers*, Saarbrücken, Éditions Universitaires Européennes, 2017;
- 38) Guichonnet, Paul, *Istoria Italiei*, traducere și note de Irina Cristea, București, Editura Corint, 2002;
- 39) Halom, Crinela, Elena, *Sunet și sensibilități colective. Funcția socială a clopotelor în comunitățile românești din Transilvania (secolele XIX-XX)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006;
- 40) Hitchins, Keith, *România 1866-1947*, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996;
- 41) Ignat, Elena, Ioana, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011;
- 42) Kisanovici, Ignat, Elena, Ioana, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socio-economice și demografice*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015;
- 43) Leu, Valeriu; Albert, Carmen, *Banatul în memorialistica „măruntă” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995;
- 44) Leu, Valeriu, *Studii istorice bănățene*, Reșița, Editura Banatica, 1997;
- 45) Liebich, André, *De pe celălalt țărm: social-democrația rusă după 1921*, traducere din engleză de Bicskei Hedwig, Mihaela Herbel, Irina Pop, Claudiu Țabrea, Cluj-Napoca, CA Publishing, 2009;

- 46) Limbeanu, George, *Străfulgerări*, Sibiu, Casa de Presă și Editură „Tribuna”, 1999;
- 47) Maior, Liviu, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016;
- 48) Marinescu, Floricel, *Ordinul Ferdinand I și Medalia Ferdinand I*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013;
- 49) Mitu, Sorin; Gräf, Rudolf, *Geschichte der Neuzeit. Europa und die Vereinigten Staaten von Amerika. Innenpolitik, Internationale Konflikte und Beziehungen*, Klausenburg, International Book Access, 2009;
- 50) Modola, Doina, *Lucian Blaga și teatrul Insurgentul. Memorii, publicistică, eseuri*, București, Editura Anima, 1999;
- 51) Moraru, Alexandru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000, volum III, tom I, Biserică. Națiune. Cultură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006;
- 52) Nicoară, Toader, *Clio în orizontul mileniului trei, volum II, Noi explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2009;
- 53) Otu, Petre; Georgescu, Maria, *Radiografia unei trădări: cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011;
- 54) Păcurariu, Mircea, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986;
- 55) Pădurean, Corneliu; Ghiță, Eugen (coordonatori), *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016;
- 56) Platon, Gheorghe (coordonator), *Istoria românilor, volum VII, De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003;
- 57) Pop, Ioan-Aurel; Bolovan, Ioan, *Istoria Transilvaniei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016;
- 58) Popa, Ioan, *Revista „Musa”. Un martor ocular al sentimentelor naționale românești în perioada dualistă*, Sibiu, Editura Techno Media, 2012;
- 59) Popa, Mircea, *Avanposturi ale Marii Uniri*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017;
- 60) Popa, N., Mircea, *Primul Război Mondial (1914-1918)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979;

- 61) Popa, Mircea; Pop, Lucia (coordonatori), *Primul Război Mondial (1914-1918). Texte și documente*, București, 1981;
- 62) Popescu-Puțuri, Ioan; Deac, Augustin, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ediția a II-a, București, s. n., 1972;
- 63) Racovițan, Mihai; Vlad, V., Gheorghe, *Spitalul militar Sibiu. 260 de ani de atestare documentară și 140 de ani de medicină militară modernă*, Sibiu, Casa de Presă și Editură „Tribuna”, 1999;
- 64) Sigerus, Emil (editor), *Aus der Rumänenzzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbevegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und-weisen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917;
- 65) Topor, Claudiu-Lucian; Rubel, Alexander, „*The Unknown War*” *from Eastern Europe. Romania Between Allies and Enemies (1916-1918)*, Iași/Konstanz, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”/Hartung-Gorre Verlag, 2016;
- 66) Torrey, E., Glenn, *România în Primul Război Mondial*, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014;
- 67) Tudorescu, Florin, Nicolae; Popa, Adrian, *Terra Sebus. Țara Sebeșului cu locurile, cu oamenii și realizările lor*, Sebeș, Tipografia „Librăria Daniela”, 2016;
- 68) Țucă, Florian, *Triumful de foc: Mărăști, Mărășești, Oituz*, București, Editura Sylvi, 1997;
- 69) Unc, Gheorghe; Deac, Augustin, *1918. Gărziile naționale române din Transilvania*, București, Editura Militară, 1979;
- 70) Wunsch, Wolfgang, *Der Auftrag der Kulturorthodoxie: Ein Beitrag zum Wirken des Protopresbyters Dr. Ioan Lupaș*, București, Blueprint International, 2007;

STUDII ȘI ARTICOLE DE SPECIALITATE:

- 1) Abrudan, Mircea-Gheorghe, „Primul Război Mondial în memorialistica sașilor din Transilvania”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 5, 2015;
- 2) Abrudan, Mircea-Gheorghe; Groza, Mihai-Octavian, „Un colaborator destoinic și „prim sfetnic” al episcopului Nicolae Ivan:

protopopul cărturar Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Tabor*, an X, număr 2, 2016;

3) Albert, Carmen, „Scrisori din Marele Război. Corespondența unui soldat de pe frontul din Galiția”, în *Banatica*, număr XXIV, 2014;

4) Arghir, Gheorghe, „Dorin Pavel, coleg cu Albert Einstein”, în *Columna*, număr 6, 2017;

5) Băluțiu, Rodica, „Atitudinea soldaților români față de Primul Război Mondial”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, an XLVI, număr 1-2, 2001;

6) Bedecan, Mihaela, „The Memoirs of the Great War. General Considerations”, în *Transylvanian Review*, volum XXIV, număr 4, 2015;

7) Bedecan, Mihaela, „Memorialiști bănățeni pe frontul italian”, în volumul *Primul Război Mondial. Studii, articole, eseuri*, coordonat de Corneliu Pădurean, Eugen Ghiță, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2016;

8) Becker, Annette, „Captive Civilians”, în Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of the First World War, volum III, Civil Society*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014;

9) Bejan, Mircea; Sârbu, Liviu, Mugurel, „Profesorul Dorin Pavel-fondatorul hidroenergeticii românești”, în *Dacoromania*, număr 66, 2013;

10) Berceanu, B., Barbu, „Diversiunea colonelului Alexandru D. Sturdza și judecarea locotenent-colonelului Constantin Gr. Crăiniceanu”, în *Europa XXI*, număr 3-4, 1994-1995;

11) Bocșan, Nicolae, „Rolul consiliilor naționale”, în *Steaua. Revistă a Uniunii Scriitorilor*, an XXXVI, număr 12, 1985;

12) Bocșan, Nicolae, „Memoria bănățeană a Marelui Război și a Unirii cu România”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;

13) Bocșan, Nicolae, „Religia războiului reflectată în memorialistica bănățeană despre Marele Război”, în *Credința și viață în Hristos. Anuarul Episcopiei Sălajului*, număr VII, 2014;

- 14) Bocșan, Nicolae, „Memorialiști români din Banat despre Marele Război. Motivația redactării scrierilor”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tâmaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 15) Bocșan, Nicolae, „Un memorialist bănățean mai puțin cunoscut despre Marele Război: Lae din Banat”, în *Restituiri bănățene*, număr 3, 2015;
- 16) Câdea, Romulus, „Biserica ardeleană în anii 1916-1918”, în *Candela. Revistă teologică și bisericească*, an XXXVII, număr 10-11, 1926;
- 17) Chiriac, Alexandru, „Însemnătatea actului de la 27 martie 1918 de la Chișinău, pentru unirea Basarabiei cu România”, în *Academica*, an IX, număr 1-2, 1998;
- 18) Crișan, Eugenia, „Generalul francez Berthelot și România”, în *Conferințele Bibliotecii ASTRA*, număr 88, 2010;
- 19) Dác, Enikő, „Sächsische Abgeordnete im ungarischen Parlament zu Beginn des 20. Jahrhunderts”, în Enikő Dác (Hrsg), *Minderbeitenfragen in Ungarn und in den Nachbarländern im 20. und 21. Jahrhundert*, în seria *Andrássy Studien zur Europaforschung*, Band 8, Baden-Baden, Nomos, 2013;
- 20) Dănilă, Nicolae, „Și Sebeșul a făcut Unirea!”, în *Îndrumător Pastoral*, volum XXII, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2008;
- 21) Deák, István, „The Decline and Fall of Habsburg Hungary, 1914-1918”, în volumul *Hungary in Revolution*, editat de Ivan Volgyes, Lincoln, University of Nebraska Press, 1971;
- 22) Dobrei, Florin, „Protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca: micromonografie”, în *Revista Teologică*, an XVI, număr 1, 2006;
- 23) Dumitrescu, Horia, „Nicolae Iorga și Congresul Ligii pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor de la Focșani (13-14 septembrie 1931)”, în *Cronica Vrancei*, an XIII, număr 7, 2012;
- 24) Enache, Mihăiță, „Prizonieri români în lagărele germane în anii Primului Război Mondial”, în *Istoria Redescoperită*, an II, număr 1 (4), 2014;

- 25) Fătu, Constantin; Moscu, Mihaela, „Betrayals in the Nation Union War”, în *International Journal of Communication Research*, volum VI, număr 1, 2016;
- 26) Groza, Mihai-Octavian, „Pagini din „memorialistica mărunță” a Primului Război Mondial. Însemnările lui Radu Mărgean”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 3, 2014;
- 27) Groza, Mihai-Octavian, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 4, 2014;
- 28) Groza, Mihai-Octavian, „Galeria sebeșenilor uitați: Veturia Goga (1883-1979)”, în *Sebeșul Povestit*, an II, număr 3, 2014;
- 29) Groza, Mihai-Octavian, „Pagini din istoria orașului Sebeș-momentul 1848-1849”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;
- 30) Groza, Mihai-Octavian, „Sebeșul și Marea Unire. Aspecte privind activitatea Consiliului Național Român din Sebeș (3 noiembrie 1918-13 februarie 1919)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;
- 31) Groza, Mihai-Octavian; Groza, Rodica, „Date privind istoria învățământului sebeșean (capitol al lucrării *Poveste de școlar...*)”, în volumul *Sebeș-istorie și tradiții locale*, coordonat de Ionuț Costea, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;
- 32) Groza, Mihai-Octavian, „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014;
- 33) Groza, Mihai-Octavian, „Galeria sebeșenilor uitați: Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Sebeșul Povestit*, an II, număr 4, 2015;
- 34) Groza, Mihai-Octavian, „Activitatea Consiliului Național Român din Sebeș și contribuția sebeșenilor la Marea Unire (noiembrie 1918-februarie 1919)”, în volumul *Sebeș, timp regăsit. Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire”*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2015;

- 35) Groza, Mihai-Octavian, „Un cleric cărturar astrict uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015;
- 36) Groza, Mihai-Octavian, „Pagini din activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Consemnări despre trecut. Societate și imagine de-a lungul timpului*, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 37) Groza, Mihai-Octavian, „Drumul spre Alba-Iulia trece prin Viena. Activitatea Senatului Militar Român Central al Ofițerilor și Soldaților din Viena (31 octombrie-27 noiembrie 1918)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, X, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2015;
- 38) Groza, Mihai-Octavian, „Lucian Blaga: memorialist al Primului Război Mondial și al evenimentelor premergătoare Marii Uniri”, în *Tabor*, an IX, număr 10, 2015;
- 39) Groza, Mihai-Octavian; Stanciu, Daniela-Maria, „Die Religion des Großen Krieges widerspiegelt in Memoirs”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 5, 2015;
- 40) Groza, Mihai-Octavian, „Religia Marelui Război reflectată în textele memorialistice”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 41) Groza, Mihai-Octavian, „Județul Alba în toamna și iarna anului 1918. Memoria revoluției și a violenței revoluționare”, în volumul *Tinerii istorici și ceretările lor*, III, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 42) Groza, Mihai-Octavian, „Transylvania and Banat in the Autumn and Winter of 1918. The Revolutionary Violence as Reflected in Memoirs”, în volumul *World War I. The Other Face of the War*, coordonat de Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2016;

- 43) Groza, Mihai-Octavian, „Din istoria mai puțin cunoscută a Marelui Război. Instituirea „graniței culturale”, arestarea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria (1916-1918)”, în *Astra Salvensis*, an III, număr 6, 2015;
- 44) Groza, Mihai-Octavian; Dăian, Diana-Maria, „Displacements of Population in the Years of the Great War, the Arrest, the Incarceration and the Deportation of the Romanian Transylvanian Priests in the West Hungary (1916-1918)”, în volumul *Między Geopolityką a Emigracją*, coordonat de Robert Mieczkowski, Varșovia, Editura Armagraf, 2016;
- 45) Groza, Mihai-Octavian, „Sebastian Stanca (1878-1947): un cleric-cărturar din Sebeșul de altădată. Medalion bio-bibliografic”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 46) Groza, Mihai-Octavian, „Sebastian Stanca, istoric al Bisericii Ortodoxe din Sebeș”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 47) Groza, Mihai-Octavian, „The Religion of the Great War as Reflected in the Memoirs of the Romanians from Transylvania and Banat”, în volumul *Education, Religion, Family in the Contemporary Society*, coordonat de Ion Albușescu, Adriana-Denisa Manea, Iuliu-Marius Morariu, Saarbrücken, Lambert Academic Publishing, 2017;
- 48) Groza, Mihai-Octavian, „Un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu”, în *Astra Sabesiensis*, număr 3, 2017;
- 49) Groza, Mihai-Octavian, „Crâmpoie din primele lupte din Sud-Tirol. Însemnările locotenent-colonelului Ioan Guția despre bătălia de la Rovereto (14 mai 1917)”, în volumul *Istoria ca mod de viață. În onoare profesor Ana Filip*, coordonat de Maxim (Iuliu-Marius) Morariu, Mihai-Octavian Groza, Romana Fetti, Cluj-Napoca/Sibiu, Editura Napoca Star/Editura Asociațiunii ASTRA, 2018;

- 50)** Groza, Mihai-Octavian, „Experiența „graniței culturale” (1916-1918) reflectată în memorialistica preotului cărturar Sebastian Stanca”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2018;
- 51)** Habor, Oana, „Epidemiile, episoade din istoria Transilvaniei în timpul Marelui Război”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 52)** Ilie, Cornel, „Trădarea colonelului Sturdza”, în *Historia*, număr 28, 2011;
- 53)** Ineoan, Dăncilă, Andreea, „Sebastian Stanca și generația revistei *Luceafărul*”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 54)** Lascu, Nicolae, „Amintirea poetului Ovidiu la Constanța”, în *Pontica*, număr 2, 2012;
- 55)** Leu, Valeriu, „Memorialistica românească din Banat referitoare la Primul Război Mondial și la Unirea din 1918”, în volumul *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, I, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012;
- 56)** Moga, Dumitru-Nicolae; Moldovan, Eugen, „Sebeșul și Marea Unire”, în *Îndrumător Pastoral*, volum XXII, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2008;
- 57)** Morariu, Iuliu-Marius, „O mărturie din Țara Năsăudului despre Primul Război Mondial. Jurnalul colonelului Anhidim Șoldea”, în volumul *Sebeș, timp regăsit... Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;

- 58) Morariu, Iuliu-Marius, „Elevi ortodocși și greco-catolici de la Liceul de Stat „Alexandru Odobescu” din Bistrița, între anii 1925-1931”, în *Astra Salvensis*, an V, număr 9, 2017;
- 59) Muntean, Mihai, „Viguroasa rădăcină a Stănțeștilor: preotul martir Avram Stanca din Petroșani (1843-1916)”, în volumul *Sebastian Stanca (1878-1947). Un cleric cărturar din Sebeșul de altădată*, coordonat de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016;
- 60) Naghi, Gheorghe, „Preoții din Banat și evenimentele anilor 1914-1918”, în *Mitropolia Banatului*, an XXVIII, număr 10-12, 1978;
- 61) Negustor, Gheorghe, „A lupta, a muri, a te mântui-promisiunea vieții veșnice și credința soldaților: 1914-1918”, în volumul *Lucrările Sesiunii Naționale a Doctoranzilor în Istorie*, coordonat de Mihai D. Drecin, Ioan Horga, Barbu Ștefănescu, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2009;
- 62) Otu, Petre, „Turtucaia. Sfârșitul iluziilor, începutul dezastrului”, în *Document*, an IX, număr 1-4, 2006;
- 63) Pascu, Constantin, „Un cărturar originar din Petroșani între ctitorii revistei Luceafărul”, în *Sargeția. Acta Musei Devensis*, număr XVI-XVII, 1982-1983;
- 64) Păcurariu, Mircea, „Asesorul consistorial Lazăr Triteanu-episcopul Lucian al Romanului”, în Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2015;
- 65) Păvălean, Andrei, „Români și italieni în prag de război. Relațiile româno-italiene în perioada 1914-1915”, în volumul *Sebeș, timp reșăsit... Lucrările Conferinței „100 de ani de la declanșarea Primului Război Mondial. Contribuția sebeșenilor la război și Marea Unire” (5 decembrie 2014)*, coordonat de Rodica Groza, Sebeș, Editura Emma Books, 2014;
- 66) Păvălean, Andrei, „Participarea italiană la Marele Război receptată de românii transilvăneni”, în *Astra Sabesiensis*, număr 2, 2016;
- 67) Pinca, Petru, „Contribuția preoțimii române la înfăptuirea unirii de la 1 decembrie 1918”, în *Astra Blăjeană*, număr 4 (73), 2014;

- 68) Pleșa, Ioan, „Constituirea și activitatea Consiliului Național Român din Sebeșul-Săsesc”, în *Dacoromania*, număr 5, 2000;
- 69) Popovschi, Valeriu, „Sfatul Țării și formarea Republicii Democratice Moldovenești”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, număr 3-4, 1997;
- 70) Popovschi, Valeriu, „Declarația Sfatului Țării de la 24 ianuarie 1918 și proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești”, în *Destin Românesc*, an VIII, număr 2, 2001;
- 71) Radosav, Doru, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, în *Anuarul Institutului de Istorie Orală*, număr XIV, 2014;
- 72) Rus, Dorin-Ioan; Szabo, Etelka; Szabo, Arthur, „Lista soldaților din Regimentul 22 Târgu-Mureș decorați după bătălia de la Asiago”, în *Angustia*, număr 8, 2004;
- 73) Stan, I., Constantin, „Prăbușirea militară a Puterilor Centrale în Balcani la sfârșitul anului 1918”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tâmaș, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015;
- 74) Stanca, Sebastian, „În exil”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 16, 4/17 martie 1917;
- 75) Stanca, Sebastian, „Dor de țară”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 17, 7/20 martie 1917;
- 76) Stanca, Sebastian, „Trist”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 19, 14/27 martie 1917;
- 77) Stanca, Sebastian, „Resignare”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 20, 18/31 martie 1917;
- 78) Stanca, Sebastian, „Toamnă”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 21, 21 martie/3 aprilie 1917;
- 79) Stanca, Sebastian, „Vântul”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 22, 25 martie/7 aprilie 1917;
- 80) Stanca, Sebastian, „Toamnă târzie”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 24, 6/19 aprilie 1917;
- 81) Stanca, Sebastian, „În cimitir”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 26, 13/26 aprilie 1917;

- 82) Stanca, Sebastian, „Rugăciune”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 40, 30 mai/12 iunie 1917;
- 83) Stanca, Sebastian, „Carmen saeculare. Preoțimea română din Ardeal în slujba idealului național”, în *Renașterea*, an V, număr 15, 1927;
- 84) Șerban, I., Ioan, „Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr 2-3, 1998-1999;
- 85) Țuțuiianu, Ovidiu, „Impresii și mărturii despre omul, inginerul și profesorul Dorin Pavel”, în *Energetica*, an LXIV, număr 1, 2016;
- 86) Zaharia, Ionela, „The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary. Their Activities on the Italian Front”, în *Transylvanian Review*, volum XXII, număr 4, 2014;
- 87) Zaharia, Ionela, „Clerul militar român din Austro-Ungaria (1914-1918)”, în *Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României „General Paul Teodorescu”*, an II, număr 1, 2015;
- 88) Zeinar, Hubert, „Die Theresianische Militärakademie. Von „Cadettenhaus” zur Fachhochschule”, în volumul *Zum Schutz der Republik Österreich...: Beiträge zur Geschichte des Österreichischen Bundesbeeres (Schriften zur Geschichte des Österreichischen Bundesbeeres)*, Viena, Gra.&Wis., 2005;

SURSE ONLINE:

- 1) www.ebibliothecaseptentrionalis.wordpress.com;
- 2) www.europeana1914-1918.eu;
- 3) www.literparc.ro;
- 4) www.mek.oszk.hu;
- 5) www.primariasebes.ro;
- 6) www.tipomoldova.ro;
- 7) www.wikipedia.org;

RELATĂRI:

- 1) Relatare profesor universitar doctor George Limbeanu, Sibiu, 23.I.2017;
- 2) Relatare doctor Nicolae Tudorescu, Braşov, 18.IV.2017;

ANEXE FOTOGRAFICE

Foto 1: Lucian Blaga, student
(Sursă: www.literparc.ro)

Foto 2: Lucian Blaga, portret academician
(Sursă: Casa Memorială Lancrăm)

Foto 3: Lucian Blaga și Cornelia Brediceanu
(Sursă: www.ebibliothecaseptentrionalis.wordpress.com)

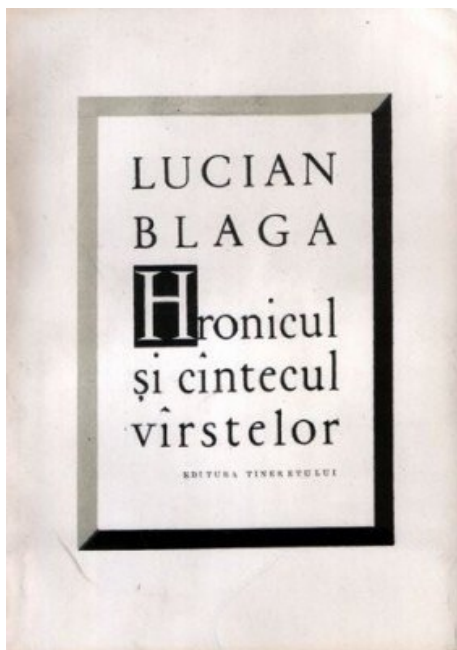

Foto 4: Coperta primei ediții a volumului *Hronicul și cântecul vârstelor*, îngrijită de criticul literar George Ivașcu (1965)

Foto 5: Ilie Stricatu (1896-1975)
(Sursă: Nicolae Dănilă, *Sebeșul și Marea Unire*)

Foto 6: Ilie Stricatu (1896-1975)
(Sursă: www.primariasebes.ro)

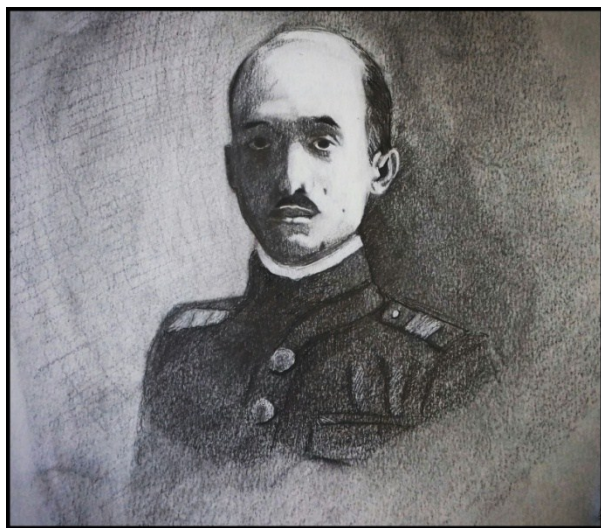

Foto 7: Ilie Stricatu (1896-1975), portret Claudia Fechet

Foto 8: Răzvan (Firuca) Săliștean în uniformă de infirmieră
(Sursă: Nicolae Dănilă, *Sebeșul și Marea Unire*)

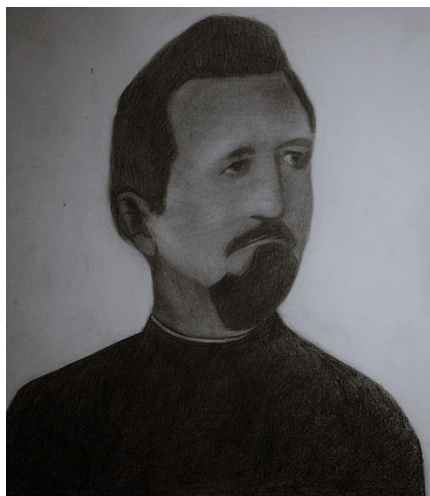

Foto 9: Sebastian Stanca (1878-1947), portret Claudia Fechete

Foto 10: Internații din Rust
(Sursă: Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*)

Foto 11: Dorin Pavel (1900-1979)
(Sursă: Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*)

Foto 12: Dorin Pavel (1900-1979)
(Sursă: Dorin Pavel, *Arhitectura apelor*)

Foto 13-14: Ioan Guția (1897-1918)
(Sursă: www.europeana1914-1918.eu)

Foto 15-16: Ioan Guția (1897-1918)
(Sursă: www.europeana1914-1918.eu)

Foto 17: Ioan Guția (1897-1918)
(Sursă: www.europeana1914-1918.eu)

Foto 18: Ioan Guția (1897-1918)
(Sursă: www.europeana1914-1918.eu)

INDICE DE NUME

- Abrudan, Mircea-Gheorghe, 16, 30, 36, 46, 57, 84, 87, 133, 173, 196, 205
Albert, Carmen, 35, 203, 206
Albulescu, Ion, 17, 69, 210
Aldea, Maria, 90, 198
Alic, Daniel, 102, 200
Alimăneștianu, Pia, 71, 72, 197
Anghel, Călin, 58, 200
Arbonie, Emil, 17, 49, 83, 158, 208, 209, 211
Arghir, Gheorghe, 33, 206
Arhire, Sorin, 56, 200
Audoin-Rouzeau, Stéphane, 50, 69, 83, 200
Avram, Cătălin, 122
- Bacalbașa, Constantin, 67, 172, 197**
Băilă, Ioan, 106
Bălan, Nicolae, 34, 60
Bălu, Ion, 25, 42, 48, 53, 201
Băluțiu, Rodica, 56, 206
Băran, Coriolan, 176, 197
Bărbulescu, Mihai, 42, 201
Becker, Annette, 50, 69, 83, 200, 206
Bedecean, Mihaela, 22, 56, 57, 82, 172, 175, 198, 199, 206
Bejan, Mircea, 137, 145, 206
Bena, Augustin, 145, 159, 161
Bena, Teofil, 153, 161
Benazzi, Natale, 101, 201
- Berceanu, Barbu, B., 70, 206
Berthelot, Henry, 35, 66, 72, 143, 144, 169, 172, 195, 207
Beu, Ilie, 107
Blaga, Dorli, 24, 39, 57, 98, 173, 197
Blaga, Izidor, 146
Blaga, Letiția, 146
Blaga, Liciniu, 146, 168
Blaga, Lionel, 42, 46, 51, 52, 53, 79, 142, 146, 167
Blaga, Liviu, 146
Blaga, Lucian, 9, 13, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 98, 146, 173, 185, 187, 189, 191, 193, 197, 201, 202, 204, 209, 217, 218
Blaga, Longin, 42, 146
Bled, Jean-Paul, 122, 201
Boca, Coman, 133
Bocșan, Nicolae, 12, 15, 18, 19, 22, 35, 38, 40, 54, 55, 56, 57, 65, 78, 82, 172, 173, 176, 197, 198, 199, 201, 206, 207, 211
Boia, Lucian, 72, 73, 76, 201
Boeriu, Ioan, 49
Boiță, Elisabeta, 133
Boiță, Spiridon, 132
Boldurean, Nicolae, vezi Lae din Banat

Bolovan, Ioan, 16, 17, 22, 40, 56, 65, 69, 75, 84, 89, 92, 118, 142, 171, 201, 204, 207, 209, 211, 213
 Bordeianu, Mihai, 88, 196
 Bosica, Coman, Susana, 145, 161, 195
 Bot, Ioana, 22, 199
 Botoș, Ion, 82, 197
 Bozdog, Constantin, 61
 Bozga, 123
 Branga, Remus, 154
 Branga, Romulus, 154
 Brătianu, Ion, I., C., 73, 197
 Breazu, Ion, 139
 Brediceanu, Cornelia, 47, 53, 218
 Budeancă, Cosmin, 68, 90, 198, 199
 Bufnea, Elie, 22, 82, 197
 Bulei, Ioan, 67
 Burlea, Gheorghe, 131
 Bușe, Dorel, 174, 201

C
 Cantacuzino, Sabina, 73, 172, 197
 Caracaș, Gheorghe, 67, 172, 197
 Caracostea, Dumitru, 69, 201
 Carol I al Austriei, vezi Carol al IV-lea
 Carol al IV-lea, 140
 Cântec, Oltița, 143, 195
 Câmpeanu, Remus, 123, 202
 Câdea, Romulus, 32, 34, 84, 85, 160, 207
 Cârcoană, Ionel, 10
 Cărlugea, Zenovie, 51, 52, 202
 Cârja, Cecilia, 99, 202
 Cărpinișianu, Radu, 44, 202
 Cărpinișianu, Silviu, 34, 139, 157, 202
 Cărpinișan, Veturia, 139, 164
 Chirca, Avram, 139
 Chiriac, Alexandru, 76, 207
 Cicio-Pop, Ștefan, 121
 Ciorba, Mărioara, 139
 Ciorogariu, Roman, 99, 197
 Cițariu, Timotei, 86
 Ciubotă, Viorel, 82, 197
 Ciupercă, Livia, 86, 202
 Claude, Anet, 156, 202
 Codartcea, 166
 Cojocar, Gheorghe, 16, 22, 40, 56, 69, 75, 92, 142, 171, 201, 207, 209, 211, 213
 Cooper, James, Fenimore, 153
 Coman, Ioan, 133
 Costea, Ionuț, 59, 78, 147, 208
 Crăciun, Ioachim, 105
 Crăiniceanu, Constantin, Gr., 70, 206
 Cristea, Irina, 174
 Cristea, Marius, 22, 82, 198
 Cristea, Miron, 103, 200
 Criste, Dan, 63, 205
 Cristoloveanu, Romul, 133
 Crișan, Eugenia, 169, 207
 Crișan, profesor, 162, 163
 Cupșa, Ion, 72, 202
 Curta, Florin, 82, 197
 Curta, Virgil, 82, 197
 Cutean, Smaranda, 22, 82, 172, 198
 Cuza, Alexandru, Ioan, 171, 205
 Czira, Árpád, 82, 197

Dabija, Gheorghe, 26
Dácz, Enikő, 121, 207
D'Amico, Matteo, 101, 201
Dancăș, Ecaterina, 107
Dan, Mihai, 22, 82, 197
Dăian, Diana-Maria, 16, 19, 24, 39, 70, 89, 172, 203, 210
Dăianu, Elie, 90, 96, 198
Dăncilă, Ineoan, Andreea, 88, 137, 211
Dănilă, Nicolae, 26, 79, 207, 219, 220
Dan, Pompiliu, 133
Deac, Augustin, 84, 141, 205
Déak, István, 126, 207
Deletant, Dennis, 43, 201
Dobjanski, Hanibal, Orațiu, 68
Dobrei, Florin, 86, 207
Dobrescu, Gheorghe, 67, 68, 196
Drăghiciu, Laura, 19
Drecin, Mihai, D., 69, 202, 212
Dronca, Lucian, 21, 202
Drotleff, Joseph, 65
Druhora, Ion, 109
Dudaș, Vasile, 75, 171, 202
Dumbrăvescu, Nicolae, 16, 209
Dumitrescu, Doru, 61, 83, 172, 174, 175, 199
Dumitrescu, Horea, 63, 207
Duță, Elena-Teodora, 83

Edroiu, Nicolae, 107, 195, 202
Einstein, Albert, 33, 137, 206
Elekeș, Ioan, 105
Enache, Mihăiță, 67, 207
Eppel, Marius, 99, 126, 195, 196, 202

Fărcașiu, Nicolae, 37, 174
Faur, Petru, I., 34, 139, 202
Fătu, Constantin, 71, 208
Fechete, Claudia, 220, 221
Ferdinand I, 26, 39, 58, 64
Fetti, Romana, 17, 35, 171, 210
Filip, Ana, 17, 210
Floașiu, Ionel, 82, 175, 198
Florescu, Gheorghe, I., 143, 195
Franz, Josef, 122, 129

Gârboviceanu, Petru, 63
Georgescu, Maria, 70, 204
Geție, Ioan, 176, 198
Ghișa, Simion, 82, 198
Ghiță, Eugen, 56, 171, 204, 206
Giurescu, Constantin, C., 67, 203
Goga, Aurelia, 91, 107, 120
Goga, Octavian, 44, 86, 88, 91, 196, 200
Gogâlgea, Dorin, 200
Goldiș, Vasile, 49, 83, 158, 208, 209, 211
Görög, Ferencz, 138, 148
Görög, Marghith, 149
Gräf, Rudolf, 17, 42, 171, 201, 204, 209
Greceanu, Dumitru, 133
Groza, Cornel, 19
Groza, Mariana, 19
Groza, Mihai-Octavian, 9, 11, 14, 16, 17, 24, 26, 27, 29, 30, 35, 40, 44, 46, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 59, 69, 70, 78, 84, 85, 87, 88, 89, 92, 94, 98, 132, 133, 137, 142, 144, 147, 157, 171, 172, 173, 195, 196, 199, 203, 205, 208, 209, 210, 211, 212

Groza, Rodica, 53, 56, 78, 142, 175, 208, 211, 212
Guichonnet, Paul, 174, 203
Guția, Ioan, 9, 13, 17, 18, 23, 24, 35, 36, 37, 58, 98, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 198, 210, 223, 224

Habor, Oana, 142, 210
Halom, Elena, Crinela, 102, 203
Hamzea, Nicolae, 133
Hauptmann, Gerhard, 164
Hedwick, Bicksei, 72, 203
Henegariu, Valeriu, 34
Heppner, Harald, 171, 201, 209
Herbel, Mihaela, 72, 203
Hermann, Johann, 138
Hitchins, Keith, 43, 64, 66, 201, 203
Hogg, Ian, V., 61, 200
Horga, Ioan, 69, 212

Iacob, Petru, 130
Ignat, Kisanovici, Ioana, Elena, 23, 65, 172, 203
Ilie, Cornel, 70, 210
Iorga, Nicolae, 63, 207
Iosif, Mona, 66, 143, 172, 195
Ivan, Nicolae, 87, 88, 205
Ivașcu, George, 24, 39, 107, 218

Jekelfalussy, Zoltán, 123
Jumanca, Pavel, 172, 198

Kerenski, Aleksandr Fiodorovici, 156, 202

Lae din Banat, 65, 176, 198, 207
Lapedatu, Alexandru, 86
Lapedatu, Ioan, I., 86
Lascu, Nicolae, 162, 211
Lăzureanu, 131
Lemny, Ștefan, 88, 196
Lessing, Gotthold, Ephraim, 164
Leu, Valeriu, 18, 22, 35, 40, 53, 54, 57, 82, 172, 173, 185, 187, 190, 191, 193, 197, 198, 199, 203, 206, 211
Liebich, André, 72, 203
Limbeanu, George, 59, 79, 204, 215
Linul, 170
Loumiere, Anguste, 153
Loumiere, Louis, 153
Lucaciu, Vasile, 63
Lupaș, Ioan, 86, 91, 107, 112, 195, 205

Macavei, Anamaria, 49, 209
Maier, Juliska, 149
Maiorescu, Titu, 86
Maior, Liviu, 60, 204
Maior, Petru, 86
Man, Dorel, 107, 202
Manea, Adriana, Denisa, 17, 69, 210
Manea, Mihai, 61, 83, 172, 174, 175, 200
Mangra, Vasile, 99, 126, 195, 196, 202
Maniu, Iuliu, 49
Maniu, Nicolae, 139
Marinescu, Floricel, 58, 204
May, Karl, 152
Măcelariu, Agnes, 107

- Mândruț, Stelian, 24, 200
Mărgean, Radu, 16, 40, 55, 208
Modola, Doina, 42, 204
Medean, Sergiu, 79, 89, 105, 139
Medean, Virgil, 34, 139
Medrea, Ion, 148
Mendel, Rafael, 131, 132
Meșianu, Ioan, 157
Mezei, Elemer, 24, 196
Mieczkowski, Robert, 89, 201
Mitrea, Nadia-Diana, 19
Mitu, Sorin, 42, 204
Mocioni, Antoniu, 120, 121
Modroiu, Ion, 133
Moga, Dumitru-Nicolae, 79, 211
Moga, Firuca, 139, 157, 164
Moga, Jeny, 139, 157
Moga, Petru, 63
Moga, Valer, 56, 200
Moga, Vasile, 136
Moldovan, Eugen, 79
Moldovan, Gheorghe, 84, 198
Moldovan, Nicolae, 122
Molnar, Geza, 155
Morariu, Iuliu-Marius, 14, 16, 17, 27, 30, 35, 56, 69, 85, 98, 137, 144, 171, 172, 173, 199, 203, 210, 211, 212
Moraru, Alexandru, 84, 107, 202, 204
Mor, Jokai, 152
Moscu, Mihaela, 71, 208
Moșoiu, domnișoara, 162, 163
Moșoiu, Traian, 162
Muntean, Maria, 86
Muntean, Mihai, 90, 212
Muntean, Zaharie, 132
Mureșan, Veturia, 34, 44, 45, 138, 144, 157, 161, 268
Murgescu, Bogdan, 140, 196
Naghi, Gheorghe, 84
Nan, Ion, 133
Neamțu, Gelu, 105, 196
Negoiescu, Gheorghe, 133
Negustor, Gheorghe, 69, 212
Nemeș, Peter, 147
Nicoară, Toader, 40, 204
Nicolae, Cranta, Petru, 64, 199
Nicolae, Ștefan, 64, 199
Nicolescu, Andrei, 67, 68, 196
Nicolescu, Gheorghe, 67, 68, 196
Nisipeanu, Gabriela-Margareta, 16, 27, 30, 85, 98, 137, 173, 199, 203, 210, 211, 212
Nistor, Dorin, 19
Nistor, Dumitru, 22, 199
Odobescu, Alexandru, 144, 211
Ognean, Iosif, 122
Oltean, Nicolae, 61
Oprișan, Ion, Gr., 68, 199
Orga, Valentin, 68, 90, 198, 199
Onofreiu, Adrian, 21, 196
Otu, Petre, 66, 70, 204, 212
Pantea, Maria, Alexandra, 172, 196
Papacostea, Șerban, 43, 64, 201
Pascu, Constantin, 87, 212
Pascu, Ștefan, 78, 97, 106, 196
Pavel, Dorin, 9, 13, 17, 18, 23, 24, 33, 34, 35, 98, 135, 136, 137,

138, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 170, 185, 187, 189, 191,
 193, 199, 206, 214, 222
 Pavel, Ioan, 136, 137, 139
 Pavel, Letiția, 136
 Păcurariu, Mircea, 32, 84, 85,
 144, 145, 157, 160, 200, 204, 212
 Pădurean, Corneliu, 56, 171, 204,
 206
 Păvălean, Andrei, 175, 212
 Petra-Petrescu, Horia, 86
 Pinca, Petru, 84, 212
 Platon, Gheorghe, 64, 67, 204
 Pleșa, Ioan, 106, 213
 Popa, Adrian, 58, 205
 Popa, Ioan, 86
 Popa, Mircea, 21, 64, 65, 68, 196,
 204, 205
 Popa, Septimiu, 85, 199
 Popescu, Cristina, 83
 Popescu, Grigore, N., 32, 84, 85,
 107, 196
 Popescu, Ilie, vezi Stricatu, Ilie
 Popescu, Mirela, 61, 172, 174,
 175, 200
 Popescu-Puțuri, Ion, 78, 84, 97,
 106, 196, 205
 Popescu, Romul, 133
 Popovici-Barcianu, Sava, 91
 Popovici, Iosif, 133
 Popovici, Timotei, 34, 144, 161
 Popovici, Valeriu, 91, 107
 Popovschi, Valeriu, 76, 213
 Pop, David, 131, 132, 133
 Pop, Ioan-Aurel, 65, 204
 Pop, Irina, 72, 203
 Pop, Lucia, 205
 Pop, Petre, 82, 175, 198
 Pop, Roxana, Dorina, 49, 209
 Pop, Victor, 133
 Porumb, Marius, 24, 200
 Potra, George, G., 43, 66, 203
 Prișcu, 168
 Publius, Ovidiu, Naso, 162, 211

Racovițan, Mihai, 61, 205
 Radosav, Doru, 57, 213
 Radu, Ion, 107
 Răzdolescu, Delia, 43, 66, 203
 Roșca, D., D., 25, 48, 50
 Roșu, Tudor, 22, 82, 198
 Rotariu, Traian, 22, 196
 Rubel, Alexander, 171, 205
 Rus, Dorin-Ioan, 185, 213
 Rustoiu, Ioana, 22, 82, 172, 198
 Rusu, Dorina, N., 24, 200

Sándor, Petőfi, 147, 152
 Săbăduș, Olga, 139, 157
 Săliștean, Firuca, 29, 58, 80, 81,
 220
 Săliștean, Nicolae, 77
 Sârbu, Ion, D., 86, 199
 Sârbu, Liviu, Mugurel, 137, 206
 Schiller, Friedrich, 164
 Scurtu, Ioan, 21
 Semenic, Maria, 23, 196
 Siegescu, Iosif, 122
 Sinaci, Doru, 17, 49, 83, 157,
 158, 208, 209, 211
 Sigerus, Emil, 65, 205
 Simion, Elisabeta, 73, 172, 197
 Simu, Ioan, 79, 89, 105
 Sociu, Ion, 133
 Stanca, Avram, 85, 90
 Stanca, Constantin, 86, 90, 199

- Stanca, Dominic, 86, 202
 Stanca, Sebastian, 9, 13, 16, 17, 18, 23, 24, 30, 31, 46, 77, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 133, 137, 173, 185, 187, 189, 191, 193, 196, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 221
 Stanca, Zoe, 86, 87, 199
 Stanciu, Daniela-Maria, 19, 209
 Stan, Constantin, 75, 213
 Stoean, Gheorghe, 56, 200
 Stoica, Dionisie, 86
 Stricatu, Ana, 58
 Stricatu, Ilie, 9, 13, 16, 17, 18, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 40, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 98, 173, 185, 187, 189, 191, 193, 199, 208, 210, 219, 220
 Stricatu, Nicolae, 58
 Stricatu, Simion, 77
 Sturdza, Alexandru, 70, 71, 204, 206, 207
 Szabo, Arthur, 175, 213
 Szabo, Etelka, 175, 213
- Șaguna, Andrei, 41, 141, 157, 162, 163
 Șerban, Ioan, I., 140, 214
 Șipu, Diana, 61, 200
 Șoldea, Anchidim, 56, 211
 Ștefănescu, Barbu, 69, 212
 Ștefan, Dumitru, 89, 105
- Tămaș, Oana, Mihaela, 16, 22, 40, 56, 69, 75, 92, 142, 171, 172, 200, 201, 207, 209, 211, 213
- Tamás, Tomy, 19
 Tăslăuanu, Octavian, 61, 86, 199
 Tecău, Danil, 142, 167
 Teodorescu, Paul, 158, 214
 Teodor, Pompiliu, 43, 64
 Theresia, Maria, 138
 Tincu, Maria, 139, 157
 Tincu, Nicolae, 89, 105, 110
 Tisza, István, 126
 Todoran, Isidor, 175
 Topor, Claudiu-Lucian, 171, 205
 Torrey, Glenn, E., 63, 66, 70, 73, 76, 205
 Trifu, Paul, 75
 Trităneanu, Lazăr, 34, 44, 138, 139, 140, 144, 157, 212
 Tudorescu, Florin, 77, 205
 Tudorescu, Nicolae, 58, 59, 61, 80, 81, 215
 Tulbure, Gheorghe, 86
 Turcuș, Veronica, 107, 202
- Țabrea, Claudiu, 72, 203
 Țucă, Florian, 72, 205
 Țurcanu, Florin, 50, 83, 200
 Țuțuianu, Ovidiu, 33, 214
- Ugliș, Delapēcica, Petre, 22, 82, 172, 176, 198
 Unc, Gheorghe, 141, 205
 Ursu, Melania, 139, 157
 Ursu, Nicolae, 34, 139, 157
 Ursu, Petre, 34, 139, 157
- Vaida-Voevod, Mircea, 105, 196
 Velea, Dumitru, 86, 199
 Vescan, Liana, 22, 199

Vintilă, Daniela-Cristina, 101,
201
Vlad, Gheorghe, V., 61, 205
Vlaicu, Aurel, 146
Vlașin, Cornelia, 21, 196.
Volgyes, Ivan, 126
Von Bendek, Ludwig, August,
Ritter 138

Wagner, Richard, 161
Winter, Jay, 83, 206
Wünsch, Wolfgang, 107, 205

Zaharia, Ionela, 158, 214
Zeinar, Hubert, 138, 214